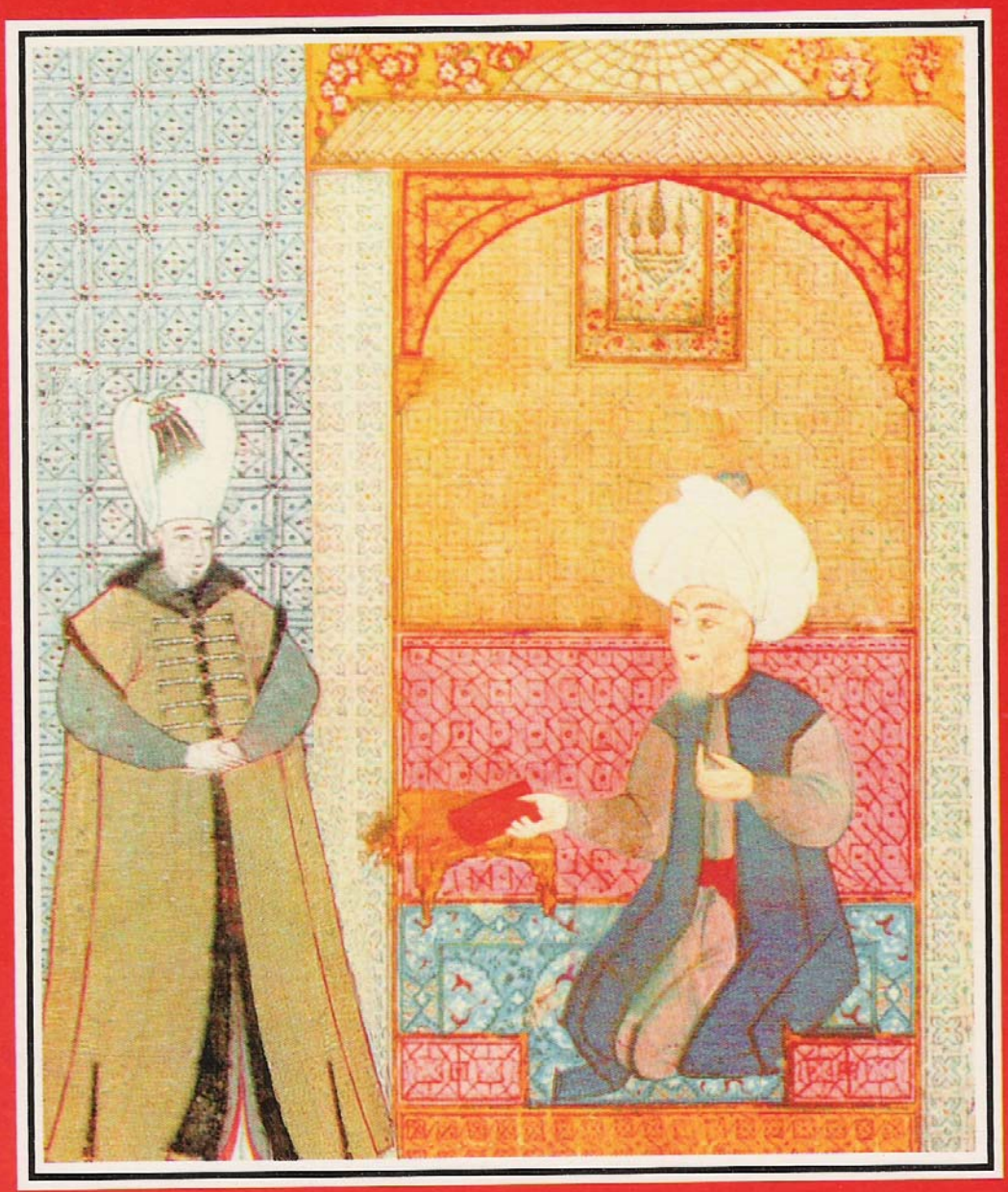
osmanlılarda LALALIK müessesesi

Yrd. Doç. Dr. Kenan Ziya TAŞ

KARDELEN KİTABEVİ

osmanlılarda

LALALIK

müessesesi

osmanlılarda
LALALIK
müessesesi

Yrd. Doç. Dr. Kenan Ziya TAŞ

KARDELEN KİTABEVİ

© KARDELEN KİTABEVİ
YAYIN NO : 9
1999.

OSMANLILARDA LALALIK MÜESSESESİ

Baskı : Tuğra Ofset

KARDELEN KİTABEVİ
KÜLTÜR SİTESİ ZEMİN KAT NO: 1
ISPARTA Tel-Faks : 0246-218 86 06

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 1
KISALTMALAR 2
GİRİŞ 3
A-TÜRKLERDE LALALIĞIN (ATABEYLİK) MENŞEİ VE MÜRADİFLERİ 3
1-İci ve ağabeg 4
2-At ve atı 5
3-Yabgu 5
4-Kurtga 6
5-Ata 6
6-Atalık 6
7-Atakulu 8
B-ŞEHZADELERİN EĞİTİMİNDE DİĞER GÖREVLİLER 8
1-Padişah Hocası (Muallim-i Sultânî, Hâce-i Sultânî, Hünkâr Hocası) 8
2-Şehzâde hocası 9
3-Musâhibiler 10
4-Nedimler 11
5-Daye 11
6-Sahib ve hâce 12
7- Vasî, mürebbi, kethüda, nâib, muallim 13
I.BÖLÜM :
OSMANLILARDAN ÖNCEKİ TÜRK BEYLİKLERİNDE ATABEYLİK (LALALIK) **15**
1-Atabeylik'in Ortaya Çıkışı ve Eski Türklerde Atabeylik 15
2-Büyük Selçuklularda Ata beylik 16
3-Anadolu Selçuklularında Atabeylik 17
4-Atabey Devletlerinin Ortaya Çıkışı 19
5-Kirmen Selçuklularında Atabeylik 21
6-Eyyubîlerde Atabeylik 21
7-İlhanlılarda ve Celâyirlilerde Atabeylik 22
8-Harzemşahlarda Atabeylik 22
9-Timurlularda Atabeylik 22
10-Karakoyunlu ve Akkoyunlularda Atabeylik 23
11-Memluklarda Atabeylik 24
12-Safevîlerde Atabeylik 24
13-Hıristiyan Devletlerde Atabey Ünvanının Tesiri 25
II. BÖLÜM :
OSMANLILARDA LALALIK **27**
A-LALALIĞIN İHDASI VE VASIFLARI 28
1-Lalaların menşe-i ve görev süresi 33
2-Lalaların vazifeleri ve yetkileri : 37

İÇİNDEKİLER

3-Lalaların Protokoldeki Yeri, Elkâbı ve Gelirleri 40
B-LALA TABİRİNİN KULLANIMI 46
1-Lala ve Atabey Tabirleri 46
2-Kullanıştaki Birbirleriyle İrtibat Bakımından Lala, Vezir, Paşa ve Defterdar Tabirleri 53
III. BÖLÜM:
SALTANAT VE LALALIK 57
A-SALTANATIN İNTİKALİ 57
1-Veraset ve Veliahdlık 57
2-Hakimiyet Anlayışı ve Kardeş Katli 62
3-Kardeş Katli Uygulamasının Sonu 65
4-Şehzâde İsyanlarında Lalaların Rolü 65
B-ŞEHZADE SANCAKLARI : 78
1-Şehzâdelerin Sancağa Çıkışları 83
2-Şehzâdelerin İdarî Faaliyetleri 87
a-Şehzâde Divânları 89
3-Şehzâdelerin askerî faaliyetleri 91
a-Müstakil faaliyetleri 91
b-Şehzâdelerin kol kumandanlıkları veya muhafızlıkları 92
4-Sancak Listeleri 94
a- Padişah çocuklarının sancakları 94
b-Şehzâde çocuklarının sancakları 98
IV. BÖLÜM : LALALAR 103
A-PADİŞAH OLAN ŞEHZADELERİN LALALARI 103
B-BABASI PADİŞAH OLAN ŞEHZADELER VE LALALARI 119
SONUÇ : ŞEHZÂDELERİN SANCAĞA ÇIKMA USULÜNÜN KALDIRILMASI VE LALALIĞIN TARİHİ FONKSİYONUNU KAYBETMESİ 133
BİBLİYOGRAFYA 141
EKLER 154

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Türk ve İslâm devletlerinden aldığı ve muasırı olan diğer devletlerde de bulunan şehzâdelerin yetiştirilmesine dair sistemi, kendisine mahsus orjinal bir tarzda uygulamıştır. Bu tarz müsbet ve menfi yönleriyle Osmanlı Devletinin büyüyüp gelişmesinde dolayısı ile siyasî ömründe rol oynamıştır.

Umumî mânâda lalalık müessesesi dediğimiz şehzâdelerin yetiştirilmesi ile meşgul olma işi; ortaya çıkışı gelişimi, bozulması ve buna bağlı olarak devlet hayatına etkilerinin incelenmesi ve üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Bu bakımdan tarihî perspektif ile bu müessesenin işleyişi ve tarihi seyir içinde takip ettiği gelişme ve değişme çizgisi ve nihayet bu durumun, ait olduğu devlet üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkilerinin neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Osmanlılarda lalalık konusu işlenirken öncelikle hâl-i hazırdaki bilgiler belli bir tasnife tabi tutulmuştur. Daha sonra bu tasniften yola çıkarak tesbit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Hazırlanan bu çalışmanın pek çok sebebe bağlı olarak ortaya çıkan eksiklikler ve hatalarından dolayı şimdiden okuyuculardan af diliyor ve onların hoşgörülerine sığınıyorum. Kitabın hazırlanışı sırasında ortaya çıkan pek çok sıkıntının giderilmesinde bana maddî-manevî büyük destek olan eşim ve çocuklarıma şükran borçluyum.

Kenan Ziya TAŞ

KISALTMALAR

b. : bin
bk. : bakınız
BOA : Başbakanlı Osmanlı Arşivi
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
C. : Cilt
Çev. : Çeviren, tercüme eden
Haz. : Hazırlayan(lar), neşreden(ler)
İA : İslâm Ansiklopedisi
KK : Kâmil Kepeci tasnifi
s. : Sayfa
SO : Sicilli-i Osmanî
TA : Türk Ansiklopedisi
TSMA : Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
ty : tarih yok
vd. : ve devamı

GİRİŞ

A- TÜRKLERDE LALALIĞIN (ATABEYLİK) MENŞEİ VE MÜRADİFLERİ

Haklarında bilinenlerin çoğaldığı devirlerden itibaren her iki tabir de birbirinin yerine kullanılmıştır. Bunlardan atabey (atabeg-atabek) Türkçe, lala ise Farsça bir kelimedir. Bu tabirlerin dil bakımından etimolojisi elbetteki mühimdir. Tabiyatıyla bu vazife dil-bilimcilere düşmektedir. Burada kelimeler hakkında yapı ve anlam itibariyle kısmî izahât verilecektir. Tabirlerin gerek aslî mânâ gerekse buna bağlı olarak zaman içindeki aldığı veye değiştiği fonksiyon ve müessesevî mânâdaki kullanılışı ise bu çalışmanın ana unsuru olmak bakımından farklı başlıklarla anlatılacaktır. Lala kelimesi sözlüklerde Farsça bir kelime olarak gösteriliyor. Ancak kelimenin etimolojisine dair herhangi bir bilgi şimdilik bulunmamaktadır. Kelimenin anlamı da kul, köle olarak veriliyor.[1] Azerî lehçesinde, lala sözü, "lele" şeklinde telaffuz edilip yazılmıştır.[2] Tarihi seyir içinde çoğu zaman lala ile aynı anlamda ve onun yerine kullanılan atabey kelimesi ise terim olarak anlamı, sultan veya padişah, daha umumî manâda hükümdar tarafından bir eyâletin veya sancağın valiliğine tayin edilen bir şehzâdenin, devlet idaresindeki işlerde yetişmesini sağlamak üzere onunla beraber mürebbî olarak gönderilen kişidir. İleride göreceğimiz gibi bazı Türk devletlerinde vezirlerden daha büyük bir paye olarak kullanılan bu bileşik söz

[1]Muallim Naci, Lügât-ı Naci, s.650

[2]İ.Parmaksızoğlu, "Lala", TA, C.XXII, s.456; Lele şeklinde kullanılışının yaygınlığı hakkında (19.-20.yüzyıl) bk. E.Arslan, Çıldırlı Aşık Şenlik, Diyarbakır, 1992, s. 291 vd.

(atabey, bey-baba) tarihçiler tarafından Arapça bir lügat gibi kullanılmıştır. (Atabekân, atabekiyye gibi).[3]

Atabeylerin veya lalaların istihdamında husule gelen değişiklikler ve farklılıklar ilerideki bölümlerde teferruatı ile anlatılacaktır. Ancak lala veya atabey kelimesi gerek müessesevî fonksiyonu bakımından gerekse kelimenin aslî anlamı bakımından pek çok aynı türde başka sözler yerine ikame edilmiş veya bu sözler onun yerine veyahut beraber kullanılmıştır. Yine mânâyı tamamlamak bakımından bu sözlerin beraber kullanıldığı da olmuştur. Şimdi bu sözleri sırasıyla ve konuya, eldeki malzeme nisbetinde, açıklık getirmeye çalışarak verelim:

1- İci ve ağabeg:

İci: Ağağbey, büyük erkek kardeş,[4] İci, Moğolca'da sahip, malik anlamına gelen icen ile ortak köktendir. Fakat burada ağabey atabey yerine, efendi atabey anlamına gelmektedir.[5] Selçuklu sultanları vezirlerine ici şeklinde hitab ederlerdi. IV.Kılıç Arslan, Pervâne Muinüddin'e ici şeklinde hitap etmiştir.[6] İci ünvanın kullanımı ile ilgili olarak Selçuklu sultanı Arslan Şah'ın müttefiki olan Ahlatşah hâkimi Sökmen'e itibar ettiğini ve ona ici (ağabey) dediğini biliyoruz. Türkçe'de ağabey manasına gelen ici hitabı, bütün ortaçağlar boyunca Türkler tarafından kullanılmıştır. Bunun yerine Türkçe olan ağa kelimesi Moğol devrinde kullanılmaya başlanmıştır ki, Uygurlar vasıtası ile bu kelimenin Moğolca'ya geçtiğini görüyoruz.[7] İci kelimesinin atabeg kelimesi ile birlikte kullanılması Atabeglere yazılan mektuplarda İci Atabeg

[3]A.Şeref, (Haz. Enver Koray), Tarih Musahabeleri, Ankara, 1985, s.206-207

[4]A.Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, 1963, s.88; H.N.Orkun, Eski Türk Yazıtları, Ankara, 1987,

[5]O.Turan, Türkiye Selçukluları-Resmi Vesikalar, Ankara, 1988, s.17, n.50

[6]A.Taneri, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezirazâmlık (1299-1453), Ankara, 1974, s.23-24

[7]O.Turan, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1973, s.14

şeklindeki hitab tarzında karşımıza çıkmaktadır. Aksarayî'deki kayda nazaran ise bu kelimenin ağabeg yerine kullanıldığını görüyoruz.[8]

2- At ve atı:

Bu kelimelerin lügâtlerde karşılığı şu şekildedir:

At: ad, ünvân

Atı: yeğen[9]

Orhun Kitabeleri'nin muharriri olarak adı geçen Yollug Tigin'in kendi kendisine verdiği "Kül Tigin'in Atısı" lâkabının atabey manâsına geldiği ispata çalışılmıştır.[10]

Bu tabirlerle ilgili olarak Ziya Gökalp şu açıklamaları yapmaktadır: "Her fert boy dahilinde kendisinden büyük olan bütün erkeklere ici, kendisiyle yaşıt olan erkeklere de atı ismini verirdi. Bu kelimeler daha sonraları bir takım tahavüllere uğradı. Oğuzlar ici yerine ağa'yı ikâme ettiler. Atı kelimesi de ata şeklini alarak başka mânâlara delâlet etti.[11]

3- Yabgu:

Orta Asya devletlerinde bir ünvan olan ve hiyararşik olarak hemen kağan'ın altında yer aldığını gördüğümüz yabgunun konumuz ile ilgili anlamda şu hadisede karşımıza çıkıyor: Yüeçiler tarafından öldürülen Wusun kralının küçük oğlunu Pu-chiu Yabgu kollarının

[8]O.Turan, Resmi Vesikalar, s.173-174

[9]T.Tekin, Orhun Yazıtları, Ankara, 1988, s.121

[10]M.F.Köprülü, "Ata", İA, C.I, s.713

[11]Z.Gökalp, Türkçülüğün Esasları,(Haz: Mehmet Kaplan), İstanbul, 1976, s.153-154

arasına alarak kaçırıyor. Eski Çin notlarına göre bu yabgu süt anne gibi çocuğun yetişmesine yardım eden eğitici bir babalıktır.[12]

4- Kurtga:

Tecrübeli ihtiyar mânâsına gelen kurtga tabiri muhtemelen eski Türklerde atabeğ veya lala'yı ifade etmek üzere aynı anlamda kullanılıyordu.[13]

5- Ata:

XII.Yüzyıldan itibaren Orta Asya'da Türk mutasavvıfları arasında "şeyh", "pir" ve "halife" manasında kullanılan kelime, "terbiye eden edep öğreten, yol gösteren; kendisine bağlanılanları kayıran ve koruyan şeyh" anlamına da gelmektedir. Türkler eskiden dinî bir kutsiyet de izafe ettikleri menkibevî şahsiyetlere, dervişlere şeyhlere, ululara ve toplum içinde saygı kazanmış yaşlı kimselere "ata" veya "bab" (baba) ünvânını verirlerdi. Korkut Ata, Irkıl Ata, Sahib Ata gibi şahıslar Türk dünyasında bu ünvânı almış ünlü kişilerdir. Oğuzlar da dedelerine Oğuz Atalar diyorlardı. Hekim için "ata-sagun" tabiri kullanılmıştır. Terbiye edicilik vasfı tebarüz ettirilerek ecdâdın çeşitli tecrübeler sonunda varmış oldukları hükümleri öğüt ve örneklemeler yoluyla halka aktaran anonim nitelikteki özlü sözlerine "atasözü" denildiği ayrıca hatırlanmalıdır.[14]

6- Atalık:

[12]B.Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Ankara, 1981, C.I, s.497

[13]B.Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Ankara, 1979, s.193.

[14]C.Alptekin, "Ata", DİA, C.IV, s.32-33.

Atalık kelimesinin şekil ve mânâ itibariyle zikredilen konu ile en bâriz irtibat kurulabilen bir kelime olduğu görülmektedir. Sözlüklerde üç anlamı verilmektedir:[15]

1-Peder yerini tutan, pederlik eden

2-Lala, mürebbî

3-Türkistan'da vüzerâya verilen ünvân

4-Atabey, vasî, devlet nâibi[16]

Türkistan'da büyük bir vezirlik rütbesi olan atalık, halkın isteğini padişaha arzeden ve yapılacak şeyleri dinleyerek yerine getiren tıbkı bir babalık gibi şefkat dolu olarak halkın durumundan haberdar olmaya memur ve padişahın babası gibi itimat ettiği kimsedir. Tabii olarak, bu memuriyetin de zaman zaman mahiyeti değişmiştir. Fakat yukarıdaki izah, hemen hemen her çağdaki atalıkları tarif eden bir açıklamadır. Farsça Oğuznâme'de de Oğuz Han'ın akıl danıştığı böyle yaşlı kimseler vardır.[17] Atalık kelimesi, eski Türk aile hukukunda, Türkler ve Türkler ile çok eski zamanlardan beri sıkı münasebetlerde bulunan muhtelif kavimlerde de mevcuttu. Bu kelime siyasî teşkilât bakımından da atabeyin mürâdifi olarak kullanılmıştır.[18] Kafkasya'da muhtelif kavimlerin aile hayatları hakkında tetkiklerde bulunan bazı alimler, bir takım Türk zümrelerinin, çocuklarını daha küçük iken yabancı bir aile içinde terbiye ettirdiklerini ve bu yabancı aile reisine atalık adı verildiğini söylüyorlar. Kafkasya'daki kavimlerin de Türklerin bu adetini tatbik ettikleri ve tıpkı Türkler gibi atalık ismini verdikleri görülüyor.[19]

İlerideki bahislerde daha sonraki devirlerde de örneklerini göreceğimiz vezir yerini tutma anlamında ise bir çok kayda rastlıyoruz. Özbeklerin destanı olan Hânnâme'deki Ulug Arslan vezir (atalık) olarak geçmektedir. 120 Sene ömür süren Ulug Arslan, İzdahak gibi Oğuz

[15]Ş. Sami, Kâmûs-ı Türkî, Dersaâdet, 1317.

[16]Tarama Sözlüğü, Ankara, 1988, s.271. "Oğlu Celâl Han'a atalık oldu (Cihan, 17.yy. 219)".

[17]B.Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara, 1989, s.180 (Buradan, Şeyh Süleyman Efendi, Lügât-ı Çağatayî, s.4).

[18]F.Köprülü, "Ata", s.717.

[19]M.F.Köprülü, Ata, s.714.

Han'ın ve daha sonraki Türk padişahlarının yanında vezirlik (atalık) yapmıştır.[20]

7- Atakulu:

Atakulu tabiri de lala yerine kullanılmaktadır. "Bîhemta, yani bîmisil. Meselâ:Lü'lü-i Lala derler ve bir kişinin atası kulu, lalasıdır. Türkî'de dahi şayidir.(Nimeti 16.yy 224-1 ; Şamil 16.yy 506)[21]

B- ŞEHZADELERİN EĞİTİMİNDE DİĞER GÖREVLİLER

Şehzâdelerin eğitim süreci içinde her türlü yetiştirilmesine dolayalı veya doğrudan tesir eden ve bu faaliyetleri icra ederken de lalası ile şu veya bu şekilde kısmî bir münasebet tesis etmek durumunda olan kişiler, bu bahiste söz konusu edilmiştir. Ancak bu konuda geniş açıklamalar yapmaktan ziyade asıl konuya bir temel teşkil etmek ve gerektiğinde referans olmak üzere kısa geçilmiştir.

1- Padişah Hocası (Muallim-i Sultânî, Hâce-i Sultanî, Hünkâr Hocası):

Osmanlı padişahları, şehzâdelerin sancağa çıkma usulleri devam ettiği müddetçe çok iyi bir tahsil ile yetiştirilirlerdi. Şehzâdeler kafes hayatı yaşamaya başladıktan sonra kendilerine tahsis edilen hocalardan sarayda ders görürlerdi. Şehzâdeleri eğiten hocaları, daha sonra şehzâde padişah olduğunda padişah hocası veya muallim-i sultânî olurlardı. 17.asrın ikinci yarısından itibaren tahta geçen padişahlar ise hükümdar oldukları zaman ulema arasından kendilerine bir hoca tayin ederlerdi. İçlerinden vezir olanlar da çıkmıştır. Meselâ Fatih'in hocası Molla Sinan Paşaoğlu Hızır Bey vezir olmuş sonra haksızlığa uğrayarak, hadis ilmiyle uğraşan bir medreseye gündeliği

[20]B.Ögel, Türk Mitolojisi, s.180, 282, 374, 396.

[21]Tarama Sözlüğü, s.271

yüz akça ile görevlendirilmiştir.[22] Mevlâna Ataullah Efendi, II. Selim Manisa'da iken hocası olmakla, daha sonra padişah olunca bu sefer de padişah hocalığı makamında bırakmıştır. III. Murad'ın ölümü üzerine yerine geçen III. Mehmed devrinde de şehzâdenin hocası Nevâli Efendi'nin, cülustan iki gün önce ölmesi nedeniyle Hâce-i Sultanlık vazifesi babasının hocası olan Hoca Sadettin Efendi'nin üzerinde kalmıştır.[23] Çelebi Mehmed hocası Sufî Bâyezid'i bir mektupla Ankara Savaşı'ndan sonra Timur'a göndermişti.[24] Padişah hocaları içinde, hükümdarın kendilerine besledikleri saygıdan faydalanarak devlet işlerine karışan ve kuvvetli bir nüfuz tesis eden kimseler de çıkmıştır. Tesis ettikleri kuvvetli nüfuzla Osmanlı tarihinde önemli rol oynamışlardır. 1703'te çıkan bir isyan neticesi padişah hocalarından Feyzullah Efendi'nin katlinden sonra hünkâr hocalarının nüfuzu kırılmış, ehemmiyetleri azalmıştır.[25]

2- Şehzâde hocası:

Padişahların erkek çocuklarını yani şehzâdeleri okutan hocalardır. Kelimenin aslı Farsça'daki hâcedir. Osmanlı şehzâdeleri beş altı yaşına yani tahsil çağına geldikleri zaman kendilerine bir hoca tayin olunarak merasimle derse başlattırılırdı. Şehzâdeler, Tanzimâta kadar, Topkapı Sarayı'nda Darü's-saade ağası dairesinde okutulurdu. Şehzâdelerin eğitime başlaması geniş ve gösterişli törenlerle olurdu. Şehzâdelerin sancakbeyliği vazifesi ile sancaklarına gönderildiklerinde de yanlarında hocaları olurdu. Bunlardan da padişah olan şehzâde ile beraber olanlar payitahta gelebildikleri gibi yine aynı vazifeyi

[22]Nişancı Mehmed Paşa, (Haz. Enver Yaşarbaş), Hadisât, İstanbul, 1983, s.157.

[23]M.Z.Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1983, C.III, s.332-333; Solakzâde Mehmed Hemdemî Çelebi, Solakzâde Tarihi, (Haz. V.Çabuk), İstanbul, 1989, C.II, s.330, 363; Hoca Sadeddin Efendi, Tacü't-Tevarih, (Haz.İ. Parmaksızoğlu), Eskişehir, 1992, C.I, s.V.

[24]M.Neşrî, Kitâb-ı Cihân-nümâ-Neşrî Tarihi, (Haz.F.R.Unat-M.A.Köymen), Ankara, 1987, C.I, s.417; Solakzâde, C.I, s.123.

[25]M.Cezar ve M.Sertoğlu, Mufassal Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1957-1960, C.III, s.1417.

sürdürenler de vardı. Molla Hatip Kasım, II. Bâyezid Amasya'da iken onun hocası olmuş; Bâyezid padişah olduktan onu bu sefer de kendi yerine gelen oğlu Ahmed'e hoca tayin etmiştir.[26] Hâce-i sultanîler yani ne padişah hocası ne de şehzâde hocası olanlar, askerî hüviyeti olmayan şahıslardır. Onlar yalnızca kültürel eğitimden mesul olup askerî eğitime karışmazlardı. Askerî ve idarî mânâda eğitim lalaların sorumluğundaydı. Bu yüzden bazı yerlerde lalalar ile hâce-i sultanîler karıştırılmıştır.[27]

3- Musâhibler:

Padişahların, daha ziyâde eğlendirmek için, hizmetlerinde bulundurdukları kişilerdir. Musâhib, Arapça sohbet edici demektir. Padişahlar, gerek saray ağalarından gerek vezir ve beylerbeyilerden bilgili, tecrübeli, sözünden sohbetinden istifade edilen, zarif, nüktedân ve hazır cevap olanlarını musahip ünvanı vererek yanlarına alırlardı. Şehzâdeler sancakbeyi olarak bulundukları yerlerde de kendilerine musahip seçerlerdi ve bunlar çoğu zaman şehzâde padişah olunca onunla payitahta gelirler ve muhtemelen de daha yüksek vazifelere tayin edilirlerdi. Osmanlılarda musâhiblerden en eskisinin Orhan Bey'e musâhiblik eden İl Eri adlı bir şahıs olduğu anlaşılıyor.[28]

İskendernâme müelifi Ahmedî Yıldırım Bâyezid'in sohbetlerinde bulunduktan sonra resmen Emir Süleyman'a musâhib olarak tayin edildi. Meşhur Timur'un kaftanına değer biçme hikâyesi Ahmedî'ye izafe edilir. Müverrih Şükrüllah da II. Murad'ın musâhibi idi.[29] II. Selim'in musâhiblerinden Kudur Bey geçmişte ikinci vezir olan Deli Hüsrev Paşa'nın oğlu ve aynı zamanda II. Selim'in lalası Kara Mustafa Paşa da

[26]Osmanlı Tarih Deyimleri, C.III, s.332-333; Hadisât, s.158-159.

[27]J.W.P.Hammer, Büyük Osmanlı Tarihi, (Neşr. M. Çevik-E.Kılıç), İstanbul, ty, C.I, s.629.

[28]"İl Eri derler bir meşhur hoca var idi. Orhan Bey'in Musâhiblerinden ve mahremlerinden idi." İbn Kemal, Tevârih-i Al-i Osman, I.Defter, (Haz. Ş.Turan), Ankara, 1991, s.189.

[29]Hadisât, s.125; Ahmedî, (Haz. İsmail Ünver), İskendernâme, Ankara, 1983; İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Ankra, 1982, C.I, s.452.

amcasıydı. Onun ölümü üzerine II. Selim hakkında "yakışıklı giysiler giymeyi, süslü binek takımlarıyla sipahilik etmeyi ve ata binmeyi, o kapımıza gelinceye kadar bilmezdik." demiştir.[30] Yine II. Selim'in muasâhiblerinden Celâl Çelebi, Belgrad'da vukubulan cülus esnasında cülus bahşişi ile ilgili olarak padişaha yanlış telkinlerde bulunması büyük huzursuzluklara yol açmıştı. III. Murad'ın musâhibi Şemsi Paşa ile beylerbeyi Mehmet Paşa tanınmış şahsiyetlerdendir. Daha sonraki dönemlere ait olmak üzere 1667-68 yılında IV.Mehmed'e musahip olan tarihçi Müneccimbaşı Ahmed Dede'yi de zikretmek gerekir.[31]

4- Nedimler:

Padişahların yakınları (mukarribleri) için kullanılır. Nedim; hemdem, hoş sohbet, birlikte îş u işret ve sohbet eden demektir. Söz ve shbetleriyle, tavır ve hareketleriyle padişahları eğlendirirlerdi. Nedimler içinde padişahları eğlendirenler olduğu gibi hayra teşvik edenler olmuş, aralarında memlekete zararları dokunanlar da çıkmıştır.[32] Yıldırım rüşvet meselesi ile ilgili olarak pek çok kadının yakılmasını emretmesi üzerine Habeşî bir Arap olan padişahın nedimlerinden birini Ali Paşa tavassutçı kılarak onların kurtarılmasını sağladı.[33] (Koçi Bey'in tımarları nedimlere dağıtması ile ilgili bahisler)

5- Daye:

Farsça olan kelime eski Türkçe'de Taya olarak telaffuz edilirdi. Atabeg ve lala manasında da kullanılmıştır.[34] Ancak sonraki yıllarda

[30]Peçevi İbrahim Efendi, (Haz.Bekir Sıtkı Baykal) Peçevi Tarihi, Mersin, 1992, C.I, s. 38.

[31]Osmanlı Tarih Deyimleri, C.II, s.583; Solakzade, C.II, s. 305, 310-312; N.Atsız, Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1940, s.4.

[32]Osmanlı Tarih Deyimleri, C.II, s.667.

[33]Padişahla nedimi arasındaki muhavere için bkz. Oruç Bey (Edirneli), Oruç Bey Tarihi (Tevârih-i Al-i Osman), (Haz. Atsız), ty, s.53; Neşrî, C.I, s.337-339.

[34]Tarama Sözlüğü, s.271 (Buradan Lügât-ı Şehnâme, 18.yy, 32-2).

daye tabiri daha çok süt anneler için kullanılmış ve anlamı da o şekilde yerleşmiştir.[35] Dayeler sultanlara süt emzirecekleri için iyi kimselerin eşleri ve iyi ailelerin kadınları olması gerekiyordu. Cariye olan dayeler ise çocuklu olarak satın alınırlar, çocuklarına dışarıda bakılır. Kendileri de haremde şehzâdeleri emzirip yetiştirirlerdi. Şehzâdeler süt verdikleri için dayeler el üstünde tutulurdu. Çocukları da sultanların ve şehzâdelerin süt kardeşleri sayılırlardı. Şehzâdelerin eğitiminde ve yetiştirilmesinde büyük rolleri vardı. Fatih Sultan Mehmed'in dayesi Hundi Hatun, Ahmed Bey'in kızı ve Mirahur İlyas Bey'in hanımı idi. Osmanlı tarihinde konumuz çerçevesinde kendisinden bahsedilecek bir kaç daye adı görebiliriz. Meselâ Yıldırım'a şehzâdeliğinde tecviz edilen Germiyanoğlu'nun kızını almaya gidenler arasında dayesi (Dadı Hatun) hususi bir yer tutar.[36] II. Murad'a zevce olmak üzere Candaroğlu İsfendiyar Bey'in kızını almaya padişah'ın "tayası" olan Halil Paşa'nın eşi Daye Hatun (Dadı Hatun) da aynı konumdadır.[37] Dayelerin, lalaların eşlerinden seçilmeye çalışıldığı anlaşılıyor. Meselâ III. Mehmed'e lalalık yapan Tekeli Mehmed Paşa padişahın dâyesi ile evliydi. Bu durum şehzâdelerin sancağa çıkma adeti kalktıktan sonra bile devâm etmiştir. IV.Murad'ın dadısı vezir Eyüp Paşa (lala) ile evli olup nişancılıktan Mısır Eyâletine tayin olunmuştur[38]. Müstakbel padişahla tesis edilen bu iki yönlü yakınlık elbette lalaların daha çabuk yükselmelerine vesile teşkil ediyordu.

6- Sahib ve hâce:

[35]Daye ile lalanın birbirinin neredeyse mütemmim bir cüzü olduğunu gösteren başka bir örnek de on altıncı yüzyılda yine bir Türk devleti olan Safavilerde karşımıza çıkıyor. İki devlet arasında sulh temin etmek gayesiyle Osmanlılar tarafına gönderilen yaşça küçük olduğu anlaşılan şehzâde Haydar Mirza'nın yanında lalası Şahım Kulu Halife ile dayesi de birlikte gönderilmişti. Selânikî Mustafa, Tarih-i Selânikî, (Haz.M.İpşirli), İstanbul, 1989, C.I, s.216, 313.

[36]Neşrî, C.II, s.207.

[37]Neşrî, C.II, s.579-581; Tacüt't-Tevarih, C.I, s.151; C.II, s.142; Ç.Uluçay, Harem, Ankara, 1985, s.139-140.

[38]Naima, Tarih-i Naima-Ravzat el-Hüseyin fi Hülasât Ahbar el-Hafikayn, (Haz. Zuhuri Danışman) İstanbul, 1967, C.I, s.115; C.IV, s.1617.

Kendisinden önceki Türk ve İslâm devletlerinin müesseselerini devam ettiren Selçuklularda vezirlik, sultandan sonra gelen en yüksek makamdı. Sultanlar, vezirlerine bazen sahib, bazeb hâce bazen de lala diye hitap etmişlerse de vezir sözünü daha çok kullanmışlardır. Vezirlerin genellikle ehl-i ilm zümresinden oldukları göz önünde bulundurulursa bu gayet tabiidir. Bununla beraber ehl-i seyf (kılıç ehli) zümresinden vezirler için de hâce tabirini kullanmışlardır. Aynı geleneğin takipçisi olan Osmanlılarda da bazı müeeliflerin eserlerinde bu tarz ifadelere tesadüf edilmektedir.[39] II.Bölüm'de ayrıca bu hususa temas edilmiştir.

7- Vasî, mürebbi, kethüda, nâib, muallim:

Bu tabirler, tek başlarına Osmanlı dönemi içn birer müesseseyi tarif etmemişlerdir. Ancak sahip oldukları mânâları itibariyle lalalık müessesesinin fonksiyonunu ifade eder yapıda olmamakla beraber lala yerine kullanıldığı gibi umumiyetle lalayı niteleyen bir sıfat olarak kullanılmıştır.İkinci Bölüm'deki lala tabirinin kullanılışına dair bahiste örnekleri verilmiştir.

Bu tabirlerden başka en çok karşılaştığımız vezir sözüdür ki, zaten bu tabir tarihi gelişme itibariyle ilerideki bahislerde daha teferruatiyle ele alınacaktır.

[39]Z.Kazıcı, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1991, s.79; A.Taneri, Vezirazâmlık, s.23-24.

I. BÖLÜM

OSMANLILARDAN ÖNCEKİ TÜRK DEVLETLERİNDE ATABEYLİK (LALALIK)

1- Atabeylik'in Ortaya Çıkışı ve Eski Türklerde Atabeylik:

Tarihin her devrinde yaşça küçük hükümdarlara vâsî, nâib seçildiği şehzâdelere mürebbiler tayin edildiği malûmdur. Bunların içinden özellikle şehzâdeye devlet tecrübesi kazandırmak bakımından tayin edilen kişi, konumu itibariyle özellikle ön plâna çıkmaktadır. Oğuz an'anelerine sadık büyük kabilelere dayanmak suretiyle devletlerinin esasını kuran Selçuk sülâlesinin atabeylik müessesesini, daha islâmiyetten evvelki Türk devletlerinden aldıkları yahut daha eski devirlerden kalan bu an'aneyi bu suretle devam ettirdikleri bir faraziye şeklinde bile olsa ehemmiyetle düşünülebilir. Yoksa bu kadar ehemmiyetli bir müessesenin daha ilk Selçuklular zamanında kendi kendine ve birden bire teşekkül edivermesi kolay kolay kabul olunamaz.

Atabeylik müessesesinin daha islâmiyetten evvelki şarkî Türk devletlerinde mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Diğer Türk siyasî teşekküllerinde ve kabile konfedarasyonlarında bulunması ihitimali, bu müessesenin eski Türk aile hukukuna bağlayan bazı etnoğrafik müşahedelerle de kuvvetlenmektedir. Kırım hanlarının da şehzâdelerine tatbik ettikleri bu âdetin menşei ne olursa olsun, bunda atabeylik siyasî müessesesinin ictimaî köklerini görmek kolaylıkla kabildir. Bu müessesenin Selçuklular devrinde vücuda gelmiş olmayıp,

Türklere mahsus eski bir ictimaî siyasî müessese olduğu ortaya çıkar.[40] Ancak şimdilik Karahanlılar ve Gazneliler gibi müslüman Türk devletlerinde böyle bir ünvânın veya bununla ilgili bir müessesenin varlığı hakkında fazla bir bilgi yoktur.[41]

2- Büyük Selçuklularda Atabeylik:

Ata ve bey(beg) kelimelerinden mürekkeb olan bu Türkçe ünvân ilk önce Selçuklular devrinde ortaya çıkmıştır. Bu ünvanı taşıyan ilk adam Nizamülmülk'tür.[42] Bu itibarla atabeyliğin Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda çok yüksek bir vazife olduğu ve sonradan bir ünvân mahiyetini aldığı anlaşılmaktadır.

Selçuklu sultanları bilhassa uc eyaletlerini aile fertleri arasında taksim ederken, henüz yaşları küçük olan şehzâdelere vasî ve mürebbi sıfatı ile bir atabey tayin ediyorlardı. Atabey, atabeyi tayin edildiği şehzâdeyi en geniş selâhiyetlerle eğitirdi. Gayet tâbii olarak askerî terbiye esastı. Kültür dersleri şehzâdenin istidadına göre düzenlenirdi ve ikinci derecedeydi. Hocaları, atabey seçerdi. Atabey, istikbâlde tahta çıkması ihtimali dahilinde, bebek şehzâdeye bile tazimle muamele ederdi.[43] Bunlar büyük vazifelerde bulunan eski ve nüfuzlu Oğuz beyleri arasından yahut sultanların memluklarından olup değerli hizmetleri ile sadakât ve kudretlerini göstermiş ve büyük emirlik derecesine yükselmiş askerî kumandanlar arasından seçiliyordu. Alp Arslan'ın

[40]M.F.Köprülü, Ata, s.713-714.

[41]C.Alptekin, "Atabeg", TDV-İA, C.IV, s.38; G.Demombynes, Atabey, tabirinin H.465 (M.1072)'den evvel kullanılmadığını beyân ediyor. La Syrie 1923, p.LVI ve Ebu'l-Fida, ibtidâ Atabeg ünvânının Melikşah tarafından Nizamülmülk'e verildiğini yazar. Kezâ Ravzâtü's-safâ aynı şeyi tekrar eder. İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhâl, Ankara, 1984. s.352.

[42]İbnü'l-Esir, Sultan Melikşah'ın bütün işleri tam bir istiklâl ile ona bırakarak sair bazı ünvânlarla beraber atabey ünvânını da verdiğini söyler. Mirhond ise Malazgirt zaferinden sonra Alparslan'ın Nizamülmülk'ü oğlu Melikşah'ın atabeyliğine tayin ederek ona ilig (ilek), ata-hoca, ata-beg gibi ünvânlar verdiğini söylerler. Nizamülmülk'ün atabey ünvânını taşıdığı o devre ait kitabelerden anlaşılmaktadır.; M.F.Köprülü, Ata, s.712; Nizâmülmülk, Siyâsetnâme, (Hz.M.Altay Köymen), Ankara, 1982, s.XI.

[43]Y.Öztuna, Devletler ve Hânedânlar, Ankara, 1996, C.I, s.495.

henüz pek küçük ve tecrübesiz veliahdına askerî ricâlden olmayan veziri Nizamülmülk'ü atabey tayin etmesi Nizamülmülk'ün ehemmiyet ve nüfûzunu gösteren bir istisnadır. Gördüğümüz diğer misaller atabeylerin umumiyetle büyük kumandanlardan seçildiğini katiyetle anlatmaktadır.

Sultan Berkiyaruk'un kardeşi Mehmed'e Gence ve havalisini verdiği zaman Emir Kutlug Tigin'i atabey tayin ettiğini biliyoruz. Yine aynı hükümdar ölümünün yaklaştığını hissedince henüz beş yaşını doldurmamış olan oğlu Melikşah'ı veliahd seçmiş ve Emir Ayaz'ı da atabey tayin etmişti. Bu emir Melik Arslan'ın da atabeyliğinde bulunmuştur. Melikşah'ın oğlu Berkiyaruk karışıklıktan istifâde ederek Horasan'da istiklâlini ilan eden amcasına karşı kardeşi Sancar'a Emir Kamac'ı atabey tayin ederek üzerine göndermişti.[44]

Sultanların yanısıra önemli merkezlerde bulunan melikler de kendi çocuklarına atabey tayin ederledi. Meselâ Melikşah'ın kardeşi Suriye Meliki Tacüddevle Tutuş, oğulları Rıdvan ile Dukak'a birer atabey tayin etmişti.[45]

3- Anadolu Selçuklularında Atabeylik:

Anadolu Selçukluları da atabeylik müessesesini Büyük Selçuklulardan tevârüs etmişlerdir. Vilâyetlerin idaresine memur edilen ve aynı zamanda melik de denilen, şehzâdelerin yanına büyük emirlerden biri, sultan tarafından atabey olarak tayin ediliyordu. Bu genç şehzâdelerle beraber valideleri de giderdi. Saltanata namzed olan şehzâde çok zaman babasının yanında veya yakınındaki bir vilâyette bulunurdu. I.Alaaddin Keykubad, şehzâde Gıyaseddin Keyhüsrev'i Erzincan ve havalisinin idaresine memur ettiği zaman Mübarezeddin Ertokuş'u atabeyliğine tayin etmişti. Mübarezeddin Armağanşah, II.İzeddin Keykâvüs'ün atabeyi idi. Atabey Arslan-doğmuş, Atabey Mecdeddin gibi bir takım emirlerin de bu ünvânı taşıdığını görüyoruz.

[44]İ.Kafesoğulu, Harzemşahlar Devleti Tarihi, Ankara, 1984, s.23-24; M.F.Köprülü, Ata, s.712.

[45]C.Alptekin, Atabey, s.38.

Daha önceleri Sultan I.Kılıç Arslan ölünce(1107) dul kalan karısı Ayşe Hatun, Artukoğullarından Belek'e müracaat ederek oğlu Malatya Sultanı Tuğrul Arslan'ın atabeyliğini üstlenmesini istedi. Ayşe Hatun'un bu isteğini kabul eden Belek, onunla evlenerek Malatya'ya hakim oldu (1113). IV.Rükneddin Kılıç Arslan'ın atabeyi (ve veziri) Bahaeddin Erzincanî idi.[46]

Türkiye Selçuklularında sultanlar olgunluk çağına geldikten sonra atabeyleri bir nevi müşavir ve tecrübeli yardımcı olarak kalmakla atabeylik mevkiinin daimi bir memuriyet haline geldiği gözükmektedir. Bundan dolayı "Atabeg-i Rum" ve "atabeg-i devlet" tabirleri meydana gelmiştir.[47] Bu istikamette daha sonraları şehzâde atabeyliği ile beraber daimi bir vazife olmak üzere hükümdar atabeyliği vücuda gelmişti. Fakat bu hükümdâr atabeylerinin mutlaka hükümdar yetiştirmiş olmaları icab etmez ve sultan kimi münasip görürse atabeyliğine onu tayin ederdi. Muhtelif kaynaklar Moğol tahakkümünden sonra da bu vazifenin ve ünvanın mevcudiyetini ve bazı zamanlarda merkezî idarenin başındaki en büyük amire atabeg-i azâm lakâbı verildiğini gösteriyor. Yani devletin kuruluş devresindeki şehzâde atabeyliğinden ayrı olarak ortaya çıkan bu atabaylik makamına tayin sultan tarafından yapılırdı. Atabey sultanın müşaviri durumundadır. Onların Ünvanları arasında "Ebu'l-mülûk ve's-selâtin" (meliklerin ve sultanların babası) kayda değerdir. Protokaldaki yeri vezirden sonra saltanat naibinden öncedir. Vezirin başkanlığında devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı "Divân-ı alâ"da alınan kararları atabeyin nişanladığına dair bir takım işaretler vardır. Bu Anadolu Selçuklularında atabeyin ağırlığının fazla olmasından kaynaklanmaktadır.[48] Yine bu hususla ilgili olarak Bilge yegâne inanç atabeg ünvânlarını taşıyan Cemaleddin Muhammed b. Mahmud'un hizmet ve meziyetleri dolayısıyla Selçuklu saltanatı atabeyliğine tayin edildiğini bildiren bir ferman mevcuttur. Devlet erkânı ve saltanat divânı nâiblerinin saltanat atabeyliği mevkiinde tanımaları gereken Cemaleddin ile bütün işlerde müşavere etmeleri emredilmektedir. Fermanda bütün devlet erkânı ile saltanat

[46]R.Turan, Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması, Ankara, 1997, s.42.

[47]O.Turan, "Selçuklu Vakfiyeleri III", Belleten, XII/47 (1948), s.36.

[48]M.F.Köprülü, Ata, s.712-713; C. Alptekin, Atabey, s.39; İ.H.Uzunçarşılı, Medhal, s.61, 79; R.Turan, Türkiye Selçukluları, s.63, 75.

divânı nâiblerinin bütün işlerde onun ittifak ve meşveresiyle hareket etmeleri ibaresi atabeylik mevkiinin vazifeleri bakımından mühimdir. Filhakika Büyük Selçuklularda şehzâdelerin tahsil ve terbiyesiyle birlikte aynı zamanda onlara ait yerleri idare eden atabeylerin mevkii Anadolu Selçuklularında tekâmül ederek atabeylik devletin daimî ve en mühim vazifelerinden biri olmuştur.[49]

4- Atabey Devletlerinin Ortaya Çıkışı:

Selçuklular zamanında önceleri bir ünvân olarak ortaya çıkan ve zamanla önemli bir devlet memuriyeti şekline dönüşen atabeylik, sonraları atabeylerin yanlarında bulunan şehzâdelerin dul kalmış anneleri ile evlenmeleri veya onlara kızlarını vermeleri sebebiyle daha önemli bir mevki durumuna gelmiştir. Atabeyler doğrudan Selçuklu sultanına bağlı olup, bulundukları bölgelerde onların naibi sıfatı ile adetâ yarı bağımsız bir hükümdâr gibi hareket ediyorlardı. Ölen bir atabey'in yerine bazen oğlu tayin edilebilirdi ki bu Ortaçağ'da memuriyetlerin babadan oğula intikâl etmesi esasına bağlıdır. Sultanlar, şehzâdelerin herhangi bir tahrike kapılarak isyân etmelerini önlemek gayesiyle atabeyleri, hem tecrübeli hem de güvenilir emirler arasından seçerlerdi. Hükümdârların ölümünde meydana gelen taht kavgaları sırasında bazı atabeylerin görünürde nâibi olduğu şehzâdeyi tahta çıkarmak, gerçekte ise bütün ülke yönetimini ele geçirmek için iç savaşlara sebep oldukları görülmektedir.[50]

Şehzâde ile beraber Selçuklu sarayından ayrılan ve artık sultanın eşi olmayan şehzâdenin annesi, oğlunun atabeyi ile evlenebilicek duruma geliyordu. Böylece atabeyler sahip oldukları iktidarı daha fazla ellerinde toplamya ve sultanın denetimini zayıflatmaya başladılar. Nitekim merkezden kopuk atabey devletlerinin ortaya çıkması Selçuklulaların çökmesinin başta gelen sebeplerindendi. Atabey, şehzâde ve şehzâdenin annesi arasındaki ilişki üzerine kurulu bu yapı yeni bir devletin çekirdeği olabiliyordu. Atabey meşruiyetini sadece

[49]O.Turan, Resmi Vesikalar, s.16-18; aynı yazar, Selçuklu Vakfiyeleri III, s.36.

[50]O.Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, İstanbul, 1980, s.314; F.Köprülü, Ata, s.713; C.Alptekin, Atabey, s.39.

hükümdar kanından gelen bir şehzadenin varlığından değil aynı zamanda da annesi ile evli oluşuyla kazanıyordu. Eldigüzid hanedanında yeni devletin başına geçmeyi başaranlar selçuklu şehzâdesinin kendisi değil şehzâdenin annesinin atabeyden olma çocuklarıydı.[51]

Yukarıda yapılan izahlar çerçevesinde, Selçuk imparatorluğunda büyük sultanın yani merkezî idarenin nüfûzu devam ettiği müddetçe, atabeylerin açıktan açığa bir istiklâl temayülü göstermeyecekleri ve imparatorun yüksek hakimiyetini tanımak mecburiyetinde kalacakları tabii idi. Lâkin bilhassa Sultan Sancar'ın ölümünden sonra atabeylerden bir çoğu vasî ve nâibi bulundukları Selçuk şahzâdelerinin yerine hakimiyetlerini doğrudan doğruya kendi namlarına icrâ etmeye başladılar. Atabey ünvânını hanedân tesis etmek için bir basamak olarak kullandılar.[52] Yani epey zamandan beri devam eden fiilî vaziyetlerine artık hukukî bir şekil verdiler. Devletin başında sultan veya hükümdar yerine atabey ünvânı taşıyan bir hanedân azâsı bulunmaktaydı. Devlet idaresinde mutlak hakim o idi. Atabey adına para basılır ve hutbe okunurdu. Hükümdarın hakimiyet sembolleri arasında bulunması gereken hususlar arasındaki ünvân ve lâkablar bunlar tarafından da kullanılmıştır. Şam atabeylerinin lâkabları "Zahireddin", Salgurlu atabeylerinin lâkabı ise "Muzafereddin" idi. Atabeylik babadan oğula veya diğer bir hanedan azasına geçerdi. İşte böylece Ortaçağ İslâm tarihinde Selçuk sülâlesine halef olarak umumî surette atabeyler denilen muhtelif sülâleler teşekkül etti.

1-Şam Atabeyleri (Böriler ve Tog Teginliler)[53]

2-Musul ve Halep Atabeyleri (Zengiler)

3-Azerbaycan Atabeyleri (İldenizliler)

4-Fars Atabeyleri (Salgurlular)[54]

5-Belâtanus Atabeyleri (Humarteginliler)

[51]L.Peirce, Harem-i Hümayun, (Çev. A.Berktay), İstanbul, 1996, s.71

[52]İ.Kafesoğlu, "Selçuklular", İA, C.X, s.397; A.Taneri, Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı-Teşkilâtı, Ankara, 1978, s.29

[53]C.Alptekin, Dimaşk Atabegliği (Tog Teginliler), İstanbul, 1985, s.161

[54]E.Merçil, Fars Atabegleri Salgurlular, Ankara, 1975, s.125

6-Erbil Atabeyleri (Beytiginliler)

Bu belli başlı atabey sülâle ve devletlerinin dışında selçuklu coğrafyası üzerinde daha küçük topraklara sahip ve daha kısa ömürlü dolayısıla diğerlerine nispetle daha az tarihi öneme sahip bazı başka atabeylikler de zuhur etmiştir.

5- Kirman Selçuklularında Atabeylik:

Kirman Selçuklularında da atabeylik vazifesinin mevcudiyetini ve büyük ehemmiyetini görüyoruz. Kirman Selçuklu Devleti'nin kuruluş yıllarında ve kuvvetli meliklerin idaresi sırasında atabeylerin varlıkları hakkında elimizde bilgiler yoktur. Ancak atabeyliğin daha sonraki mevcudiyeti başlangıçtan itibaren bu müessesenin olduğunu göstermektedir. Bu devletteki atabeylik müesesessi hakkındaki ilk bilgiler Melik İran-şah zamanındaki karışıklıklar sırasında ortaya çıkıyor. Daha sonraları Kirman Selçuklularındaki atabeyler diğerlerinde ve özellikle Anadolu Selçuklularında olduğu gibi küçük şehzâdeler ile vilâyetlere gitmiyorlar, yani şehzâdelerin yetiştirilmesinde görev almıyorlardı. Bu durumda onlar bizzat meliklere idari işlerde yol gösterici ve baş danışman olarak görev yapıyorlardı. Bu atabeylerden en önemlileri Tuğrul devrinde atabey Alaaddin Bozkuş; Behramşah ve Arslanşah devirlerinde atabey Beyhan ve atabey Kutbeddin Muhammed b. Bozkuş idi.[55]

6- Eyyubîlerde Atabeylik:

Atabeylik, Eyyubîlerde de Selçuklulardakine benzer bir mahiyette devâm ediyordu. Salâhaddin Eyyubî'nin oğlu Melik Efdal Ali, Şam'da hükümdar olduktan sonra Mısıra giderek, orada Salâhaddin'in torunu Melik Mansur Muhammed'in atabeyi olmuştu. Halep naipliklerinde ayrıca bir atabegü'l-asâkir vardı. Saltanat naipliğinden sonra devletin en

[55]M.F.Köprülü, Ata, s.712.

büyük makâmı olan atabeylik mevkiinde bulunanlara beylerbeyi de deniliyordu.[56]

7- İlhanlılarda ve Celâyirlilerde Atabeylik:

İlhanlılarda Büyük Selçuklu imparatorluğunun an'anelerinin tesiri altında kalan İran Moğollarında da bu müesseseyi görüyoruz. Meselâ Gazan'ın atabeyi Emir Nevruz'du. Olcayto, oğlu Ebu Said'e daha doğduğunun sekizinci günü Emir Sevinç'i atabey olarak tayin etmiş ve daha dokuz yaşını geçmeden, Horasan idaresini ona vererek Emir Sevinç refakâtinde oraya yollamıştı.

İlhanlıların idarî teşkilât bakımından, adetâ devamı sayabileceğimiz Celâyirlilerde atabey ünvanının emirü'l-ümerâlara verildiğini görüyoruz. Sultan Uveys'in emirü'l-ümerâlığa (beylerbeyliğe) tayin ettiği Emir Süleyman, bundan sonra Süleyman Atabeg diye şöhret kazanmıştı.[57]

8- Harzemşahlarda Atabeylik:

Harzemşah Atsız'ın oğlu Süleyman-şah'ın Oğul Beyi adlı atabeyi vardı. Harzemşah şehzâdelerinden Sancar-şah'ın Mengli Bey adlı atabeyi olduğunu, Tökiş'in Rey ve havalisini oğlu Yunus Han'a verdiği zaman Miyacık'ı başkumandanlık vazifesi ile ona atabey tayin ettiğini, yine onun İsfehan idaresine torununu memur ettiği zaman büyük emirlerden Bigu'yu atabey sıfatı ile bıraktığını, Irak idaresini oğlu Rükneddin Gursançtı'ya bırakan Sultan Muhammed Harzemşah'ın onun atabeyliği vazifesini de İmadülmülk Savî'ye verdiğini biliyoruz.[58]

9- Timurlularda Atabeylik:

[56]M.F.Köprülü, Ata, s.715; İ.H.Uzunçarşılı, Medhal, s.352.

[57]M.F.Köprülü, Ata, s.716: İ.H.Uzunçarşılı, Medhal, s.196.

[58]İ.Kafesoğlu, Harzemşahlar, s.73, 127; M.F.Köprülü, Ata, s.714.

Timurlu devletinde sehzâdelere mirza adı verilmektedir. Mirzaların yetiştirilmesine büyük önem verilmekte ve özen gösterilmekteydi. Doğum yaklaşınca hanım saraya getirilir, doğumdan sonra çocuğa ad konulup doğum düğünü veya şenliği yapılarak katılanlar para ve armağanlar getirirlerdi. Bundan sonra çocuk annesinden alınarak sütanne ve saraydaki büyük hanımlardan birinin nezaretine verilir, belli bir yaşa geldikten sonra ise çocuğa bir hükümdarın bilmesi gereken şeyleri öğretmesi için atabey tayin edilirdi. Meselâ; Şahruh'a Emir Alaeddin Alike Kükeltaş'ın, oğlu İbrahim Mirza'ya Emir Osman Abbas'ın, Uluğ Beğ'e bir müddet için Emir Şah Melik'in, Miranşah'ın oğlu Halil Sultan'a ise Emir Yahya'nın atabey olarak tayin edildiklerini biliyoruz.[59] Mirzâların eğitimine olduğu gibi hükümdarın kızlarının eğitimine de önem veriliyor onlara da "ateke" tayin ediliyordu.[60]

10- Karakoyunlu ve Akkoyunlularda Atabeylik:

Karakoyunlu devletinde de atabeyler müessesesi mevcuttu. Meselâ Pir Budak'ın atabeyi, Emir Kara'yı biliyoruz.

Akkoyunlular devletinde de atabeyliğin mevcudiyetini Mükrimin Halil söylüyor.[61] Bu konuda Osmanlı tarihlerinden Tacü't-Tevarih'de açıklayıcı bir bilgi bulunmaktadır. Akkoyunlu beylerinden Sultan Yakub'un Baysungur, Hasan ve Murad adlı üç oğlu kaldı. Yakub'un en büyük beylerinden, Sofu Halil gerek kendine bağlı boy ve oymakların çokluğu gerek servetinin ölçüszülüğü ile en kudretli beylerden biri olduğu kadar, yetişmiş on sekiz oğlu da en büyük görevleri üstlenmiş ve akrabalarının çoğu ise önemli görevleri tutmuş olduklarından iktidarı tam anlamıyla eline geçirmiş bulunuyordu. Ayrıca Baysungur Mirza'nın atabeyi ve lalası bulunmakla da onu tahta oturtup kendisi de vezirlik makamına geçivermişti. Ama Mirza Baysungur daha ergenlik yaşına

[59]İ.Aka, Timur ve Devleti, Ankara, 1991, s.108-109.

[60]İ.Aka, Mirza İahruh ve Zamanı (1405-1447), Ankara, 1994, s.187.

[61]M.F.Köprülü, Ata, s.716

ulaşmadığından, Sofu Halil de Sert yaradılışta bir kimse olduğundan Bayındırlı beyleri arasında anlaşmazlık çıktı. Sultan Yakub'un atabeyi olan Süleyman Bey ise asıl atabeylik iddiasıyla Sofu Halil'i aradan çıkarmaya çalıştı.[62]

11- Memluklarda Atabeylik:

Memluklarda idarî, askerî, siyasî bütün devlet işleri emirlerin ellerindeydi. Bunlar köle olrak alınıp, istidat ve kabiliyetlerine göre saray ve askeri hizmetlerde bulunduktan sonra derece derece yükselerek emîr olurlar ve mukadder ise sultanlığa kadar çıkarlardı. Bunlara erbâb-ı süyûf denirdi. İşte bu zümreden olmak üzere Memluk sultanının askerî kuvvetlerinin kumandanı olan atabey, atbegü'l-asâkir olarak adlandırılmış lala ise atabeg ünvânı yerine kaim olmuştur. Şehzâdeleri terbiye eden lalalar, onları yedi yaşına kadar halka göstermezlerdi. Eğer sultan, ergin çağda değilse memleketi bunlar onun adına idare ederlerdi. Bu da lala mevkiinin atabeylikten başka bir mânâ ifade etmediğini gösterir.[63]

Yukarıda yapılan izahlardan da anlaşılacağı üzere, Memluklar zamanında atabeyliğin tamamiyle askerî bir vazife ve ünvân mahiyetini aldığını görmekteyiz. Malik Muizüddin Aybeg, Şecerüddür zamanında atabeg el-asâkir tayin edilmişti. Mısır'da askerî kuvvetin idaresini elinde bulunduran bu mühim vazife, Memluklarda saltanat nâipliğinden sonra, devletin en yüksek ve en nüfuzlu makamı idi. 13.asrın ikinci yarısında bu vazifede bulunanlara sadece atabeg veya atabegü'l-cüyûş denirdi.[64]

12- Safevîlerde Atabeylik:

Şah İsmail'in lalası, Şamlu İsmail Beg idi. Şah İsmail daha küçük yaştaki şehzâdelerini memleketin bilhassa hudutlardaki en mühim

[62]Tacü't-Tevarih, C.III, s.335-336.

[63]O.Turan, Selçuklu Vakfiyeleri III, s.36-37.

[64]M.F.Köprülü, Ata, s.715; İ.H.Uzunçarşılı, Medhal, s.324-325.

vilâyetlerin idaresine memur ettiği zaman emirü'l-ümera ünvânını haiz ve ekseriyetle büyük kabilelerin ırsî reisleri olan nüfuzlu tecrübeli ve emniyetli bir kumandanı lala ünvânı ile ve şehzâdelerin mürebbi ve nâibi sıfatı ile onların yanına tayin ediyordu.[65] Bunların örneklerini Osmanlılar ile temaslarında görmek mümkündür. Çaldıran Savaşı'nda Safevî ordusunda ölen kumanda heyeti içinde yer alan Horasan hakimi Lala Bey adlı birisi vardı[66] Bu kişi Şeyh Haydar'ın en başta gelen halifelerinden olan Lala Hüsetin Bey idi ki daha önce kendisi emirü'l-ümera olmuştu.[67] Şah Abbas (1587-1628), henüz bir buçuk yaşında iken Şiraz valiliğine gönderilmiş, Ustaclu Yeğen Şah Kulu da atabeyliğine tayin edilmişti.[68] Ayrıca "Daye" ve "Lala Tabiri" başlıkları altında verilen kısımlara bakılabilir.

Muhtelif İran sülâlelerinde bu müessesenin mahiyeti değişmekle beraber, lala ünvânın son zamanlara kadar devam ettiğini biliyoruz. İran'da son Türk sülâlesi olan Kaçarlar sarayında şehzâde mürebbi ve muallimlerinin en büyüğüne lala-başı deniliyordu. Yine bu devirde atabeg-i azâm ünvânının kullanıldığını ve Nasreddin Şah'ın baş vezirine bu ünvânın verildiğini biliyoruz.[69]

13- Hıristiyan Devletlerde Atabey Ünvanının Tesiri:

Atabeglik müesesesi ve atabey (lala) ünvânı Türk devletleri ile sıkı münasebetlerde bulunan Ortaçağ Şark Hıristiyan devletleri üzerinde de tesirisiz kalmamıştır. 12.Asırda İznik İmparatorluğu'nda gördüğümüz ilk lala galiba hıristiyan bir Türk idi ve beg ünvânını taşıyordu.

Bu müessesenin muhtemelen Gürcü kralları tarafından, Selçuk teşkilâtı taklid edilerek kurulduğunu söyleyebiliriz. Bu makamda

[65]M.F.Köprülü, Ata, s.716.

[66]Mufassal Osmanlı Tarihi, C.II, s.734.

[67]F.Sümer, Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1976, s.47.

[68]F.Sümer, "I.ve II.Abbas Devirleri", Türk Dünyası Araştırmaları, s.11-12.

[69]M.F.Köprülü, Ata, s.716.

bulunanlar bütün dahilî işleri idare ediyordu. 19.Asırda Yukarı Gürcistan'a hâlâ atabeg mülkü (atabegler yurdu) denildiğini ve bu sahanın vaktiyle Gürcü atabeyleri tarafından doğrudan doğruya idare edildiği için bu ad verilmiştir.[70]

1212'de Kraliçe Thamara zamanında var olan atabeylik askerî-idarî mahiyette bir vazife olmakla beraber askerî mahiyeti daha fazlaydı. Bir teşrifat risalesine göre, kraldan sonra sırası ile kraliçe, patrik, başvekil ve atabey geliyordu.[71]

[70]"Çerkes taifesinin beyi olan Hakaşmak ki,... Kardeşi Antonok Bey dahi gelüp, hilatler giyüp gitmişti. Han elli kadar sekban ile tüfenkçiler ağası Ramazan Ağa'yı Hakaşmak'a ve yine Timur Ağa'yı Antonok'a koşup göndermişti. Han kendi oğlu ve küçük hanzâdeyi Antonok'a verip atabey dikti. Hakaşmak bu işten elem çekip şayet atabey olmakla Çerkes emirliğini tamamen Antonok'a vere...(H.1054 - 1644 senesi olayları)" Naima, C.IV, s.1658.

[71]M.F.Köprülü, Ata, s.716-717.

II. BÖLÜM

OSMANLILARDA LALALIK

Osmanlılar kendinden önce diğer Türk ve müslüman devletlerinde olan müesseseleri devrin şartlarına uydurararak devâm ettirdiklerini biliyoruz. Bu çerçevede giriştikleri fetih hareketlerini düzenli bir biçimde sürdürmek ve elde edilen yerlerde de idareyi temin edebilmek için ihtiyaç duydukları müesseseleri geliştirmeye çalışıyorlardı. Bunun için hükümdarın oğullarının hepsini eğitecek bir düzen kurdular. Böylece iktidara hangisi gelirse babasının, hem hükümet hem de askeri işlerini aksatmadan devam ettirecekti.[72] Şehzâdelerin hem fikri ve hem de bedeni kabiliyetlerini geliştirmek ve aynı zamanda onları İslâm dini ve gelenekleri üzere yetiştirmek için saraya büyük islâm bilginleri getirildi. Payitahtaki sarayda lüzumlu görülen eğitimin tamamlanmasından hemen sonra çoğu zaman çocuk denecek kadar küçük yaşlardaki şehzâdeler, büyük bir eyalet ya da bölgenin valisi yani sancakbeyi olarak tayin ediliyorlardı. İşte bu durumdaki bir şehzâdenin sancağa çıkarılacağı zaman düşünülmesi icab eden en önemli mesele onun yanına devlet işlerinde vukuflu, temiz ahlâklı, otoriter ve aynı zamanda padişahın güvenini kazanmış bir zâtın lala olarak seçilmesi işi idi. Bu husus divan-ı hümayun heyetinin çok dikkat edeceği bir vazife olup padişah bu cihetten divan heyetini mesul tutuyordu. Lala, şehzâdenin idare ettiği sancağın veziriâzamı derecesinde olup, mıntıkasının durumunu ve terbiyesiyle vazifeli olduğu şehzâdenin ahlâk ve davranışlarını kontrol etmekle de vazifeliydi. Böylece tecrübeli bir devlet adamı (atabey-lala-vezir) kendisini işin başında yetiştiriyordu.

[72] S.Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Çev.M.Harmancı), İstanbul, 1982, C.I, s.83.

Şehzâde tayin olduğu sancağında yani kendi taşra sarayında bir nevi küçük bir İstanbul meydana getirir ve hatta bazen de kendi adına para bastırırdı. Yetişkin şehzâdeler, sancaklarında faaliyetlerinden merkezi emin kılmak maksadıyla rehine olarak en az bir oğlunu sultanın yanında yaşaması için gönderirdi. Görnüşte ailevî ve masum bir talep manzarası arzetmekteydi.Gerçi sultanların özellikle yaşlı zamanlarında torunlarını yanına çağırtması hem onların insanî duygularını tatmin ediyordu hem de babalarının itaatsizliklerine mani oluyordu.

Şehzâdenin bir yolsuz hareketini görürse onun ahvâlinden divanı haberdar ederdi. Herhangi bir tesirle şehzâdenin lalalığına tayin edilen şahıs, iyi ahlâklı olmayıp şehzâdeyi baştan çıkarmak isterse, şehzâdenin validesi durumu padişaha arz ile lalayı şikâyet ederdi. Lalalar çelebi sultanları kontrol ettikleri gibi lalaların iyi ahlaklı veya kötü ahlâklı olup olmadıklarını Çelebi Sultan Valideleri kontrol edip her bir hususta hükümdârı haberdar ederdi.[73] Valide Sultanların itimadını kazanan lalalar daha sonra padişah nezidinde iltifat görmesi için teşvik edilirlerdi. Meselâ II. Bâyezid'in annesi Gülbahar Sultan, lala Ayas Paşa için gayet övücü sözler söylemiştir.[74] Annelerinin şehzâdeyi eğitip dizginlemesi gibi babanın yerini alan lala da padişahın bir nevi temsilcisiydi. Şehzâde padişah olduktan sonra bile hem annesine hem de lalasına bir evlât saygısıyla davranırdı. Eğer araları iyi ise ve vezir değiller ise yeni padişahlar lalalarını umumiyetle de vezirlik mevkiine yükseltirlerdi.[75]

A- LALALIĞIN İHDASI VE VASIFLARI

[73]İ.H.Uzunçarşılı, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzâdeleri Osmanlı Şehzâdeleri", Belleten, 49/156 (1975), s.669-670 "II.Bâyezid'in oğullarından Saruhan sancakbeyi Alemşah'ın validesi Gül Ruh hatun, oğlunun lalalığına gönderilmiş olan adamın ahlâksız, fesatbaşı olup etrafında kendisi ayarında olan kimselerle oğlunu içkiye alıştırdığını, kendisi oğluyla beraber sancağa çıkarıldığı sırada padışahın "oğlunu koru" diye ferman buyurduğunu bu emri yerine getirmek için imkân derecesinde gayret gösterdi ise de bu ahlâksız lalanın gelmesinden sonra oğlunun zabtedilmez olduğunu arz ile lalanın mutlak surette değiştirilmesini istirham eylemiştir."

[74]TSMA, E.10292; Ç.Uluçay, Haremden Mektuplar, İstanbul, 956, s. 19-20 .

[75]L.Peirce, Harem, s.70.

Osmanlılarda lalalığın ortaya çıkışına dair kesin bir tarih vermek şimdilik mümkün değildir. Fakat bu müessesenin ilk ve ibtidaî tatbikatına dair izleri kaynaklarda bulabiliyoruz. Osman Gazi bütün mücadelelerinde yanında bulunan kendi arkadaşlarını oğlu Orhan'a yardımcı olamak üzere vazifelendirmişti. "Osman Gazi, başının tacı olan Orhan'ın düşündüğünden de fazla olgunlaşmış olduğunu, cenk meydanlarında olağan üstü bir varlık gösterdiğini izleyince onun ülkeler fethederek iyice tanınması için, zaferleri âdet edinen askerlerinin başına buğ tayin etmişti. Ayrıca yanına Gazi Abdurrahman, Akça Koca, Konur Alp ve Mihal gibi komutanları koşmuştu."[76] Bu faaliyetler anlaşıldığı kadar tamamen askeri nitelikliydi. Ancak Orhan'ın belli bir mahallin idaresinden sorumlu olması ile ilgili olarak aşağıdaki hadisede durumun biraz farklı olduğu anlaşılıyor. 1302'de Orhan Gazi'ye Karacahisar sancakbeyliği verildikten sonra burayı Germiyanoğullarının tecavüzünden muhafazaya da memmur olmuştu. Bu vazifeye Saltuk Alp ile birlikte memur edilmişti.[77] Böyle bir işte şehzâdenin yanına tecrübeli birisinin verilişinin ilk örneklerinden olmak itibariyle belki Saltuk Alp, Orhan'ın bir nevi lalası hükmüne geçiyordu. Gerçi Orhan Gazi daha başlangıçtan itibaren fiilen babasının yanında yer almakla devlet işlerine bizatihi karşıyordu Ama müstakil olarak bir bölgeye gönderildiğinde yanına tecrübeli bir kişinin verilmesi de kayda değer bir husustur. Müneccimbaşı'daki şu kayıt da "lala-vezir" vazifesinin çok erken dönemlerde tesis edildiğini gösterir: "1336-37 yılında Orhan Gazi, Karasi Eyâletini Karesi Beyi Aclan Bey'in oğlu Tursun'un elinden alıp Süleyman Paşa'ya ikta olarak verdi. Hacı İlbeyi de oğluna vezir tayin edip Karesi Eyâletinin işlerini ona havale etti."[78]

Osmanlılarda müteşekkil bir lalalık müessesesinin ortaya çıkışını şu ifadelerde buluyoruz. "Padişahın ataları, en büyük çocuklarını beylerbeyi edinerek, ülkeler açmak üzere amaçları zafer olan ordulara baş ve buğ yaparlardı. Nitekim Osman Gazi zamanında Orhan Gazi; Orhan Gazi devrinde de Gazi Süleyman Paşa beylerbeylik görevine

[76]Tacü't-Tevarih, C.I, s.46.

[77]M.T.Gökbilgin, "Orhan", İA, C.IX, s.400.

[78]Müneccimbaşı Ahmed Dede, Sahaifü'l-Ahbâr fi Vekayiü'l-Asâr (Müneccimbaşı Tarihi), (Haz.İ. Erünsal), ty, C.I, s.92-93.

şeref vermişlerdi. Ama Sultan Murad Gazi'nin delikanlılık yaşına ulaşmış bir oğlu bulunmadığından en kıdemli beylerden ve yüce saltanatın temel direklerinden olan ve kendilerinin de şehzâdelikleri sırasında hizmetlerinde bulunan Lala Şahin Bey, asker ve ordunun tertibi, savaş gereklerinin sağlanması için onun izzetli bakışlarında parlamış, ve öteki beylerden üstün tutularak beylerbeylik göreviyle onun başa geçmesi yerinde görülmüştü.[79] Bundan sonra artık hem şehzâdelerin konumu hem de buna bağlı olarak lalalarının konumları artık tebarüz etmeye başlamış ve belli bir takım kaide ve usullere bağlanmıştır. Lalalığın I. Murad devrinde müesses bir hale geldiğini Mehmed Zeki şu satırlarla kaydediyor: "O sıralarda yeni bir usul de vaz' edilmişti. Şehzâdeleri birer sancağa tayin etmek ve o suretle kendilerini umur ve hususât-ı saltanata alıştırmak. İşte bu usul cümlesinden olarak şehzâdegân küçük yaşlarda Anadolu'daki bir eyâlete gönderilir ve ümerânın değerlilerinden biri lala ünvânıyla kendilerine terfik edilirdi.[80] İlgili bölümlerde devletin diğer müesseseleriyle irtibatları gösterildiği gibi, bunların tesbit edilenleri de isim isim verilmeye çalışılmıştır. Burada kastettiğimiz dönemin içinde sancağa çıkan şehzâdelerin yanına tayin edilen lalaların haricinde son dönemler için örnekleri karşımıza çıkan küçük yaşlarda olan ve sarayda bulunan şehzâdelere de lala tayin edildiği anlaşılıyor. Bunun örneğini Kanuni'nin oğlu Cihangir'e küçük yaşta ve sarayda iken adını tesbit edemesek de bir lalalanın tayin edilmesinde görüyoruz.[81]

Bütün şehzâdeleri ve lalalarını sabit ve değişmez kaidelerle tesbit edilmiş bir kaideler bütünü çerçevesinde benzer tavır ve hareketler sergileyen kişiler olarak görmek mümkün değildir. Tabii olarak en başta şehzâdelerin şahsiyetlerinin buna fırsat vermeyeceği açıktır. Diğer yandan şehzâdelerin yaşları, padişah çocuğu veya şehzâde çocuğu olmak hali, sahip oldukları konumdan kaynaklanan padişah namzedliğine veya veliahd şehzâdeliğe yakınlık derecelerine göre farklılıklar arzeder. Bunları göz önünde tutarak, lalalığın ve lalaların tarihi seyir içinde geçirdikleri değişme ve gelişmeler ile sahip oldukları

[79]Tacü't-Tevarih, C.III, s.119 "Lala Şahin Paşa, dürüstlüğünü ve işbilir bir serdar olduğunu hünkârın katında bir kere daha ispat etmişti. Ayrıca yine "Tacü't-Tevarih, C.I, s.112; Solakzâde, C.I, s.40.

[80]Mehmed Zeki, Maktul Şehzâdeler, İstanbul, 1336, s.2-3

[81]BOA KK Saray 7102; L.Pierce, Harem, s.179.

bir takım ortak özellikler ve bunlardan yola çıkarak tesbit edilen bir takım usuller verilebilir. Meselâ Yavuz Sultan Selim, Trabzon valisi iken kendisine gönderilen şahısları ümeradan ve marifet erbabında olmadıkça kabul etmeyip ülfet eylemez ve bir bahane ile geri gönderirdi.[82] Bir lalanın hangi şahsî kabiliyet ve vasıflar ile mücehhez olması gerektiğini edebî bir uslub ile Selimnâme'de bulabiliyoruz. Manisa'da sancakbeyi olarak bulunan Kanuni'ye lala olarak tayin edilen Kasım Paşa şöyle tanıtılıyor: "Diğer sancaklara tercihen bu sancağı oğluna daha uygun ve layık görüşü yüce hizmet makamını ellerine verdi. O ülkelerin vukubulan iş ve idareleri için bilgili bir lala, mutluluk sahibi bir vezir gerekli oldu. O tarihte Osmanlı sarayında defterdarlık hizmetinde eşsiz iki değerli iki olgun iyi kimse vardı. Biri adı geçen Piri Paşa diğeri saygı mercii bilgili faziletli olgun, iyilik ve lütuf sahibi Kasım Paşa'dır. Bu zat o dönemde olan iyilerin yüzü suyu, kemâl ve irfan sahiplerinin parlak gönüllerinin misk kokusu ve anber işaretleri, iyilik ve olgunluk madeni, aydınlık hoş gönülleri, saygı ve şeref kaynakları, önceki ve sonrakilerin ilmini kendinde toplayan, gizli ve açık fenlerde zor meseleleri çözen anlaşılması çok zor problemleri kaldıran, tenkidci yaradılışı, ince meseleleri anlayan nüktedân, tatlı dilli, olgun, yumuşak huylu zihni hayâl üreten ve cevher saçan, faziletli çeşitli haber verendi. İnsaf ve adalette bizzat eşsiz Lokman, yumuşaklık ve zekâda Aristo tedbirli, işleri yürütmede Asaf düşünceli, kapalı meseleleri halletmede zoru çözen, kanunlarda anlayışı sağlam, usul ve merasimde zihni muhkem ve sağlam, işlerin gerçeklerine muttali, gizli sırları bilen, o dönemde ikisi de en üstün en akıllı idiler. Adı geçen Kasım Paşa şanslı genç şehzâdenin lalalıkları hizmetine atanıp, saltanat fermanı ihsanıyla , güven sembolü defterdarlık da verildi. Ağalıkları, çavuşları, solakları bütün malzeme ve mühimmatları Osmanlı kanunlarına göre düzenlenip, devlet hazinesi ve cephanesi

[82]"Sultan Selim'in menâkıb-ı lâtifesine nihayet yokdur. Ahlâk-ı kerime-hisâli, marif ve kemâli gibi gâyet çokdur. Daha şehzâdelikleri halinde kendilere lala gönderilen ümerânın şanına nazar kılurlardı ve iniş ve binişden hâlî bulduklarını bir bahane ile lâ lâ diyu redd iderlerdi. Cidden bî-marifet lala istihdâmına rıza göstermemişer idi." Mustafa Ali, Kitâbü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbâr, Kayseri, 1997, C.I (2.Kısım), s.1055; İ.H.Uzunçarşılı, Medhal, s.125 (Tabakatü'l-Memâlik, s.32 Millet Kütüphanesi Nüshası).

verilip şanı yüce divan ve Hüsrev'e has yüksek makama uğurlu eli öpmekle mutlu olup sancaklarına yöneldiler."[83]

Lalalar ile ilgili diğer hususları da birkaç kısım halinde aşağıdaki gibi tesbit edebiliriz. Lalalar, lalası oldukları şehzâdenin padişah olmasını can u gönülden arzu ediyorlar ve ilgili bölümde de teferruatına girildiği gibi onların tahta çıkabilmesi için her türlü fırsatı değerlendirmeye çalışıyorlardı. Hatta önlerine açılacak imkânların büyüklüğü zaman zaman onları bu mücadeleleri bizzat ortaya çıkaran veya teşvik eden kişiler olmak durumuna bile getiriyordu. Çünkü büyük bir ihtimal ile, genellemek doğru olmasa da, şehzâdesinin padişah olması demek lalasınında kısa süre sonra vezirazam olması demekti. Şayet kardeşler arasında bir taht mücadelesi meydana gelmiş de lalası olduğu şehzâde padişah olamamış ise lalası da gözden düşmüş ümera zümresinden biri olarak kalıyordu.

Kardeşler arasında taht mücadelesinin bittiği bir dönemde sancakbeyi olarak Manisa'da bulunan III. Mehmed, sancağından bütün maiyyetiyle beraber gelmiş ve tahta çıkar çıkmaz da lalasına vezirlik vermiş diğer kapı halkına da yüksek vazifeler tevcih etmiştir.[84] Aynı zamanda şehzâdenin dayesi ile evli olan Lala Mehmed Paşa (Nişancı-Tekeli), on iki senede çavuşluktan vezirazamlığa yükselmiştir.

Şehzâde lalası olmak diğer ümeraya nazaran onlara belli bir dereceye kadar bir nevî dokunulmazlık sağlıyordu. Meselâ Şehzâde Abdullah b. II. Bâyezid'in lalası Karagöz Paşa 1485-89 yılları arasında Memluklar ile yapılan savaşta serdar ile geçimsizlik göstererek ordunun yenilmesine sebep olmuş, bu ilk başarısızlığı şahzâde lalası olması dolayısıyla affa uğramış ve canını kurtarmıştı. Ancak daha sonra aynı hareketleri devam ettiği için diğer beylerle beraber katledilmiştir.[85]

Bir şehzâdenin aynı anda birden fazla lalaya sahip olduğu anlaşılıyor. Bunun en bariz misali II. Murad'ın tahtını oğlu II. Mehmed'e bıraktığı sırada hem Zağanos hem de Şehabeddin Paşa'lar lalalığında bulunuyordu. Daha sonra babası tekrar başa geçip oğlunu Manisa'ya

[83]Celâlzâde Mustafa, (Haz. A.Uğur-M.Çuhadar), Selimnâme, Ankara, 1990, s.336.

[84]Selânikî, C.II, s.437.

[85]A.Mumcu, Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl, Ankara, 1985, s.97.

gönderdiğinde yanında Kassabzâde Mahmud ve Nişancı İbrahim Paşa b. Abdullah lala olarak bulunuyordu.[86] Künhü'l-Ahbâr'da ise İbrahim Paşa ile Saruca Paşa'nın gönderildiğini Zağanos Paşa'nın ise vezâretten azlolunarak Karasi sancağının verildiği bildirilmektedir.[87]

1- Lalaların menşe'i ve görev süresi:

Laların hem soy bakımından hem de meslek olarak hangi menşe'den geldiklerine dair istatistik bilgi verecek arşiv malzemesi ne yazık ki elimizde yeteri kadar mevcut değildir. Hele devletin kuruluş ve onu takib eden dönemleri için her saha da olduğu gibi lalara ait belge de bulunmamaktadır. Daha sonraki devirler için de mevcudiyetleri ve muhtevaları zengin değildir. Dolayısıyla bunların istastikî değerlendirmeleri neticesinde kesin hükümlere varmak mümkün gözükmemektedir. Ancak son bölümde haklarında bilgiler verilen, tesbit ettiğimiz şehzâde lalalarının bu amaç ile verilmiş bibliyografik bilgileri değerlendirilerek, hüküm derecesine ulaşması metod açısından belki doğru olmasa da, belli kanaâtler ve bakış açıları kazandıracak fikirler elde edilebilir. Bunlardan istifade ile aşağıda tablolaştırdığımız bilgiler istikametinde kısaca şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Haklarında gerek arşiv malzemesinden çıkarılan gerekse diğer Osmanlı müverrihlerinin eserlerinde verdikleri bilgilerin arttığı döneme isabet eden şehzâdeler ve onların sancak beyliği süreleri ve lalalarının sayısı tesbitlere tutarlılık kazandırmaktadır. Buna göre bir şehzâdenin lalası ortalama üç sene civarında görevde kalmaktadır ki; bu süre

[86]"Murad Han ciğer köşesi Sultan Mehmed'i Sultan Mehmed'i Saruhan-eli'ne zabt u rabt içün göndermek murâd-ı şerîfleri oldukta Kassab oğlı Mahmud Beg ile Nişancı İbrahim Beg nâm kimesneleri şehzâdeye koşup tuğ ve sancak ve tabl ve alem verüp Saruhan ülkesini ana mansıb verüb ve nice pend ü nasihâtlar edüp Saruhan'a gönderdi. Şehzâde dahi emir hünkârımın deyüb alem tuğ ve sancağın dağıdub tablhanesin inlederek Saruhan-eli'ne revâne olup selâmet birle Saruhan'a dahil olub fakîr ve zuafânın mesalihlerini ol iki lalasıyla danışarak görüp eğer ulemâ ve eğer sulehâ ve fukâra ve agniyâ şehzâdenin zıll-ı saâdet bahşında asûde-hal olup karar etmekde." Gazavât-ı Sultan Murad b.Mehemmed Han, (Neşr: H.İnalcık-M.Oğuz), Ankara, 1989, s.1-2; H.İnalcık, "II.Murad", C.VIII, s.598; H.İnalcık, "II.Mehmed", İA, C.VII, s.506-507.

[87]Künhü'l-Ahbar, C.I (1.Kısım), s.361.

ortalama bir sancakbeyliği süresine tekabül etmektedir. Bu durum onların hem şahsî nüfuzlarının artmasını önlemiş, hem de şehzâde ile lalası arasında tahakkuk edecek tesanüdün devletin merkezî otoritesi için tehlikeli hale gelmesine engel olmuştur. Fakat lalaların bu konumları onların istikbâlde daha yüksek mevkilere gelmesini de önleyememiştir. özellikle padişah olan şehzâde lalaları, efendileriyle beraber payitahta geldiklerinde şayet statüleri uygun ise hemen vezarete getirilmişler ve içlerinden bazıları belli bir süre sonra vezirazamlık mevkiine yükselmişlerdir.

Mevcut ulaşabildiğimiz kaynaklar nisbetinde doksan civarında tesbit ettiğimiz lalaların menşei ile ilgili olarak da şu hususlar göze çarpmakatadır. Bunların etnik mensubiyetleri hakkında kat'i ve fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak hemen başlangıçtan itibaren görülmeye başlayan kul kökenli kimselerin zaman ilerledikçe sayılarının arttığıdır. İlk zamanlarda nisbet olarak yerli ümera ailelelerine mensup kimseler sayıca daha fazla iken bu oran zamanla aleyhlerinde olarak bozulmuştur.[88] Bunların yerini devletin genel siyasetine paralel olarak gelişen kul sistemi burada da ağırlığını hissettirmiştir. Enderundan yetiştirilen ve merkezî otorite tarafından daha mutemed şahıslar addedildiği anlaşılan kişiler lalalık vazifesine tayin edilmişlerdir. Daha düşük dereceli şehzâde sancağında bulunan şehzâdeye lala tayin edilen kişi bir üst derecedeli şehzâdenin defterdarlığına, sonra sırasıyla lalalık ve defterdarlık mevkilerini intisab ederek padişah namzedi şehzâdenin lalalığına getirilirdi.

[88]Bu şekilde kul menşe'li lala istihdâm etmenin Akkoyunlularda da tercih edilen bir husus olduğu anlaşılıyor. Akkoyunlu devletinin ana gövdesini oluşturan aşiret kuvvetlerinin yanında yine bu guruplardan devşirilen ve sultan tarafından eğitilen ve ondan maaş alan ve nöker adı verilen kişelerden şehzâdelere lala tayin edilirdi. J.Woods, Akkoyunlular, İstanbul, 1993, s.20.

PADİŞAH OLAN ŞEHZADELERİN SANCAK BEYLİKLERİ VE LALA SAYILARI

Şehzâdeler(Padişâhlar)	SBS	LS	LOGS
1- Orhan	23	1	-
2- Murad	28	1	-
3- Bâyezid	24	2	-
4- I. Mehmed	9*	3	-
5- II. Murad	8	4	2
6- II. Mehmed	15**	6	2.5
7- II. Bâyezid	24	12	2
8- I.Selim	24	6	4
9- I.Süleyman	11	3	3.6
10- II. Selim	25	5	5
11- III. Murad	16	2	4
12- III. Mehmed	12	5	2.4

* 1402 Ankara Savaşı sonrası dikkâte alınmadı

** Tahta nihaî çıkış esas kabul edildi.

DİĞER ŞEHZADELERİN SANCAKBEYLİĞİ SÜRELERİ VE LALA SAYILARI

ŞEHZADELER	SBS	LS	LOGS
1-Mustafa b.II. Bâyezid	17	3	5.6
2-Cem b.II. Mehmed	12	4	3
3-Abdullah b.II. Bâyezid	28	2	12
4-Şehinşah b.II. Bâyezid	30	5	6
5-Ahmed b.II. Bâyezid	30	7	4.2
6-Korkud b.II. Bâyezid	32	6	5.3
7-Mahmud b.II. Bâyezid	5	3	1.6
8-Mehmed b.II. Bâyezid	1	1	1
9-Alemşah b.II. Bâyezid	12	3	4
10-Mustafa b.I.Süleyman	20	2	10
11-Mehmed b.I.Süleyman	1	2	0.5
12-Bâyezid b.I.Süleyman	18	3	6

Kısaltmalar:

SBS: Sancakbeyliği süresi

LS: Lala sayısı

LOGS: Lalaların ortalama görev süresi

2- Lalaların vazifeleri ve yetkileri:

Şehzâdelerin saltanat makamına geldiklerinde tereddüt ve acemilik göstermeden devlet işlerini çekip çevirmeye muvaffak olmalarını sağlamak için sancak beyliği onlar için bir staj mevkii idi. İşte bu noktada kendilerine rehber olarak lalanın vazifeleri başlıyordu. Lalaların vazifelerini maddeler halinde şu şekilde yazmak mümkündür.

1- Şehzâdenin eğitim ve öğretimine nezâret etmek

2- Siyasî meselelerde vukuf sağlamasını temin etmek

3- Şehzâdenin divânına vezir makamında olarak başkanlık etmek

4- Şehzâde adına serdar olarak sefere çıkmak

5- Gereken hususlarda şehzâde hakkında padişaha bilgi vermek

6- Şehzâdenin lalası ile defterdârının aynı şahıs olması durumunda tabiyatıyla onun malî ve iktisadî işleriyle de meşgul olmak

Lalaların genel başlıklar altında zikrettiğimiz bu vazifelerini her zaman ve her şartta yerine getirebilecek kanuni bir teminat altında oldukları söylenemez. Lalalar, diğer devlet görevlileri meselâ kadı, sancakbeyi veya beylerbeyi gibi atanma süreleri aşağı yukarı belirlenmiş ve istikrar kazanmış bir durumda değillerdir. Devletin en üst kurumu olan ve padişahla doğrudan irtibatları bakımından, hanedan içindeki gelişmeler onları da etkiliyordu. Şehzâde lalaları ya padişahın oğulları veya oğullarının oğuları için tayin edildiklerine göre bu durumdan kaynaklanan statü farkları vardı. Kendi aralarındaki bu derecelendirme ister istemez onların selâhiyet ve vazifelerine de yansıyordu. Bununla alakalı tatbikatları en iyi şekilde şehzâdeler arasındaki taht mücadelelerinde bulabiliyoruz.

Şehzâdelerin sancağa çıktıklarındaki yeterlilikleri de lalaların vazife ve selâhiyetlerini tayin edici bir unsur olarak karşımıza çıkıyor. Onların bu yeterliliklerinin en belirgin ölçüsü de yaşlarıydı. İlgili bölümlerde bahsedildiği gibi şehzâdelerin büyük bir kısmı çok küçük yaşlarda belki bir çoğu sünnet olmadan sancağa çıkıyorlardı. İşte lalaların yetiştirme ve eğitimle ilgili asıl fonksiyonları şehzâdelerin idarede ehliyet kazanabildikleri belli yaşlara gelinceya kadar geçirdikleri

dönemde ortaya çıkmaktadır. Yetişkin yaşa gelmiş şehzâdelerin lalalarının yetkileri şehzâdenin şahsiyeti ile sınırlanıyordu. Gerçi daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan siyasi gelişmeler istikametinde lalaların görev ve yetkilerinde genişleme meydana gelmiş olmakla beraber, asıl belirleyici husus şehzâdenin kendi şahsî kabiliyet ve ehliyetiydi. Yetişkin şehzâdelerin lalaların kendi hareketlerini sınırlamasından rahatsız olduğunu ve dolayısıla kendilerine bir lala tayin edilmesini istemedikleri görülmektedir. Şehzâde Korkud, Mısır'dan döndükten sonra Teke Sancağı (Antalya) kendisine verilmiş ve hasları artırılmıştı. Bunların dışında yanına lala ve defterdâr namı ile kimsenin gönderilmeyip bütün idarenin tam selâhiyetle kendisine tevcih edilmesini istemişti.[89] Buna benzer uygulamalar yani yetişkin şehzâdeler yanındaki lalaların bir dereceyeye kadar ikinci plânda kalmaları Kanuni'nin oğlu şehzâde Bâyezid vak'asına kadar devam etmişti. Bu hadiseden sonra ise devletin idari anlayışında ortaya çıkan değişmelere paralel olarak lalaların yetkileri de artırıldı.

Anlatılanlar dışında lalaların hangi tür vazife ve mesuliyetleri taşıdığınıda misalleriyle şu şekilde vermek mümkündür. II. Murad, Manisa'da sancakbeyi olan oğlu Mehmed'i 1444 yılında kaynağımızda sebebi pek açık olmayan bir vesile ile yanına çağırttığında, Edirne'ye yakalaştıkları sırada lalaları olan Kassabzâde Mahmud ve Nişancı İbrahim Paşalar ona nasıl davarnması gerektiği noktasında şunları söylemişlerdi: "Şehzâdeyi lalaları telkin edüb dediler kim: Şimdi biz Edirne'ye varduğmuz'da size istikbâle paşalar ve beğler çıkar, görelim seni, onlara nice iltifât edersin anların her birine hâlli halince iltifâtlar edüp hatırcıkllarını suâl eyle deyu bunun emsâli pend u nasihâtler eylediler."[90] Zikredilen bu metinde de görüldüğü üzere lalalar, devlet geleneiğini protokol kaidelerini ve dolaylı olarak idare sanatını göstermişlerdir.

Lalaları tıpkı padişahlara etrafındakilerinin tatbik ettiği gibi, şehzâdelerin ölümlerini şartlar müsait hale gelinceye kadar gizlerlerdi. Meselâ Fatih'in oğlu Mustafa'nın ölümü lalası Gedik Ahmed Paşa (!) ve

[89]Mufassal Osmanlı Tarihi, C.III, s.699.

[90]Gazavât-ı Sulta Murad, s.33.

defterdarı Timurtaşoğlu Ali Çelebi tarafından gizlenmişti Yine bunlar şehzâdenin nâşını Konya'dan Bursa'ya kendileri götürmüşlerdi.[91]

Lalaların, şehzâdelerin davranışlarından padişaha karşı sorumlu olduğunu biliyoruz. Bayezid'in Amasya'da sancakbeyi olarak bulunduğu sırada eğlence alemlerine düşkünlüğü ve hatta afyon kullandığı şayi olmuştu. Bunun üzerine Fatih, oğlunun içkiye alışmasında rolü olan Müeyyedzâde Abdurrahman'ın öldürülmesi için Bâyezid'in lalası Fenarizâde Ahmed Bey'e bir hüküm göndermişti. Bu gelişmeler üzerine Müeyyedzâde Amasya'yı terk etmek zorunda kalmıştı.[92]

II. Bâyezid'in oğlu Karaman'da vali olan Şehinşah'ın afyona mübtelâ olduğu ve etrafındaki bazı müfsidlerin onu idlâl ettiklerine dair bi ariza, lalası Murad ve defterdarı Hacı İvaz tarafından gönderilmişti.[93] Aynı şehzâde hakkında daha sonraları lalası Haydar Bey, şehzâdeyi Fenayi ve Dellâk demekle maruf bazı kimselerin ifsadıyla yoldan çıkardıkları ve Kızılbaşlarla ittifak edeceğini önüne geçilmezse Karaman eyaletinin bile elden çıkacağını bildirmişti.[94] Bu mektup üzerine Şehzâde Ahmed ve vezirazam Ali Paşa, Karaman'a hareket ettiler. Ali Paşa, şehzâde Ahmed'i Konya'da bırakarak Şah Kulu'nu bizzat takibe gitti Ancak Ali Paşa'nın ölüm haberi ile birlikte Şehinşah'ın da ölüm haberi geldi. Bu gelişmeler Şehinşah'ın Şah Kulu ile anlaştığı ve bu sebeple öldürülmüş olabileceğine dair bir rivayet ortaya çıkarmıştır.[95] Yine II. Bâyezid'in oğullarından Manisa'da bulunan Alemşah'ın lalası ve defterdarının onun sorhoşluğundan faydalanarak kendisine lüzumsuz kâğıtlar imzalattığı ve bu yüzden yolsuzluk ve zulmün arttığı, idarenin tamamen onların elinde olduğunu annesi şikayet ederek durumu bir mektupla padişaha bildiriyordu.[96]

Şehzâdeler veziri yerinde olan lalalarını, padişahların vezirlerini serdar tayin etmesi gibi, kendilerinin gitmediği zamanlarda askerlerinin

[91]Tacü't-Tevarih, C.III, s.145.

[92]Osmanlı Tarihi, C.II, s.246, 662-663.

[93]TSMA, E. 6366/2; Osmanlı Şehzâdeleri, s.670 (Ekler kısmında verilmiştir.).

[94]TSMA, E.5590; Ç.Uluçay, "Yavuz Selim Nasıl Padişah Oldu", Tarih, VII/10 (1954), s. 69-70.

[95]M.Akman, Osmanlı Devletinde Kardeş Katli, İstanbul, 1997, s.72.

[96]Ç.Uluçay, "Bâyezid II'in Ailesi", Tarih Dergisi, X/14 (1959), s.112-112

başına başbuğ veya serdar olarak nasbederlerdi. II. Bâyezid, Amasya'da sancakbeyi olarak bulunurken, lalası Rakkas Sinan Paşa'yı Torul'un fethine göndermişti.[97] Lalaların şehzâdelere nazaran ön plâna çıktığı bir devrede lalalar artık fiili sancakbeyi konumuna yükselmişler ve bölgelerinin asayiş ve emniyeti artık tamamen onlardan sorulur hale gelmiştir. Bu konularda da merkezle bizzat muhatab olmuşlardır. Meselâ III. Murad'ın oğlu şehzâde Mehmed'in lalası, Ege sahilerinde korsanlık eden düşman gemileri için payitahta arzlar göndermiştir.[98]

Şehzâde lalalarının tıpkı "sahib-i mühr" olan vezirazam gibi mühür taşıdıkları anlaşılmaktadır. Meselâ III. Murad Manisa'da sancakbeyliğinden gelirken kendisine ait hazinenin bulunduğu sandıkların lalanın mührü ile mühürlendiğini ve bu mührü defterdâr açınca onu tahkikâta tâbi tutmuştur.[99]

Sancağa çıkan şehzâdenin bir şehzâde ile sınırlandırılması ve bunun peşinden de lalaların denetimlerinin artırılması tabiatı ile onların vazife sahasını da genişletmişti. Belgelerde bölgenin veya devletin ihtiyaçlarının istikametinde zahire temini, tımar tevcih ve terakkisi, vakıflarda vazife tayini, kıyıların düşman donanmasının saldırılarından muhafaza edilmesi, asayişin sağlanması ve tedbirlerin alınması, vergi tanzim ve tarhı ile ilgili hususlar, sancak dahilindeki topraklardan geçen devlet görevlilerinin korunması, sefer durumunda harp malzemesinin temini ve ihtiyacı olan yerlere asker sevkedilmesi gibi hemen her sahadaki işlerle ilgilendiklerini görüyoruz. Belgelerdeki ifade tarzı onların müstakil bir sancakbeyi gibi hareket eder hale geldiklerini gösteriyor. Şayet bir sehiv yok ise 8 Receb 982 (1574) tarihli bir kayıt Lala Ferruh'a "Saruhan Bey'i Ferruh'a hüküm" hitabıyla başlamaktadır.[100]

3- Lalaların protokoldaki yeri, elkâbı ve gelirleri:

[97]Künhü'l-Ahbâr, C.I (1.Kısım), s.687; Tacü't-Tevarih, C.III, s.167-168; Solakzâde, C.I, s.355.

[98]Selânikî, C.I, s.190

[99]Selânikî, C.I, s.112; Mufassal Osmanlı Tarihi, C.III, s.1289-1290

[100]Mühimme 25, 2736-297

Osmanlılarda şehzâde lalalarına her devirde ve hepsi için standart bir statü atfetmek mümkün değildir. Müessese olarak ta başlangıçtan beri mevcut olmakla beraber diğer müesseseler gibi bir değişme ve gelişme çizgisi takib etmiştir. Ancak devletin merkez ve taşra teşkilâtına bağlı diğer müesseseler gibi çeşitli organları teşekkül etmiş bir müessese değildir. Bu daha sonra 17.yüzyılda şehzâdelerin sancağa çıkışlarının sona erdiği ve eğitimlerine sarayda devam edildiği dönemde saray lalaları için teşekkül edecektir.[101] Bundan önce aynı anda birden çok şehzâde sancağa çıkmıştır ve üstelik bunların hepsi baştaki padişahın oğlu olmayıp oğullarının oğulları da olabiliyordu.[102]

Bu şehzâdelerin hepsine birer lala tayin edilirdi ve hepsi de padişaha karşı sorumluydu. Fakat bağlı bulundukları müstakil bir yapılanmadan söz edilemez. Yalnızca malî işleri tanzim bakımından diğer yüksek derecedeki devlet görevlileri gibi divân-ı hümâyundaki nişancıya bağlı tahvil ve ruus kalemlerince kayıtları tutulurdu. Bütün bunlara karşılık yine de şehzâde lalalığı mühim bir mevki idi ve devlet protokolunda belli bir yeri vardı. Elimizde bunların çeşitli devirlere ait mevki ve derecelerini gösteren kayıtlar bulunmaktadır. Bunlardan yola çıkarak lalaların devlet protokolundaki yerlerini tesbit edebiliyoruz.

Lalaların protokoldaki (silsile-i merâtib) derecelerini ilk defa Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde bulabiliyoruz.

"Ve divân-ı hümâyûnumda sadırda oturmak vüzerânın ve kadı askerlerin ve defterdârların ve nişancının yoludur. Evvelâ vüzerâ oturup, bir cânibe kadıaskerler, anların altına defterdarlar otururlar ve ol bir cânibe nişancı oturur.

Ve nişancının mertebesi eğer vezâret ve beylerbeylik ise defterdarlara tasaddur eder ve sancak ile nişancı ise defterdarlardan aşağı oturur. elkâbı defterdarlar elkâbıdır. Mertebesi anlar mertebesidir.

Ve mal defterdarlarım şehzâde lalalarının üstünde otururlar..."[103]

[101]Bu konunun teferruatı için sonuç bölümüne bakılabilir.

[102]Bu konu için de şehzâde sancakları kısmına bakılabilir.

[103]A.Özcan, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi", Tarih Dergisi, Sayı 33(1982), s.7-56 (Kanunnâme Metni s.30-48).

Nişancının yaptığı işlere karşılık hangi makamlardan ve işlerden ne kadar meblağ resm alınacağının tayin edildiği, 1481 Tarihli Nişancı Rüsûm Kanunnâmesinde, verilen tertibe göre sıra şu şekildedir:

1- An vezaret-i resm-i berât

2- An mirmirân-ı Rumeli

3- An mirmirân-ı Anadolu

4- An kadıasker

5- An defterdâr

6- An mirmirân-ı Vilâyet-i Rum

7- An mirmirân-ı Vilâyet-i Karaman

8- An lalahâ-yı Çelebiyân: resm-i berât 800; resm-i kitâbet 200. Defterderân-ı Çelebiyân:[104] resm-i berât: 600, resm-i kitâbet: 100[105]

Bu konuda daha sonra II. Selim devrinde hazırlanmış Celâlzâde Kanunnâmesinde şu rakamlar göze çarpmaktadır. "Şehzâde lalalığında resm-i berât bin akça; resm-i tezkire üç yüz akçe; kapucılara altı yüz akça; çavuşlara üç yüz akça."[106]

"Elkâb Kanunnâmesi"nde lalaların lakabı şehzâdelerin lakabları ile beraber veriliyor. Ancak kanunnâmedeki veriliş sırasına göre en sonda yer alıyor. Ancak bu durumu bir derece göstermekten ziyade fonksiyon azalmasına bağlı olarak bir alaka azalması olarak da değerlendirilebilir. Lakablar şu şekildedir:

"Elkâb ki, şehzâde lalalarına der-i devletden hüküm göndericek yazılır: Ferzend-i ercümend-i es'ad-ı erşed-i emced, nur-ı hadeka-i celâl-i saltanat ve şehriyârî ve nevr-i hadika-i kemâl-i memleket ve tacdarî oğlum Süleyman Şah -tâle bekahu-. Lalası zübdetü'l-eâli ve'l-

[104]Burada lalaların ve defterdârların aynı yerde yazılmış olması ilgili yerlerde bahsolunduğu üzere lalanın ve defterdârın icabettiğinde aynı şahıs olabileceğinin başka bir işaretidir.

[105]A.Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, İstanbul, 1990, C.II, s.112-113

[106]Celâlzâde Kanunnâmesi(I), Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülkütâb, No: 1004, Vrk, 1/b/ 29/a; A.Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, C.VII, s.246, 274

efâzıl, câmiü'l-meâlî ve'l-fezâil, el-muhtassu bî-mezîd-i avâtıfillahi'l-muîn, Mevlânâ Kıvâmüddin -dâmet fezailuhu- tevkî...

Nev'-i diger: Ferzend-i devlet disâr, izzet şiâr oğlum Süleyman -tavvelallahu ömrehu-. Lalası Kudevetü'l-ahrâri'l-kirâm, umdetü'l-ebrâri'l-fihâm, zü'l-kadri ve'l-ihtirâm, sahibü'l-izzi ve'l-ihtişâm Kıvâmüddin -zîdet meâlihi"[107]

Osmanlı bürokrasisinin geleneği olarak yazışmalarda bulunulan her resmî memura mevkii ile mütenasib bir uslûb ile hitâb etmek lüzumluydu. Bu çerçevede, elimizde örnekleri çok fazla olmamakla beraber gayet ağır ve tumturaklı ifadeler taşıyan lalaların elkâbına dair bir iki örnek bulunmaktadır. "Cenâb-ı saâdet-meâb, devlet-nisâb, rif'at-iktisâb Lalam Hazretleri kâm bin (u) kâm-yâb zâdallahu te'alâ envâ'e meâlihi ilâ yevmi'l-cevâb."

"Tahiyyât-ı safiyât-ı vefiyyât-ı muhabbet-ayât ve tekrimât-ı halisât-ı sadıkât-ı meveddet-gayât ki mahz-ı muhabbet (u) vedâd ve fart-ı meveddet u ittihâddan sâdır ve mütebâdır olur. Kavafil-i ikrâm ve revâhil-i ihtirâm birle müthâf ve mühdâ kılındıktan sonra, zamir-i münir-i mekremet-meâbınıza inhâ-yı muhibbâne budur ki:"[108]

III. Murad padişah olduğunda bâbü's-saade önüne konulan tahta oturmuş ve devlet ricâli cülûs tebriki için selâmlamışlardı. Bu silsile-i meratip içinde yer alan devlet ricâli sırasıyla şunlardı:

1- Vezirazam Sokollu Mehmet Paşa

2- İkinci Vezir Piyale Paşa

3- Üçüncü Vezir Ahmed Paşa

4- Dördüncü Vezir Zal Mahmut Paşa

5- Beşinci Vezir Lala Mustafa Paşa

[107]Elkâb Kanunnâmesi, Süleymaniye Kütb, Esâd Efendi, No: 2362, Vrk. 70/b-74b; A.Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, C.IV, s.439, 444. B Akgündüz bu kanunnâyei Kanuni devrine ait kanunnâme bahisleri arasında zikretmekle birlikte, kanunnâmede geçen isimler itibariyle Yavuz Sultan Selim'in son devirlerinde hazırlanmış olması da kuvvetle muhtemeldir.

[108]"Suret-i mektub-ı Merhum Mustafa ki be-Maktul-i Ayas Paşa firistâde-bûd" (Dizfulî Münşeâtı, Veliyüddin Ef.Ktb. No.2735 vr.100a, 3-100b, 155)'den naklen Ş.Turan, Kanuni'nin Oğlu Şehzâde Bâyezid Vak'ası, Ankara, 1961, s.181.

6- Altıncı Vezir Koca Sinan Paşa

Vezirlerden sonra sırasıyla

7- Rumeli Beylerbeyi Siyavüş Paşa

8- Kaptan-ı derya Siyavüş Paşa

9- Rumeli Kadıaskeri Abdurrahman Paşa

10- Anadolu Kadıaskeri Mehmet Efendi

11- Lala Cafer Bey

12- Defterdâr Lâlezâr (Lâ'lizâde) Mehmed Çelebi

13- Şıkkısâni Defterdârı Sümbül Efendi

14- Şehremini Reis Efendi

15- Cebeci Başı

Bunları müteakib ulemânın başı sayılan

16- Şeyhülislâm Hamid Efendi

17- İstanbul Kadısı

Onu da hazır bulunan diğer ulemâ takib etti.[109] Anlaşıldığına göre, henüz sadece padişahın şehzâdeliğinde lalası olmaktan başka bir vazifesi olmayan Cafer Bey de bu rical arasında yer almıştır. Bu tertibe göre lala, vüzerâ ve divân-ı hümâyun mensuplarının hemen peşinden gelmektedir. Elimizde diğer lalalar için böyle müşahhas misaller olmamakla beraber, padişah namzedi şehzâdenin halihazırdaki lalası vüzera ve divan üyelerinin peşinden gelmekle çok mühim bir mevkide olduğu aşikârdır. Zaten umumiyetle lala, şayet daha önceden vezir olmamış ise, hemen efendisi olan yeni padişah tarafından vezir olarak nasbedilmektedir.

Manisa'da çok geniş bir maiyyeti bulunan Süleyman'ın eski lalası Kasım Paşa'nın yerine 1516'da 600.000 akçalık haslar ile Sinan Paşa'nın tayin olunduğu görülmektedir.[110]

[109]Selânikî, C.I, s.100-101; Mufassal Osmanlı Tarihi, C.III, s.1287.

[110]Emecen, XVI.Asırda Manisa Kazası, Ankara, 1989, s.32.

Şehzâde Bâyezid, kardeşi ile mücadelesi sırasında Kütahya'dan Amasya'ya nakledilince kendi lalası için 40-50.000, defterdarı için 20.000, oğlu Orhan'ın lalası için 20.000, defterdarına da 10.000 akça terakki verilmesini istemekteydi.[111] İtaatnâme müellifi bu arada her iki tarafın lalalarına 50.000, defterdarlarına da 30.000 akça terakki verdiğinden bahsediyorsa da (vr.10b)i Bâyezid'in ısrarla lala ve defterdarlarına terakki verilmesini istediğine göre bu terakkinin yalnız Selim'in adamlarına verilmiş olması muhtemeldir.[112]

1550'de Avlonya beyi Hüseyin Paşa Manisa'daki Şehzâde Selim'e lala tayin edildiğinde sancakbeyliği haslarına ilâveten 20.000 akça terakki tevcih edilmiştir.[113]

1574 Tarihinde II. Selim oğlu şehzâde Murad'ın lalası olan Cafer Paşa'nın hizmetinden memnun olduğunu (şükrân üzere olduğunu) bildirmesiyle, kendisine elli bin akçe terakki verilmiştir.[114]

Verilen bu bilgileri değerlendirdiğimizde şu sonuçlara ulaşırız: Yukarıda temas ettiğimiz gibi aynı anda birden çok şehzâde lalasının olması onların aralarında da bir derecelendirme getireceği aşikârdır. Her şeyden önce padişahın oğulları ile oğulları oğullarının lalaları arasında tasarruf ettikleri sancakların büyüklüklerinden ve önemlerinden de anlaşılacağı gibi büyük bir fark vardır. "Amudî nesebî" bir tahta çıkış geleneğinin hakim olduğu dönemde padişahtan sonra gelen kişi elbetteki onun oğulları olacaktır.[115] Burada pek kesin olmayan husus padişahın kendi oğulları arasındaki ve buna bağlı olarak lalaları arasındaki sıralamadır. Taht verâseti anlayışına sıkı sıkıya bağlı olan bu husus, bu belirsizliği ortaya çıkarır. Fakat oğullar arasındaki tahta çıkış sırası diyebileceğimiz bir derecelendirmenin ortaya konulmamış olması buna bağlı olarak lalaların bir hiyerarşiye bağlı olmadığı anlamına gelmez.

[111]TSMA, E.6059/7; Ş.Turan, Şehzâde Bâyezid, s.64-65.

[112]Ş.Turan, Şehzâde Bâyezid, s.51.

[113]BOA KK, Ruus nr. 209, s.63; F.Emecen, Manisa, s.34.

[114]Mühimme 25, 2736-297.

[115]Hakimiyet anlayışı için bk. N.Ülker, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hakimiyet Anlayışı", Osman Gazi ve Dönemi Sempozyumu Sonuç Bidirileri", Bursa, 1996, s.73-86.

Daha önce zikrettiğimiz üzere Osmanlı bürokrasisinde tasarruf edilen gelirin büyüklüğü aynı zamanda onların mevkilerinin de önemli bir göstergesiydi. Bu bakımdan lalaların haslarının veya zeâmetlerinin miktarı onların konumlarının da belirleyicisi olması gayet tabiidir. Karışıklığa yol açan başka bir husus da vaktiyle vezirlik mevkiine yükselmiş birisinin tekaüde ayrılması veya azledilmesinden sonra bir şehzâdeye lala olarak tayin edilebilmesiydi. Bundan dolayı onların gelirlerine göre bir tasnife tabi tutmayı zorlaştırmaktadır.

Resmî protokolda en yüksek itibara sahip lala tahtın en kuvvetli varisi görünen şehzâdenin lalasıdır. Fakat kardeşler arasında taht mücadelesi ihtimali veya şehzâdenin tahta geçmek için babasına karşı gelme ihtimalinin bulunduğu zamanlarda daha kudretli olan bir kişi, aksi bir durumda olarak vazifelendirilebiliyordu. Nihaî olarak 16.yüzyılın sonunda veliahd şehzâdelerin lalası olan kişinin resmî protokoldaki yeri yukarıda verilen listedeki gibi olmalıdır.

B- LALA TABİRİNİN KULLANIMI

1- Lala ve atabey tabirleri:

Giriş Bölümü'nün başında lala ve atabeyin etimolojisinden bahsedilmişti. Burada ise bu tabirlerin kullanımı ve tarihi seyir içindeki değişmeleri ve gelişmelerine temas edilecektir. Büyük Selçuklularda, Harzemşahlarda ve Türkiye Selçuklularında bir memuriyet mahiyetini almaksızın atabeg'in müradifi olarak lala tabiri kullanılmıştır.[116] Osmanlılarda ise bu iki tabir imtizâc etmiştir. Hemen hemen bütün Osmanlı tarihçileri hem atabey (atabek) tabirini hem lala tabirini aralarında hiç bir fark gözetmeden birbirinin yerine kullanmışlardır. Bunlardan Kemalpaşa-zâde, eserinde neredeyse istisnasız hep atabeg(y) tabirini kullanmıştır.[117] Hoca Sadeddin ise lala ve atabey(g-k)

[116]O.Turan, Selçuklu Vakfiyeleri III, s.36.

[117]İbn Kemal, Tevârih-i Al-i Osman, VII.Defter, s.21, 533; VIII.Defter, s.2, 20, 57, 86.

tabirlerinin ikisini birden yanyana belki de mânâyı kuvvetlendirmek için kullanılmıştır.[118]

Osmanlı padişahının vezirazama hitab ederken "lala" ve ondan bahsederken de "lalam" veya "hacı lala ve (isim) lala" tabirlerini kullandıklarına dair örnekleri osmanlı tarihlerinde sıklıkla görürüz. Bu vezirler ister şehzâdeliklerinde padişaha lalalık yapmış olsun ister olmasın bunu değiştirmez. Lala hitâbının saray veya diğer hanedân mensubu olan şahıslarca da kullanılan bir hitap şekli olduğu anlaşılıyor. Bunun daha geç devirler de ve hatta padişahın kızlarınca da kullanıldığı görülüyor. Meselâ: I.Ahmed'in, Kösem Sultan'dan olan kızı Ayşe Sultan, sadaret kaymakamı Melek Ahmed Paşa'ya "İzzetlu, saadetlü lalam paşa hazretlerine nice bin izzetle selamlardan sonra benim izzetlü lalam... "şeklinde hitap etmiştir.[119]

Atabey tabirini kelimenin aslî analamıyla bağlantılı fakat müessese olarak Osmanlı lalasından farklı bir vazifeyi ifade eder tarzda kullanmışlardır. Bu ifade tarzı atabeyin daha önceki devirlerdeki konumlarını hatırlatır bir uslûp taşıdığı söylenebilir. Aşağıda alıntılarını verdiğimiz metinlerden de anlaşılacağı üzere burada tarif edilen atabey şehzâdelikle hiç ilgisi olmayan bir hükümdar naipliğine benzemektedir. "İshak Paşa, zaman-ı fetretde (Fatih'in vefâtı sırasında) Sultan Korkud Han'ı serîr-i saltanata geçirüp kendüsi hizmetinde turdı. Atabeglik eyledi. Hazret-i sahipkıran gelüp hilâfet mesnedini teşrif edinceye dek, suretde vezâret, hakikâtde beglik eyledi."[120] Burada Fatih'in vefâtında vezirazam olan İshak Paşa, şehzâde Bâyezid Amasya'dan gelinceye kadar ki zaman içinde görünüşte vezirlik makamında olmakla birlikte bir bey gibi devleti idare ettiği belirtilmektedir. Yine başka bir yerde "Şehriyâr-ı mağfurun nebîre-i kâmkârı Korkud Han'ı serîr-i saltanata geçirüb kendü Atabeğlük makamında turup maslahât gördü."[121] şeklinde geçen ifade de aynı tarzdadır. Aynı mânâda olmak üzere bu sefer de yalnızca atabek tabiri Sokollu için kullanılmıştır. Şah Kulu Han vezirazamla mülâkatı esnasında Sigetvar seferi ve bilhassa Kanuni'nin

[118]Tacü't-Tevarih, C.III, s.335-336.

[119]TSMA E.9641; Ç.Uluçay, Haremden Mektuplar, s.99-102.

[120]İbn Kemal, Tevârih-i Al-i Osman, (Haz.A.Uğur), Ankara, 1997, VIII.Defter, s.57.

[121]İbn Kemal, Tevârih-i Al-i Osman, VII.Defter, s.533.

ölümünü ustalıkla gizlemesi dolayısıyla Sokollu'ya gerek Şah'ın gerekse kendisinin takdirlerini bildirdi. Bu arada vezirazamın "Şah Hazretleri selâm ve dualar ederler, Buyururlar ki onlar Atabek olmuşlardır. Saltanat sahibine teslim olununcaya kadar, müstakilen hükümdarlık etmişlerdir. Bunun içindir ki biz de kendilerine irice selâm ve dua ediyoruz. Düşman toprağı içinde şu hal zuhur eylemişken din ve devleti hüsn-i muhafaza ettiler. Hizmetleri ahirette dahi takdir olunacaktır." dedi.[122]

Bu mânâda atabey tabirinin kullanılışı daha geç devirlerde de görülmektedir. İbrahim Han'ın vefâtıyla IV.Mehmed'in tahta geçişi sırasında (1648-49) vezirazâm olan Mevlevîzâde Sofu Koca Mehmed Paşa'nın icraâtlarını değerlendirirken atabey hatta idareye sahipliğini vurgulamak için devlet atabeyi olarak tavsif ederek şu ifadeleri kullanmaktadır: "Vezir-i azâm Sofu Mehmet Paşa, "devlet atabeyi ve veliahd" makamında müstakilen işleri çevirip kendi sarayında oturup, devlet hazinesinin gelir ve giderlerini yoklayup ..." ve "Vezirazâm "devlet atabeyi" olarak istiklâl üzere sadaret makamında oturmuştu. Her hususa dikkat edip ihtilâle sebep olan halleri defetti."[123] Zamanımızdaki tarih araştırıcılarının da "devlet atabeyi tabirini kullandıklarını görmekteyiz Meselâ İ.H.Uzunçarşılı, Çelebi Mehmed ve II. Murad'ın vezirazamı olan Bâyezid Paşa'dan "saltanat atabeyi" olarak bahsetmektedir.[124]

Son bölümde izah edeceğimiz üzere klâsik mânâdaki lalalık müessesinin sona ermesinden sonra haremin âmiri, dolayısıyla da şehzâdeleri eğiten lalaların da başında olan kişi olarak Darü's-saade veya Kızlar Ağası Hacı Mustafa Ağa için de devlet atabeyi denmiştir. "Cömertlik ve himmete nam veren Kızlarağası Hacı Mustafa Ağa, uzun zaman "devlet atabeyi" şeklinde meydan almakla Enderun ve Biruni'da olan büyükler ve hademeler ekseriya kendi çırağı olup sahip çıktığı adamlara istidatlarına göre sahip çıkıp yalnız hediyeler ve rüşvet verenlere ve müstehak olmayanlara sahip çıkmazdı."[125]

[122]Mufassal Osmanlı Tarihi, C.III, s.1204; Selânikî, C.I, s.71.

[123]Naima, C.IV, s.1565, 1879.

[124]Osmanlı Tarihi, C.I, s.376.

[125]Naima, C.IV, s.2440.

Tarihî kaynaklar atabeyler ve lalalardan bahsederken onlarla beraber başka sözlerde kullanmışlardır. Bu sözler atabey veya lalaların vazifelerinin ve mesuliyetlerinin mahiyetini de göstermektedir. Tarihî seyir için resmî bir vazife olarak çeşitli devirlerde farklı muameleler görüp, devlet düzeni içinde değişik kademelerde ve dercelerde yer almalarına rağmen aslî fonksiyonlarını ifade etmesi bakımından dikkate değerdir. Şimdi kaynaklardan yapılan iktibaslar istikametinde bu adlandırmaları görelim:

Bunlardan ilki belki de kullanılışı yaygınlaşmamış olması itibariyle tarihî bir terim hüviyeti kazanmamış olan "Ebu'l-mülûk ve's-selâtin" ifadesidir. Yani Türkçe olan atabeyin ve Farsça olan lalanın Arapça'ya tercüme edilerek söylenen biçimidir. Türkiye Selçuklularında görülen başka bir ifade de hem lalaların sultan nezdindeki yerlerini hem onların vazifelerinin ehemmiyet ve mahiyetini göstermesi bakımından mühimdir. "II.Keykavüs'ün Moğol Han'ı Mengü Han'a yazdığı mektupta "atabegim ve müdebbirim öldüğünden gelemeyeciğim."[126] ifadesi bunun en bariz misâlidir. Osmanlı kaynaklarında da "müdebbir" mânasına gelmek üzere biraz aşağıdaki biraz aşağıdaki Lalaların Elkâbı bahsine de bakılabilir.

Osmanlı devri için bu ad ve sıfatlardan biri "müsteşar"dır. Yalnız Osmanlı müverrihlerinin hazırladıkları eserlerin bazılarında "müsteşar-ı devlet ve atabek-i saltanat" ifadesi görülmektedir. Çandarlılara ait bir vakıf kaydındaki ifadeler, bize Selçukulu divanındaki atabeyi çağrıştıran ve vezir-lala ortaklığını sıradan bir hitap tarzının da ötesinde belli bir anlayışı yansıtmaktadır. Zikredilen bu kayıtta II. Murad ve Fatih'in vezirazamı Halil Paşa'nın 1486 tarihinde hazırlanan vakfiyesinde ondan "Emir-i Kebir Lala Hayreddin" olarak bahsedilmektedir.[127] Bu ifadeler şehzâde lalaları veya atabeyleri için olmayıp daha ziyade sadrazâmlar için kullanılmıştır. Müverrihlerin ifadeleri değil de, nadir de, olsa diğer resmî belgeler nazar-ı dikkate alındıklarında "atabey" tabirinin Osmanlılarda hiç bir zaman resmî bir ünvân olarak kullanılmadığını

[126]O.Turan, Selçuklu vakfiyeleri III, s.36.

[127]Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul Sânî Defteri, s.265 naklen İ.H.Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara, 1971, s.95; Aynı tarihlerde Arpa eminliği vazifesi olup ve kendi adıyla anılan (veya Acem Ağa Mescidi) bir başka Lala Hayreddin den Bahsedilmektedir ki tarih itibariyle ilgisi düşünülebilir. Ayvansarayî Hafız Hüseyin, Hadikatü'l-Cevâmi (Camilerimiz Ansiklopedisi), (Haz.İ.Erzi), İstanbul, 1987, C.I, s.202.

onun yerine hep lala tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Yine "müsteşar" ile aynı mânâya gelmek üzere kullanılan bir diğer tabir de "müşâvir" kelimesidir. "Selim, karekter itibariyle hareketli, ateşli ve tecavüzkâr olan Bâyezid'in karşısında kendi mizacına da çok uygun olan müdafaa politikasını seçmişti. Bunun içindir ki, Bâyezid'in Amasya'ya nakledildiği haberini getiren Kapıcıbaşı'ya hakarette bulunmaktan çekinmemesine mukabil, Selim kendisine gönderilen Kapucubaşı Mahmud Ağa'yı, yanında "baş müşaviri" Lala Mustafa ve diğer maiyyet erkânı olduğu halde merasimle istikbal etmişti."[128] Lala tabiri bir de "kethüdâ" manasında Hammer'de geçmektedir. Lala Mustafa Paşa'nın Kanuni'nin oğlu Bayezid vak'asında kendisine kethüdâ olarak tayin edilmesinden bahsedilmiştir. Yine aynı şekilde Selim'in lalası olan Sofu Ali Paşa'dan da onun eski kethüdâsı olarak bahsedilmiştir.[129]

Lala kelimesinin mânâsına uygun bir niteleme ile kullanılışını da Arapça kaynaklarda görüyoruz. İbn Tanrı-berdi, el-Menhelü's-Safî adlı eserinde, Yıldırım'ın oğlu Emir Süleyman'ın Orhan Çelebi adlı oğlunun çocuklarının (oğlunun adı Süleyman, kızının adı ise Fatma) kaçırılışı ve oradaki hayatlarından bahsederken çocukları kaçıranın onları lalası olduğunu ayrıca onların terbiyeleri için Memluk Sultanı tarafından "muallim lalalar" tayin edildiğini söylemektedir.[130] Yine bu çerçevede lalalar yol gösterici "kılavuz" olarak gürülürdü. II. Bâyezid'in Saruhan'da sancakbeyi olan oğlu Şehinşah'a lala olarak gönderilen şahsın onu kötülüklere alıştırmasından bahseden şehzâdenin annesi Gülruh Hatun şunları söylemektedir. "Sultanım devletinde yiğit oldu. İmdi benüm sultanım bu yiğitlik eyyâmında bir müslüman hayır endiş lala gerekti ki oğlancuğumun din ve dünyasını mamur etmeye say' edüp daimâ hayır kılağuzlayaydı."[131]

Osmanlı müverihhleri "lala" tabirini hem bir vazife hem de bir ünvân mahiyetinde muasır ve komşu devletlere mensup şahıslar için de kullanmışlardır. 1547 yılında Şah İsmail'in oğlu Elkas Mirza, kardeşi

[128](İtaatnâme, vr.11b) Ş.Turan, Şehzâde Bâyezid, s.75.

[129]Hammer, C.III, S.434, 441.

[130]İ.H.Uzunçarşılı, "Memluk Sultanlarının Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzâdeler", Belleten, XVII/68 (1953), s.525, 530.

[131]TSMA E.6620.

Şah Tahmasb'dan yüz çevirip Süleyman Han'a iltica etmişti. Kanuni İran Seferi esnasında Elkas Mirza'yı yanına almıştı. Bu sırada kendisi gibi bir mülteci olan Bosna Sancakbeyi Ulama Paşa, Erzurum valiliğine ve Elkas Mirza'nın lalalığına (atabeyliğine) tayin edildi.[132] Keza daha sonra Safavî şehzâdesi Mirzâ Haydar da bir nevi iyi niyet nişânesi olarak elçilik ile gönderildiğinde yanında dâyesi ve lalası Şahım Kulu Halife vardı. Adı geçen bu Safavî şehzâdesi İstanbul'da vefat etmiştir.[133]

Lala tabirinin herhangi bir ayırıma tâbi tutamadan Hıristiyan bir ülkeye mensup kişiler için de rahatça kullanılabildiğini görüyoruz. "Ölen Budin kralının eşi Leh kralının kızı, adı da Asun idi ve kraliçe sanı ile anılırdı. Saadetli padişah onu avutmak istedi. Kraliçenin en büyük isteği Erdel yönetiminin başına geçmekti. Padişah hazretleri onu kırmadı ve o sırada dünyaya gelip Simon Yanoş adı takılan küçük ve yetim oğluna Erdel beyliğini armağan etti. Bazı tecrübeli büyüklerin çocuğa kethüda ve lala olup ergenlik çağına gelinceyedek ülkenin yönetim işlerini yürütmelerini ferman buyurdu. 1503 tarihinde Kral Layoş dünyaya gelmiş idi. Kendisi kral XI.Laslo'nun oğludur. Annesi Ana Ason, Galya ülkesi kralının kızı idi ve doğum yaparken ölmüştü. Macar krallığına geçirilince daha iki yaşını tamamlamamıştı. Dört yaşında iken Çek kralı olarak kendisine biat olundu. Babası gibi yakışıklı ve yumuşak huylu bir yiğit idi. Fakat yaramaz lalaları yüzünden ülkesinin yönetiminde gevşek davranıyordu. İçkiye, oyuna eğlence ve ava düşkündü. Bu yüzden Macar budunu babasından memnun olmadığı gibi onu da sevmezdi."[134]

Nihayet bu tabirin kullanılışı ile ilgili olarak daha geç devirlere ait yani lalalık müessesesinin mahiyet değiştirmesinden sonraki devirlere ait ifadeleri de vermek faydalı olacaktır. Şehzâdelerin sancağa çıkmaları usulünün kaldırılmasından yani kafes usûlünün ihdasından sonra sarayda eğitimlerini sürdürmeye devam eden şehzâde mürebbilerine de "lala" denilmeye devam edilmiştir. Yeni doğan şehzâdenin hizmetine "usta" denilen yirmi kadar genç kız tayin edilir ve validesi çocuğun bakılmasına ve büyümesine nezaret ederdi. Bir yaşında sütten kesilen şehzâdeye bir maiyyet tayin olunurdu. Bu

[132]Müneccimbaşı, C.II, s.558; Solakzâde, C.II, s.213-214; Hammer, C.III, s.370.

[133]Selâniki, C.I, s.216, 252, C.II, s.547.

[134]Peçevi, C.I, s. 84, 165.

maiyyetin "ağa" adını taşıyan üç tanesi has odalılardan inthâb olunurdu. Bunların içinden en yaşlısı ve tecrübelisi şehzâdenin baş mürebbisi olup kendisine "baş lala" derlerdi. Bunun emri altındaki Diğer üç hadım ağası da "lala" ünvanını taşırlardı. Tecrübeli adamlardan seçilen lalaların, şehzâdelerin hareketleri üzerinde büyük tesirleri bulunurdu.[135]

Saraya alınan acemilerin terbiyesine memur edilenlere de "lala" denildiği gibi saraylılar tarafından riayet edilmesi lâzım gelen eskilere ve akrandan riayeti murat olunanlara hitap sırasında "lala" ıtlak olunurdu. Acemi her hususta lalasının emrine tâbi idi. Dışarı çıkmak, hastalığını haber vermek gibi hallerde bile lalaya müracaat mecburiyetindeydi. Lala terbiyesine memur olduğu acemide gördüğü kusuru nasihatla olmadığı surette tekdirle islah ederdi. Bu sıradaki tenbihine "lala divan etti", düzeltmek maksadına atfen sözüne de "lala nizam etti" tabirleri kullanılırdı. Aynı lalanın halkasında bulunan acemiler "laladaş" ünvanını taşırlardı ilave olarak acemiler karşılaştıkları zamanlarda da birbirlerine "laladaş" diye hitab edip, birbirlerinden müsaade isterken de "lala destur" diye seslenirlerdi. Bunun dışında mecaz yoluyla hoppalık, yaramazlık, delilik yerine "lala paşa oyununa çıkmak", istemiye istemiye vakit harcamak için "lala paşa eğlendirmek" deyimi kullanılırdı. Bütün bunlardan başka lala tabiri ahali arasında da "eğitici" anlamında konaklarda ve evlerde durumuna göre çocukların yetiştirilmesi için seçilen kişiler için de kullanılmıştır.[136]

Son olarak bu konuda şunları söyleyelim: Atabeylerin ve lalaların vakıf tesis etmek suretiyle meydana getirdikleri eserlerden dolayı hem atabey hem de lala tabirleri pek çok yerleşim yerinin adı olarak yaşamaktadır. Meselâ Edirne'ye bağlı Lalapaşa ilçesinin adı Lala Şahin Paşa'dan, Isparta'ya bağlı Atabey bucağının merkezinin adı Atabey Mübarüzüddin Ertokuş'tan gelmektedir. Bunların misâleri elbetteki artırılabilir.

[135]İ.H.Uzunçarşılı, Medhal, s.110; Osmanlı Tarih Deyimleri, C.II, s.354; İ.Parmaksızoğlu, "Lala", TA, C.XXII, s.457.

[136]Osmanlı Tarih Deyimleri, C.II, s.354; İ.Parmaksızoğlu, "Lala", s.457.

2- Kullanıştaki birbirileriyle irtibat bakımından lala, vezir, paşa ve defterdar tabirleri:

Vezâret müessesesi hakkında tarihî tefrruata girmeden[137] başlıkta zikredilen mefhumlarla irtbatı hakkında izahât yapmak mümkündür. Daha önce de bahsettiğimiz üzere atabeylik bazı Türk devletlerinde vezirlerden daha büyük bir payedir.[138] Selçuklu vezirlerinin "sahip" lâkabını taşımalarına karşılık Osmanlı vezirlerine tarihçe bilinen en eskileri de dahil olmak üzere "paşa" denildiği biliniyor. Osmanlı veziri, sefer hazırlıklarını yapar, başşehirdeki kuvvetlere kumanda eder, hükümdarın idare ettiği seferlere mutlaka iştirak ederdi. İlk Osmanlı şehzâdelerinin hepsi birer vilâyette vali olduklarına ve veliahd olanın da daima baş kumandanlıkla seferlerde bulunduğuna göre, merkezin çıkardığı kuvvetlere kumanda eden, yani padişahın beylerbeyi olan başka hiç bir şahıstan bahsolunmuyor. Şu halde "paşa" ünvanını alan Osmanlı vezirleri kendi başına bir kumanda selâhiyetine sahip olmasalar bile askeri bakımdan onların, hükümdarın baş yardımcısı oldukları muhakkaktır. Görülüyor ki Selçuklu veziri selâhiyetine çok uygun manada "sahip" ünvânını kullanmaktayken, Osmanlı veziri hükümdarın askeri ve sivil bütün devlet işlerinde yardımcı daha sonra vekili haline gelmesinden dolayı yeni fonksiyonuna uygun düşen "paşa" ünvanını almıştır.[139] Çandarlı Kara Halil Hayreddin Paşa'ya vezirazam denilmesinin sebebi, Lala Şahin Paşa'ya da vezaret payesi verilmiş olmasından dolayı baş vezirin diğerinden tefrikine lüzum hasıl olması ile izah edilir.[140]

Büyük bir ihtimalle Farsça'da padişah, lider anlamına gelen paşa ünvanının etimolojisi bugüne kadar tam olarak tesbit edilememiştir. Buna karşılık bazı tarihi kayıtlarda ve sözlüklerde "paşa"nın "baş ağa"dan gelmiş olabileceği ileri sürülmüş ise de bu açıklamaların isabetine itimad edilmemiştir.[141] Bu kelimenin Farsça "pay" ile "şah"dan

[137]Bu konudaki teferruat için bk. A. Taneri, Vezirazâmlık

[138]A.Şeref, Tarih Musahabeleri, s.206-207.

[139]M.Akdağ, Türkiye'nin İktisadi İctimai Tarihi, İstanbul, 1987, C.I, s.310.

[140]İ.H.Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, 1961, C.I, s.50.

[141]Ş.Sami, Kamus-ı Türki, s.344-345; J.Deny, "Paşa", İA, C.IX, s.526-529.

mürekkeb ve "hükümdarın ayağı" demek olduğu iddia edilmiştir.[142] "Paşa" tabirinin kullanışı ile ilgili olarak Osmanlı tarihinin en eski belgelerinden biri olan Orhan Gazi'ye ait bir temliknâmede[143] Orhan Gazi'nin yalnızca büyük oğlu Süleyman için Paşa tabirinin, diğerleri için ise bey tabirinin kullanıldığı tevsik ediliyor.[144] Ayrıca şu kayıtta Paşa tabirinin kullanılışı hakkında ipucu vermektedir: "Osman Gazi'nin üç erkek çocuğu vardı. Büyükleri Alaeddin Paşa'ydı. Osman Gazi'nin veziri mesabesindeydi. Türkmen lügâtinde büyük kardeşe paşa denildiğinden Osman Gazi'nin bu oğlu Paşa diye çağrılırdı."[145] Hanedândan birisi için "vezir" tabirinin itlâk olunmasına dair bir misâli de Alî'de görüyoruz. I. Murad, devri hadiselerini anlatırken oğlu Savcı Beğ'den "kendüleri ki Edirne, fethi niyetine darü'l-mülk Burusa'dan hareket eylediler. Savcı Beğ vezaret namıyla anda alıkonulup, Anadolu câniplerinin hıfz u hırasetini ısmarladılar." demektedir.[146]

Şehzâdeler o şehirlerde otururlarken padişah tarafından atanarak hizmetlerinde vezir derecesinde ve yerinde "lala" tayin edilirdi.[147] Osmanlı tarihlerinde şu ibareler bunu çok açık bir şekilde göstermektedir: "1336-37 yılında Orhan Gazi, Karesi Eyâletini alıp

[142]Bununla ilgili olarak Sasani hükümdarı keyhüsrev'in devletin memurlarını kendi vücut azalarını benzeten bir teşbihten bahsedilir. Hammer, C.I, s.148.

[143]İ.H.Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalea", Belleten, III/9 (1939), s.104.

[144]Bu noktada Akdağ'ın şu tesbitleri dikkati çekmekte ve şüpheli bir takım hususlar ortaya koymaktadır. "Kaynaklar, paşa ünvanını vezirden başka Şehzâde Süleyman için de kullanıyorlar ki onun divanla bir alâkası olmadığı, Karasi valisi olarak Rumeli'nin zabtına başkumandan sıfatıyla memur bulunduğu hususunda bütün kaynaklar müttefiktirler. Mamafih bu zamana kadar bu ünvanın ancak vezirlere ait olduğuna ve başka hiçbir Osmanlı şehzâdesine paşa denmediğine göre, yalnız Orhan oğlu Süleyman'a paşa denmesinin hakiki olmaktan ziyade başka bir Süleyman Paşa ile karıştırılmasından veya sonradan uydurulmuş bulunmasından ileri gelebileceğini düşünmek mümkündür. Meselâ Orhan'ın büyük biraderi Alaaddin'e de paşa dendiği, hatta vezir tayin olunduğu sanılmış, yapılan tetkiklerle bunun doğru olmadığı, Alaeddin adındaki bir vezir adının şehzâdeninki ile karıştırıldığı anlaşılmıştır." M.Akdağ, Türkiye'nin İktisadi İctimai Tarihi, C.I, s.311.

[145]Künhü'l-Ahbâr, C.I (1.Kısım), s.82-83; Müneccimbaşı, C.I, s.69-70; İ.H.Uzunçarşılı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalea" Belleten, III/9 (1939), s.104.

[146]Künhü'l-Ahbâr, C.I (1.Kısım), s.111-112.

[147]M.Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat, Ankara, (Haz. N.Çağatay) 1979, C.I-II, s.160.

Süleyman Paşa'ya ikta olarak verdi. Hacı İlbeyi de oğluna vezir tayin etti.[148] "1445'te Sultan Murad, Sultan Mehmed Han'ı Manisa'ya gönderdi. Saruca Paşa'yı da onun yanına verip vezirliği ile görevlendirdi. Zağanos Paşa'yı da görevinden alıp, onun Balıkesir'de emekli olarak oturmasını buyurdu."[149] "Bâyezid Paşa, Sultan Mehmed sancağa çıktığından beri hizmetinde olup önce veziri sonra da Karamanoğlunu esir edince Rum-eli beylerbeyi oldu. Müdebbir ve cesur bir vezirdi."[150] Alî Künhü'l-Ahbar'ında bir-iki defa istisna olmak üzere, şehzâde lalaları için hep "vezir" tabirini kullanmıştır. Bu itibarla şehzâde lalalarına paşa ıtlâk olunacağından bahsedilmiştir.[151] Nihayet şehzâdeler sancağa çıkarken maiyyetlerine tayin edilen laların birden fazla olması halinde, bunlardan en önde geleni ve adetâ şehzâdenin veziri derecesinde olanına "Lala Paşa" ünvânı verildiğini biliyoruz.[152]

Şehzâdelere lala olarak tayin edilenlerin aynı zamanda defterdâr da oldukları çok sık rastalanan bir durumdur. Meselâ Şehzâde Korkud Antalya'da bulunurken kendisine ne lala ne de defterdâr olarak kimsenin gönderilmemesini talep etmişti.[153] Kezâ Kanuni'nin lalası olan Koca Kasım Paşa, defterdârlık vazifesini de deruhde ediyordu.[154] Bunun özellikle malî bir vazifeye tekabül etmesi ayrıca dikkat çekicidir. Bu yüzden osmanlı tarihlerinde ve belgelerinde şehzâde lalası ile defterdârı birbirine karışmış görünüyor.

[148]Müneccimbaşı, C.I, s.92-93.

[149]Tacü't-Tevarih, C.II, s.230.

[150]Müneccimbaşı, C.I, s.193.

[151]Nişancı Cafer Çelebi'nin babası olan Tacî, Sultan II.Bâyezid şehzâde iken şehremini badehu defterdar ve divân-ı münşi olmuştur. "Amma Mevlâna Aşık lalası oldu" dimekle "lalalara paşa ıtlâk olunur" diyenlere "Güyâ ki lâ lâ diyu muaraza kılmışdır. Künhü'l-Ahbâr, s.1020; ayrıca 1026-1027.

[152]İ.Parmaksızoğlu, "Lala", s.457.

[153]Mufassal Osmanlı Tarihi, C.III, s.699.

[154]Celâlzâde, Selimnâme, s.336.

III. BÖLÜM

SALTANAT VE LALALIK

A- SALTANATIN İNTİKALİ

1- Veraset ve veliahdlık:

Türk devletlerinde ve buna bağlı olarak Osmanlılarda saltanat veraseti ile ilgili iddiaları altı maddede toplayabiliriz:[155]

1- Osmanlılarda, Cengiz Han'dan kalmış ekberiyet kaidesi hakimdi. Yani taht, büyük oğula sonra ölen sultanın akrabasından en yaşlısına ait oluyordu. Fakat kardeş öldürme adetinin bir neticesi olarak bu kaide kardeşler için tatbik sahası bulamamış ve ilk defa 1617'de ölen sultanın kardeşi hayatta bulunduğundan uygulanabilmiştir.[156]

2- Türk kavimlerinin hiç birinde muayyen bir saltanat veraseti kanunu olmadığı gibi Osmanlılarda da saltanat verâsetini düzenleyen herhangi bir kanun ve kaide de yoktur.[157]

3- Türklerde bütün hanedan âzası hakimiyet hakkına sahiptir.[158]

[155]H.İnalcık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgisi", Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 14 (1959), s.69.

[156]Bu görüşün sahibi olarak Hammer gösterilmiştir. II.Selim'in tahta çıkışında mesele olan cülus bahşişi ile ilgili mütaleasında onun mahremi olan Celâl Bey'in ağzından şu sözleri serdetmektedir. "Devletin ilk zamanlarında padişahlar askerin kılıcı altından geçmedikçe tahta çıkamaz denilirdi. Bu o zaman için sahih idi. Lâkin şimdi tahta cülus, bir veraset hakkı olduğu için bu eski hatıraları ihyâ etmek lâzım gelmez." Hammer, C.III, s.531.

[157]Bu görüşlerin sahipleri Radloff ve Giese'dir.

4- Türk devletlerinde hükümdarlığın intikalinde hanedanın yaşça en büyük olanının tahta geçmesi (senioratus) kaidesi hakimdir.[159]

5- Taht üzerinde ancak büyük oğulun tevarüs hakkı (primogenitura) bulunmaktadır.[160]

H. İnalcık bütün bu iddiaları değerlendirdikten sonra şöyle bir neticeye varmaktadır. En Eski devirlerden beri Türk devletlerinde tahtı hanedanın muayyen azasına inhisar ettiren bir gelenek yerleşmemiştir. Yukarıda da işaret edildiği gibi hanedanın hakimiyete müştereken sahip bulunduğu ve hükümdarı tanrının seçtiği geleneği çok kuvvetliydi.[161] Bunun geç devirlerde bile tezhürlerini görmek mümkündür. Meselâ II. Selim tahta çıkmak üzere Belgrad'a geldiğinde cülus bahşişi problem olmuştu. Sadrazam Sokollu Mehmet Paşa durumun nezâketini söylemesine rağmen, II. Selim, musâhibi Celal'in şu sözlerine muhatab olmuştur: "Olmayıp saltanat mülkü tek bir varise münhasır iken, bu cins tavırlara vücut verilmez."[162] Zaman zaman bazı temayüllerin ortaya çıktığı doğrudur (veliahd tayini, büyük oğulların veya küçüklerin tercihi gibi). Fakat esas daima tahtın ilahi takdire açık tutulmasıdır. Bu telâkki karşısında bütün diğer adet ve teamüller hükümsüz kalmıştır. Hanedandan biri şu veya bu suretle fiilen tahtı ele geçirdi mi, artık onun meşruiyeti nazari ve hukuki bakımdan bir mesele olmamaktadır. Bundan sonra bütün karşı çıkışlar "adâba riâyet göstermemek" olarak nitelendiriliyordu. Asırların yenemediği bu esas davranış, Türklerde hakimiyetin menşei ve mahiyeti hakkında eski dini inançlara dayanan kökleşmiş telâkkilerle münasebettar görünmektedir ve bu davranış Orta Asya geleneklerine daha yakın olan Türk kavimlerinde daha kuvvetle tezahür etmektedir.[163]

Gerek Osmanlılarda, gerekse onlardan önceki Türk devletlerinde veliahdlık, saltanatın intikalinde bir usul olarak, yerleşmemiştir. Ancak, bir geleneğin varlığı da inkâr edilemez. Daha padişah hayatta iken de

[158]Bu görüş F.Lszlo'ya aittir.

[159]Bu görüş Z.V.Togan'a atfedilmiştir.

[160]Bu görüş O.Turan'a atfedilmiştir.

[161]H.İnalcık, Osmanlılarda Saltanat Veraseti, s.87.

[162]Solakzâde, C.II, s.310-312.

[163]H.İnalcık, Osmanlılarda Saltanat Veraseti, s.73.

tahta kimin geçeceği neredeyse katiyyet derecesinde ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu noktada padişahın hal-i hayatında iken ortaya koyduğu "vasiyet"i belirleyici bir rol oynamıştır. Çelebi Mehmed hasta olup ölüm döşeğine düştüğünde oğlu Murad'ı gelip tahta çıkıncaya kadar vefatının saklanmasını tenbih ederken hem yeni padişahı işaret ediyor hemde bu vesile ile bir nevi biat ettiriyordu.[164] II. Murad, oğlu Fatih'ı yazılı bir vasiyet ile veliahd nasbetmişti.[165] Padişahın "vasiyeti"[166] anlayışı ayrıca söz konusuydu. Bu belirginleştirme hükümdarın son zamanlarına da sarksa yine de gayr-i resmi bir veliahd ortaya çıkıyordu. Osman Gazi Bursa'nın fethine oğlu Orhan'ı gönderiş sebebini izah ederken şöyle diyordu: "Orhan benim zamanımda yücelsin , millet memleket ona dönsün."[167] demişti. Hatta Kemalpaşa-zâde'ki ifade ile de kendi yerini oğluna bırakmıştı.[168] Arzusu tahakkuk etmemiş olsa da II. Bâyezid'in , "Ahmed Han'ı getirün ve benim fermanımı yerine getirün, mülkü sahibine verem, tahtı varisine teslim kılam."[169] sözleri, niyeti açıkça ortaya koymaktadır. Bu veliahdlığın şartlarını tesbitte kesin bir takım kaideler koymak mümkün olmasa bile bir takım temayüller söylenebilir. Bunların başında büyük oğul olma

[164]Neşrî, C.II, s.551; Künhü'l-Ahbâr, C.I, (1.Kısım), s.301-302. "1421 Tarihinde maraz-ı suda'dan altı ay mikdarı haste va akibet dâr-ı bekâ rihletine kemer beste olup, vüzerâsını davet kıldı. Vesâyasını beyân edüp erşed-i evlâdı, ekber-i esâd-ı ferzândân-ı bülend-nihâdı Sultan Murad Han-ı pâk-nijâdı veliahd tayin eyledi ve tahtgâh-ı Edirne'de iken ukbâya rihlet itdi."

[165]Tacü't-Tevarih, C.II, s.254.

[166]Buna en güzel misâl tartışmaları günümüze de sarkan Cem Sultan'ın veliahdlığı meselesidir. Fatih Kanunnamesi'nde şehzâdelerin elkabı bahsinde Cem'in adının zikredilmesi "Ferzend-i ercümend-i esâd ve emced, vâris-i mülk-i Süleymanî, nur-ı hadekâ-i sultanî, tâc-ı ruus-ı es-selâtîn, sahibü'l-izzü ve't-temkîn oğlum Sultan Cem edâmallahi bekâhu" onun veliahd olarak gösterilmek istenmesine bir delil olarak verilirken Kamal Paşazâde'deki "Kayser-i fağfur gulâmun (Fatih) vasiyet-i mebruru muktezasınca İshak Paşa'dan sair vücuh-ı hadem ve ayan-ı haşemun ittifaklarıyla davetname dahi irdi." sözleri II.Bayezid'e müteveccih bir vasiyeti ortaya koymaktadır. İ.H.Uzunçarşılı,Osmanlı Şehzâdeleri, s.662; A.Özcan, Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi, s.30-48.

[167]Oruç Bey, s.31; Neşrî, C.I, s.137.

[168]"Hicretin 720'sinde emâret umurundan ferağat etmişdi. Kendi hayatında iken ol hıdmeti oğlu Orhan Beg'e tefvîz kılmış, ol dahi, atası zamanında yedi yıl riyaset etmişdi." İbn Kemal, Tevârih-i Al-i Osman, I.Defter, s.194.

[169]Mufassal Osmanlı Tarihi, C.II, s.706.

durumu gelmektedir. Kendisine veliahd olarak teveccüh edildiğinin en önemli nişanesi en mühim sancağın ona verilmesi idi. Büyük şehzâdeye en mühim sancağın verilmesi onlara imtiyazlı bir durum sağlıyordu. O zaman devletin en mühim kuvvetleri Uc'da idi. Uc'a sahip olmakla en büyük kardeş, fiilen en kuvvetli durumda bulunuyordu ve askeri tecrübesi de kardeşlerinden kat kat üstün oluyordu. Orhan'ın kardeşi kendisine itiraz edecek bir durumda değildi. I. Murad da babası öldüğü sırada uc kuvvetlerinin başında olduğundan kendisine karşı gelen kardeşlerini bertaraf etmeye muvaffak olmuştu. I. Murad'ın büyük oğlu Bâyezid, daha babasının sağlığında büyük bir askeri nüfuz ve şöhret sağlamıştı. Kosova savaşından önce toplanan harp meclisinde Murad, ilk sözü ona vermişti. Bâyezid herkes nazarında taht için tabii bir namzet sayılıyordu. Murad ölürken tahtı ona vasiyet etti. Süleyman Çelebi son zamanlarda Rumeli geçesindeki seferlere baş kumandan tayin edilmiş olduğu için veliahtlığı Yıldırım Bâyezid tarafından zımnî olarak ifade edilmişti.[170] Hülâsa burada büyük oğul lehine fiili bir durumdan bahsedebiliriz.[171] Resmiyet kesbetmeyen bu durum daha sonra Amasya en nihayet Manisa sancaklarında vazifeli şehzâdelerin veliahd nasbolundukları kabülünü ortaya çıkarmıştır. Geç devirlerde şehzâdelerin bulundukları sancakların ehemmiyeti arazilerinin genişiliğine veya zenginliğine göre olmayıp İstanbul'a dolayısıyla tahta ulaşılabilecek en kolay ve kısa mesafede olmasıyla ölçülüyordu.[172] Nihayet bu durum II. Selim ile kaide haline gelmiş ve yalnızca büyük şehzâde sancağa çıkarılmaya başlanmış ve o sancak da Manisa olmuştur.[173]

[170]"Çelebi Sultan Mehmed, kardeşiyle savaş ve mücadele tedbirini söyleyip göz göre göre firar eylemeyi kendisi bir ar saydığını izhar edince, kumandanlardan Bâyezid Paşa ile Mukbil Subaşı: Gerçi bu tedbir gayretten doğmaktadır. Üstümüze gelen de tahtın varisidir ve onunla karşı karşıya gelmek zor ve güçtür. Serbest olan Rumeli ülkesine malik olup izzet ve makam sahibi, asker üzerinde fermanı yürüyen bir padişahtır. Yaş ve yıl hasebiyle de o sizden müstehak geçinir. Kendisini yabancı bir düşmanla kıyas etmek doğru olmaz. İhtimaldir ki zorda kalan asker belki ona tabi olur." Solakzâde, C.I, s.133-134.

[171]H.İnalcık, Osmanlılarda Saltanat Veraseti, s.88.

[172]Hammer, C.III, s.224.

[173]Ş.Turan, "II.Selim", İA, C.X, s.440.

Veliahd olarak kabul edilme elbetteki öncelikle şehzâdelerin sahip olduğu kabiliyetlere ve diğer hususiyetlere bağlıydı. Bunların başında cesur ve kahraman bir asker ve cesur bir kumandan olduğuna etrafındakileri ikna edecek kadar faaliyetlerde bulunmak. Üstelik bu durum sadece padişahın kabulüyle sınırlı değidi. Onun devrin ileri gelenlerince de kabul görmesi gerekiyordu. Çünkü tahta çıkış esnasında onların takınacakları tavrın hayati ehemmiyeti vardı. Gerek saray ve çevresi gerekse devlet idaresinde söz sahibi olan diğer unsurların bu noktadaki tesir ve müdaheleleri elbette daha geniş bir inceleme ve tartışma mevzuudur ki, burda ona girmeye gerek görülmemiştir.[174] Şehzâdelerin zikredilen bu özelliklerini fazlasıya gösterebilecekleri imkân ve fırsatları vardı. Tarihi tecrübeler de hep bu imtihandan geçenlere talihin güldüğünü göstermiştir. Bunun dışında veliahd olarak kabul görüp görmeme ise şehzâdelerin çocuk sahibi olmaları ile de ilgili olmuştur. Meselâ II. Bâyezid'in şehzâdelerinden Ahmed'in çocuklarının fazla olması onun veliahd olarak kabul görülmesinde rol oynadığı gibi, Şehzâde Korkud'un çocuksuz olması onun her zaman veliahdlıkta gözardı edilmesine yol açmıştır.[175] Ancak Osmanlı tarihlerindeki Korkud'un çocuksuz olması ifadesinden onun hayatta erkek evlâdı olmadığını kasdettikleri anlaşılıyor. Gerçekte oğlu olduğu ve onun saltanat mücadelesi sırasında öldüğü aynı zamanda Ferruhşad adlı bir kızı bulunduğunu belgeler gösteriyor.[176] Adı geçen kız, İstanbul'da Kızıltaş Mescidi'nin banisi olan Kâtib Mehmed Efendi ile evlenmiştir.[177]

[174]Bunun en güzel misâli Kanuni'nin oğullarının durumudur. Teferruat için bkz. Ş.Turan, Şehzâde Bâyezid Vak'ası.

[175]"Sultan Korkud, gerçekte özellikleri, üstünlükleri sayılamayacak ölçüde, bilim ve bilgelik alanında benzeri bulunmayan bir kişidir. Ama uğraş deminde yiğit ve padişahlık gelininin de eri değildir. Özellikler soyu kesilmiş olup yerine geçecek oğlu olmadığı için Osmanlı tahtının babadan oğula devredilmesine bağlıdır. Bu gerçeğin unutulması saltanatın çökmesi ve ülkenin yıkılması demektir."Tacü'-Tevarih, C.IV, s.85.

[176]TSMA E.8517; Uluçay, Yavuz Selim Nasıl Padişah Oldu, s.57-58.

[177]"Kızıltaş Mescidi, Kâtib Bâli Mehmed Efendi, tarafından yaptırılmıştır. Mihrâb önünde gömülüdür. Mehmed Efendi Padişah sarayında sır kâtibi olduktan sonra taşraya çerağ olmuş ve Şehzâde Korkud'un kızı Ferruhşad Sultan ile evlendirilmekle Osmanlı devleti ileri gelenlerinden olmuştur. Bu mescidin bitişiğinde Ferruşah sultan bir mekteb ve türbe yaptırmış ve vefâtında bu türbeye gömülmüştür." Hadikatü'l-Cevâmi, C.I, s.217.

Fakat aşağıda kardeş katli bahsinde de temas edileceği gibi kardeşler arasında daimi bir mücadelenin mevcudiyeti, veliahdlığın hatta biatin, hükümdar öldükten sonra bağlayıcı hukuki mahiyetini kaybettiğini göstermektedir. Zira biliyoruz ki, hükümdarın ölümü ile birlikte kanunlar ve hukuki tasarruflar, yeni hükümdar tasdik edilinceye kadar hükümden düşmekte, hukuki mesnetten mahrum sayılmaktaydı.[178]

2- Hakimiyet Anlayışı ve Kardeş Katli:

Kardeş idamı âdeti, Osmanlılarda hakimiyet mefhumunda meydana gelen esaslı değişiklikle yakından ilgilidir. Osmanlıların hakimiyet anlayışında, Orta Asya geleneklerine ne derece bağlı olduklarını yukarıda belirtmeye çalıştık. Bununla beraber şu da bir vakıadır ki, bu telakkîler ve müsseseler çok defa aslî mahiyetini kaybederek birer sembolden ibaret kalmış, yahut muhtelif tesirler altında gelişmiş ve değişmiştir. Osmanlı devleti ileri tekâmül safhalarında gittikçe daha gayri şahsî, daha mutlak ve bölünmez bir hükümdarlık otoritesi mefhumına yükselmiş, buna muvazi olarak hakimiyetin intikali konusunda tamamiyle farklı usullere tâbi olmuştur. İlk mühim tekâmül uc beyliğinden saltanata geçişte olmuştur.[179]

Kardeş katlini ortaya çıkaran sebepleri maddeler halinde yazmak icab ederse, şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Ülüş sistemi ve bunun doğurduğu sonuçlar

2- Fetret devrinin yaşanmış olması

3- Dış tesirler ve şehzâde rehni meselesi

4- Sağ bırakılan şehzâdelerin isyan etmiş olmaları

5- Türk hakimiyet anlayışının değişime uğramış olması

6- Gazi devleti anlayışının mevcudiyeti[180]

[178]H.İnalcık, Osmanlılarda Saltanat Veraseti, s.86.

[179]H.İnalcık, Osmanlı Saltanat Veraseti, s.89.

[180]M.Akman, Kardeş Katli, s.113, 119, 122, 124, 125.

Bu maddeleri toplu bir değerlendirmeye tâbi tutarsak şunları söyleyebiliriz: Osmanlılarda sırf saltanata rakip olduğu düşüncesi ile kardeş katli, 1389'da I.Bâyezid'in Kosova harp meydanında kardeşini idam ettirmesi ile görülür.[181] Burada da bir takım hususi şartlar bu fiili haklı ve zaruri göstermekteydi. Yakub ordunun bir kısmına kumanda etmekteydi. Sırplarla harp neticelenmemişti. Diğer taraftan Bâyezid'in tahta çıkarılmasında ve kardeşinin idamında esas rolü devlet büyükleri oynamış görünmektedir. Bâyezid'den sonra oğulları arasında taht için uzun ve kanlı mücadeleler ve 1453'e kadar saltanat müddeilerinin çıkardıkları kargaşalıklar, devletin birliği ve selameti için kardeşlerin ortadan kaldırılmasının zaruri olduğu kanaatini yerleştirmiştir.[182] Bu mücadeleler sırasında İsa, Süleyman, Musa ve nihayet Mustafa idam edilmek suretiyle ortadan kaldırılmışlar, fakat onların kaçıp kurtulmağa muvaffak olan oğulları Bizans'ta Macaristan'da, Arnavutluk'ta devletin emniyetini ciddi surette tehdid etmişlerdi. Bu suretle 1403-1453 devresi, Osmanlı tarihinde, neticeleri itibariyle fevkalede ehemmiyetli bir devir olmuştur.[183]

15.Asırda Osmanlı devletinde bilhassa tarihi şartların bir neticesi olarak, mutlak, bölünmez bir hakimiyet telâkkisi yerleşmişti. Devlet artık hanedanın müşterek bir mirası gibi düşünülmüyor, padişah, bir halife veya imparator gibi mutlak ve mücerred bir hakimiyet hamili telâkki ediliyordu. Devlet kudreti, müsbet hukukun ve her türlü imtiyaz ve tasarrufların kaynağı ve mesnedi sayılan tek hakimiyet sujesinde, hükümdarda toplanıyordu.[184] Otorite mefhumuna, ülke ve nüfus

[181]"O zamanlar padişahlar ve beğler kardeşleriyle danışırlardı. Birbirlerine saygı gösterip, birbirlerine öldürmezlerdi. Tâ Yıldırım Han zamanına gelinceye kadar böyle idi. Sonra kardeş kardeşi öldürmek Yıldırım Han zamanında oldu." Oruç Bey, s.34.

[182]"Her kimesneye evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların nizâm-ı âlem için katletmek münasiptir. Ekser ulemâ dahi tecvîz etmişdir, ânınla âmil olalar. Mehmed Arif, "Kanunnâme-i Al-i Osman, TOEM, 14.Cüz, İstanbul, 1330, s.27; A.Özcan, Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi, s.30-48.

[183]H.İnalcık, Osmanlılarda Saltanat Veraseti, s.92.

[184]"Küçük Mustafa'nın yakalanıp idam edilmesine sebep olan Şarabdâr İlyas'a atfolunan şu sözler de dikkate değer. "Eğerçi sureta ben ihanet ettim, amma manen isabet kıldım. Eğer kosam, bu ikisi uğraşıp, yürüyüp iklimi harâba verirdi. Zarar-ı âmmdan zarar-ı has yeğdir. Bu fiil asılda adet-i kadimedir." Fatih kanunnâmesinde kardeş idamını caiz göstermek üzere ileri sürülen nizâm-ı alem maddesi bunun başka şekilde ifadesinden ibarettir." H.İnalcık, Osmanlılarda Saltanat Veraseti, s.93.

unsurları yanında ölçüsüz derecede üstün bir yer veren bu devlet-hükümdâr telâkkisinde, devlet mutlak ve bölünmez bir iradeye irca olunuyordu. Bu suretle kabile-devlet gelenekleri bertaraf edilerek Roma'daki inkişâfa muvazi mutlak ve mücerred bir hakimiyet mefhumuna çıkılmış olunuyordu. Osmanlı tarihinin ilk asırlarını dolduran taht mücadeleleri, aslında ananevi telâkki ile bu mütekâmil devlet ve hâkimiyet telâkkisinin çarpışması şeklinde tefsir edilebilir.[185] Erişilen yeni tekâmül safhasında eski devlet gelenekleri mânâ ve kuvvetini o derece kaybetmişti ki, şehzâdelerin sancağa gönderilmesi usulünün kaldırılması ve hatta ekberiyet esasına göre bir saltanat veraseti usulünün yerleşmesi tabii bir şekilde kolayca gerçekleşebilmiştir.[186]

Veraset usulünde meydana gelen bu değişiklik lalalık müessesini de ön plâna çıkarmaya başladı. I. Mehmed devrinde, Osman Gazi'ye ait rivayetlerde, gördüğümüz gibi amcaların ve kardeşlerin, yurtluk almaları usulü artık tamamı ile terk edilmiş bulunuyordu. Sancağa yalnız hükümdarın oğulları gönderiliyordu ve bu şehzâdenin yanında giden lalalar hakikkatte o bölgede idareyi ellerinde tutmakta idiler. Bu lalalar (eski atabeyler) ekseriyetle sultanın sarayından çıkmış kullardı. Şehzâdeler, ancak merkezden kendilerine tahsis edilen maaş (saliyane) ve timarları tasarruf edebilirlerdi. Orhan oğlu Süleyman'ın Kocaeli uc bölgesinde bol bol dağıttığı mülk ve evkâfa benzer tevcihlere sonraki dönemde az rastlanmaktadır. Hülâsa bu şehzâdeler, durumları itibarı ile Türk devletlerinde gördüğümüz tekinlerden, şehzâdelerden hayli farklıdırlar. II. Bâyezid ve Kanuni Süleyman zamanlarında şehzâdelerin sancak beyliği geleneği o derecede vahim tehlikeler ihdas etmiştir ki, nihayet Osmanlı padişahının merkezî ve mutlak otoritesi adına bu eski Türk ananesinde yeni değişiklikler yapılmış, evvelâ II. Selim ve III. Murad yalnız büyük oğullarını sancağa göndermişler ve III. Mehmed 1595-1603 bu usulü büsbütün ilga etmiştir. Osmanlılarda kardeşlerin idamı da eski Türk devlet an'anesinden ayrılığın bir başka gösterisidir. Saltanatın sahibini Allah

[185]Bu dönemde tahtın tabii varisi olan büyük oğulun dahi padişah hayatta iken onun otoritesine ortak olmasına tahammül edilmemiştir. Böylece III.Mehmed, oğlu Mahmud'u öldürtmüştür. İ.H.Uzunçarşılı, "Üçüncü Mehmed'in Oğlu Şehzâde Mahmud'un Ölümü", Belleten, XXIV/94 (1960), s.263-267.

[186]H.İnalcık, Osmanlılarda Saltanat Veraseti, s.94.

tayin eder, inancı, Osmanlılarda çok kuvvetli idi. Osmanlı şehzâdelerinin acıklı akibeti, daima iradeleri dışında ilahi bir kanunun mukadder neticesi gibi tevekkülle karşılanmıştır.[187]

3- Kardeş Katli Uygulamasının Sonu:

III. Mehmed genç yaşında öldüğü zaman hayatta kalan en büyük oğlu Ahmed on dört yaşındaydı. Kuyucu Murat Paşa'nın himmetiyle memlekette sükuneti iadeye muvaffak olan I.Ahmed'in genç yaşında ölümü saltanat için yetişkin evlat bırakmasına mani olmuş ve o tarihe kadar gelen teamülün hilafına olarak 26 yaşında bulunup dimağen hasta olan biraderi I. Mustafa hükümdar ilân edilmişti. Sultan Ahmed çocuk denecek yaşta hükümdar olduğu zaman henüz evlenip çocuğu olmamasına mebni o zamana kadar devâm edip gelen kanun hilâfına kardeşinin hayatına dokunmamış ve çocuklar olduktan sonra Mustafa'yı öldürtmek istediyse de hastadır zararı olmaz diye devlet adamları mani olmuşlardı. I. Mustafa'nın ilk hükümdarlığı üç ay on gün sürmüş cinneti saklanamaz bir hale gelmiş olduğundan, Darüsaade Ağası Mustafa Ağa'nın sadaret kaymakamı, şeyhülislâm ve diğer devlet adamlarının ikazı üzerine Sultan Ahmed'in henüz on dört yaşında bulunan büyük oğlu Osman 1618'de hükümdar ilân edilmiştir.[188]

4- Şehzâde isyanlarında lalaların rolü:

Şehzâde isyanlarında lalaların, lalası olduğu şehzâdenin şartların tezahür ediş şekline göre bazen lehinde bazen de aleyhinde davranış sergilemişlerdir. Bunlar hakkında arşiv belgelerindeki bilgi yok denecek kadar azdır. Kaynaklardaki bilgiler de yetersizdir. Şimdi bu isyanları kronolojik sıra ile görelim:

[187]H.İnalcık, Osmanlılarda Saltanat Veraseti, s.90,93,94.

[188]Osmanlı Tarihi, C.III, Kısım 1, s.126.

Çelebi Mehmed ve Lala Yakut Paşa:

Önceleri Süleyman Çelebi'nin lalası olan, daha sonra Çelebi Mehmed'in hizmetine giren Yakut Paşa, şeci' bir karektere sahip olmakla meşhurdu. Fetret devrinde Amasya'ya hakim olmuştu. Bu sırada kardeşler arasında devâm etmekta olan taht mücadelesi sırasında tecrübesiyle Çelebi Mehmed'e yardımcı oluyordu. Musa Çelebi'nin Edirne'de istiklâlini ilân etmesi üzerine Çelebi Mehmed'i Rumeli'ye geçmeye teşvik etti. Çatalca civarında İncüğez mevkiinde yapılan karşılaşmada kendisi maktül düşmüş ve Çelebi Mehmed de Amasya'ya dönmeye mecbur olmuştu.[189]

Musa Çelebi ve lalası Sadi Bey-zâde Şah Melik Bey (Kör Şahmelek):

Musa Çelebi babasının vefatından sonra Amasya'ya geldiğinde o sırada burada şöhreti olan Sadibeyzâde Şah Melek Bey ona lala olmuştu. Musa Çelebi, 1410'da Rumeli'ye geçtiğinde Şah Melik Bey'i de beraberinde götürdü. Musa Çelebi, Rumeli'yi büyük kardeşi Çelebi Mehmed adına istilaya memur edilmişti. Fakat O, Süleyman Çelebi'yi mağlup ettikten sonra Edirne'de saltanatını ilân etti ve Şah Melik'i de veziri yaptı. Ancak görünüşe göre Şah Melik, Musa Çelebi'nin bu şekilde hareketini tasvib etmemiş ve ilk fırsatta onu terketmiştir. Buradan Çelebi Mehmed'in nezdine giden Şah Melik, Çelebi Mehmed'in Rumeli'ye yaptığı seferlerde ve Bizans ile anlaşma teşebbüsünde rol oynadı. I. Mehmed ve II. Murad devirlerinde önemli görevlerde bulunduğu, bu arada Rumeli beylerbeyliği yaptığı ve 1425'te görevinden uzaklaştırıldığı anlaşılmaktadır.[190]

[189]Hüseyin Hüsameddin Amasya Tarihi, İstanbul, 1329-1332, C.III, s.188; T.Gökbilgin, XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Haslar-Mukataalar, İstanbul, 1952, s.23-24.

[190]Neşrî, C.II, s.489; Künhü'l-Ahbâr, C.I (1.Kısım), s.239-240; A.Taneri, Vezirazamlık, s.35-36.

Emir Süleyman (Çelebi)'nin oğlu Orhan ve lalası Terzibaşı Zağanos:

Emir Süleyman'ın bir oğlu vardı. Hayatta iken onu İstanbul, tekürünün yanına göndermiş ve yaptığı anlaşma için rehin olarak orada alıkoymuştu. Başka bir rivayete göre Orhan, babası şehid olduğu zaman çıkan kargaşa sırasında kaçarak Tekür'ün yanına sığınmıştı. Çelebi Mehmed'in, Musa Çelebi'yi arayerden kaldırmak üzere harekete geçtiği günlerde Tekür, Sultan ile bir anlaşmaya varması ve onun buyruğuna göre davranmayı tercih etmesi üzerine sözü edilen şehzâdeyi yanından uzaklaştırmaya karar vermişti. O da babası gününden beri hizmetinde bulunan öz adamları ile İstanbul'dan çıkıp Sultan'ın Musa Çelebi ile uğraşmasını da fırsat bilip, Eflâk'a geçmek üzere Karinovası'na gelmişti. Ama Karinova akıncıları, şehzâdenin yanına akıp onu Eflâk'a gitmekten alıkoydular. Atasından kalan payı almakta kendisine yardım edeceklerini vaad ederek yolunu Yanbolu, tarafına çevirdiler. Bu haber sultanın yüce katına duyurulunca Musa Çelebi'nin ortdan kaldırılmasından sonra ona da bir çare aranmasına karar vermiş gereğini hazırlamıştı. Nitekim sultanın bayrakları gökten düşen yıldırımlar gibi Yanbolu yöresinde çakınca akıncılar darmadağın oldular. Şehzâdeyi ise Terzibaşı Zağanos adıyla tanınan lalası[191] alıp sultanın yanına getirdi. Sultan ülkenin esenliği için şehzâdenin gözüne mil çektirip Bursa'ya göndertti.[192]

Mustafa (II. Murad'ın kardeşi) ve lalası Şarabdâr İlyas:

Mustafa Çelebi, Çelebi Mehmed'in Murad'dan sonra ikinci oğlu idi ve o sırada 13 yaşında olup Hamid-ili sancakbeyi idi. Saltanat iddiasına kalktığı zaman lalası Şarabdâr İlyas, Solakzâde'nin ifadesiyle onun veziri mesabesindeydi.[193] Germiyanoğlu II.Yakub Bey'in onu evlâtlık

[191]Bizans tarihlerinden Halkondil lalanın adını Balaban olarak verirse de bu olayları karıştırarak hataya düşmüştür. İ.H.Uzunçarşılı, Memluk Sultanlarına Kaçan Osmanlı Şehzâdeleri, s.522.

[192]Neşrî, C.II, s.525; Tacü't-Tevarih, C.II, s.81; Müneccimbaşı, C.I, s.183.

[193]Solakzâde, C.I, s.200.

edindiği de rivayet edilmiştir. Bizans İmparatoru çeşitli vaadlerle lalayı elde etmişti. Ayrıca şehzâde yaşça epeyce küçük olduğuna göre Bizans İmparatorunun, Karamanoğullarının ve Germiyanoğullarının kışkırtmalarına kapılan muhakkak ki daha ziyade onun lalası Şarapdâr İlyas'tı. Menfaat ve mevki düşkünü bir adam olduğu daha Çelebi Mehmed zamanında meydana çıkan Şarabdar İlyas'ın küçük şehzâdeyi hırsına alet ettiği şüphesizdir. Şarabdar İlyas, Çelebi Mehmed ile Emir (Çelebi) Süleyman arasındaki Çakırpınarı Savaşı'nda Çelebi Mehmed'i terketmiş ve bu sebeple çelebi Mehmed çekilmek zoronda kalmıştı.Sonra yine affedilmiş ve lala tayin edilmişti.[194] Mustafa Çelebi, Şarapdâr İlyas ile birlikte Karaman ve Germiyanoğullarının verdiği kuvvetlerin başında Bursa üzerine yürüdü. Bursa halkı, şehrin muteberânından Ahi Yakup ile Hoş Kadem'i Mustafa Çelebi'ye yollayarak Sultan Murad'a sadakati devam edecekleri cihetle şehrin anahtarlarını teslim etmeyeceklerini bildirdiler.

Âşıkpaşazâde, Mustafa'nın Bursa önüne gelmesini şöyle anlatır. "Bursa'nın azizleri işittiler kim Mustafa gelirmiş. Tez şehirden hayli akça ve yüz pare dahi kumaş aldılar. Şehrin ahilerinden Ahi Yakup ile Ahi Kadem'i gönderdiler. Mustafa dahi geldi. Fidyeye kondu. Bu ahiler beyin lalası kim Şarabdâr İlyas'tır. Ana vardılar. Eyittiler bu dahi padişahımızın oğludur. Evvelâ kardeşi geldi, hisarı berkitti. İmdi kerem edin, atasının memleketini, bu yad leşkere yıktırman, dediler ve hem şehre getirmen dediler ve hem şehre getirecek şayet ki yıkalar veyahut vuralar, zira bilirsiz. Karaman bunlara müddeidir, dediler."[195] Bunun üzerine Mustafa Çelebi, İznik'e yönelerek, burasını kuşattı. Küçük Şehzâde Mustafa Çelebi'nin İznik kuşatması kırk gün sürdü. İznik müdafii Firuz Bey oğlu Ali Bey kırk gün sonra şehri Mustafa Çelebi'ye teslim etti. Şehzâde Mustafa Çelebi İznik'e girince Çandarlı İbrahim Paşa'nın buradaki sarayına yerleşerek hükümdarlığını ilân etti. Bu suretle Osmanlı mülkünde yeniden ikinci bir hükümdar meydana çıkmış oluyordu. İstanbul kuşatmasıyla meşgul olan Sultan Murat, Anadolu'da olup bitenleri duyunca kuşatmayı kaldırarak önce Edirne'ye gitti. Oradan da Gelibolu üzerinden Anadolu'ya geçti. Sultan Murat bu arada işi kolay yoldan halletmenin çarelerini araştırarak, küçük şehzâdeyi alet

[194]Gazavât-ı Sultan Murad, s.39; Tacü't-Tevarih; C.II, s.135-138; Osmanlı Tarihi, C.I, s.392.

[195]Neşri, C.II, s.569.

eden Şarabdar İlyas'ı ondan ayırmaya çalıştı. Şarabdâr İlyas'a adamlar göndererek kendisini Anadolu Beylerbeyliği'ne tayin edeceğini bildirdi. Şarabdâr İlyas'a giden adam beylerbeylik menşurunu da beraberinde getirmişti. Sultan Murad'ın İlyas'tan istediği esas mühüm şey kendisi gelinceye kadar şehzâde Mustafa'nın kaçmasına fırsat vermemesi ve onu oyalamasıydı.

Şarabdâr İlyas tıyniyetini bir defa daha gösterdi. Vaktiyle Çelebi Mehmed'in taraftarı iken Emir Süleyman'ın vaadettiği menfeat mukabilinde derhal Çelebi Mehmed'i bırakarak karşı tarafa geçmiş olan Şarabdar İlyas[196], bu defa da saf değiştirmekte terddüt etmedi. Anadolu Beylerbeyliğine konduğunu öğrenince, kendisinden istenen şeyleri, pek ustalıkla başardı. Sultan Murad'ın kuvvetli bir orduyla Anadolu'ya geçtiğini öğrenen Turgutlu aşireti reisi ile Germiyan kuvvetlerinin beyleri Mustafa Çelebi'yi Karaman'a götürmek istedilerse de Şarabdâr İlyas türlü bahaneleriyle şehzâdeyi oyaladı. II. Murad önce akıncı kuvvetleri kumandanı Mihaloğlu Mehmet Bey'i İznik'e sevketti. Mihaloğlu İznik'e ani baskın yaptı. Bu baskın yapıldığı sırada Mustafa Çelebi hamamda idi. Küçük şehzâdenin beylerbeyi (veziri) Taceddinoğlu alelacele bir at temin ederek efendisini kaçırmaya çalıştı. Fakat Mihaloğlu Mehmet Bey, yetişerek Taceddinoğlu ile çarpışmaya tutuştu. Çarpışmada Mihaloğlu ağır şekilde yaralandı. Çarpışma vukubulurken, Şarabdâr İlyas, küçük şehzâdeyi, yakalayarak, kucağına alıp, ata bindi. Tehlikeyi Taceddinoğlu'nun kendisini kaçırmaya çalıştığı sırada ancak anlayabilen zavallı şehzâde bu defa Şarabdâr İlyas'a "Hey Lalam, beni nereye götürüyorsun? diye sordu. İlyas da ona Kardeşine iletceğim dedi. Küçük şehzâde ona Beni kardeşime iletme, kardeşim bana kıyar." sözleriyle yalvarmaya başladıysa da İlyas, şehzâdenin sözlerine kulak asmayarak, kendisini Murad'a teslim etti. Küçük şehzâde Mustafa Çelebi, Murad'ın emriyle boğulduktan sonra İznik surları dışında bir incir ağacına asıldı. Bilahare cesedi, Bursa'ya gönderildi ve babası Çelebi Mehmed'in türbesine gömüldü (1423). Şarabdâr İlyas'ın bu tutumunu tarihler şu şekilde kaydeder: "Sual: Şarabdâr İlyas'a Senin bu Mustafa, efendinin oğlu değil miydi ki, tuttun onu öldürmeye verdin dediler. Cevap: Dedi ki, Görünüşte ben günahkâr oldum. Ancak bu ikisi bu ülkede olsalar zararları büyük

[196]İ.H.Uzunçarşılı, Çandarlızâde Aii Paşa Vakfiyesi", Belleten, V/20 (1941), s.570-571.

olurdu. Ve hem biri de budur ki ben bu efendim oğluna yaramaz iş etmedim. Onun için ki bu dünyanın mundarlığına bulaşmadan, onu şehid ettirdi. Bütün alem rahatta oldular. Bizden önce gelenler bu kanunu kurmuşlar."[197] Bu isyanla Bizans kuşatmadan kurtulmuş ve belki fethini biraz geciktirmiş oluyordu.[198]

Cem Sultan ve lalası Aştınoğlu Yakub Bey:

Cem Sultan'ın taht iddiası ve bununla ilgili olarak abisi II. Bâyezid'e karşı giriştiği mücadlenin teferruatına girmeyeceğiz. Zaten taht iddiası ile ilgili olarak bundan sonraki bölümde "Saltanat Veraseti ve Veliahdlık" bahsinde değerlendirilmiştir. Burada Cem'in ilk mücadeleyi kaybedişinde lalasının rolüne değinilecektir.

Cem Sultan saltanat iddiasıyla Karaman'dan Bursa'ya gelmiş ve orada padişahlığını ilân etmişti. Bâyezid Bursa'yı korumak üzere daha önceden kendisine lalalık yapmış olan Ayas Paşa'yı iki bin yeniçeri ile oraya gönderdi. Bursalılar, Ayas Paşa ve yeniçerileri şehre sokmayıp onların daha önce İstanbul ahalisine vaki tecâvüzlerini bu sefer de Bursa ahalisine tekrar etmelerini önlemek istediler ve Cem Sultan'a yardım ettiler, Ayas Paşa esir edildi. Cem Sultan Bursa'da on sekiz gün saltanat sürdü, namıma para bastırdı ve hutbe okuttu. Bu gelişmeler üzerine aşağıda ayrıca temas edeceğimiz içinde Gedik Ahmed Paşa'nın da bulunduğu bir ordu ile üzerine yüründü. Bu sırada Cem'in lalası olan Yakub Bey ile eskiden beri dostluk kurmuş olanlara, padişahın fermanı gereğince gizli mektuplar yazmaları buyruldu. Bunlar mektuplarında Aştınoğlu Yakub Bey'e Cem Sultan'ı Karaman'a doğru yola çıkarıp, Yenişehir ovasında ordu-yı hümayun karşısına getirdiği takdirce, hakkında padişahın ilgisinin büyük olacağını, kendisine Anadolu Beylerbeyliği'nden başka yüz bin akça mahsüllü köylerin mülk olarak verileceğini, inandırıcı sözlerle açıkladılar. İki tarafın ordusu karşı karşıya geleceği zaman, Aştınoğlu Yakub Bey, Cem Sultan'a savaşın akibetini lehlerine çevireceğine inadırdığı bir teklif yaparak, seçkin

[197]Aşıkpaşaoğu, s.86; Neşrî, C.II, s.567-575.

[198]Mufassal Osmanlı Tarihi, C.I, s.275-277; İ.H.Danişmend, Kronoloji, C.I, s.188-189; Hammer, C.I, s.453-455.

askerlerinden ehemmiyetlice bir kısmını yanına alıp savaş alanından mevzi tutmak üzere çekildi. Savaş başladığı anda da yanındaki askerlerle beraber karşı tarafa iltihak etti. Lalasının bu ihaneti Cem Sultan'ın yenilmesiyle neticelendi (20 Haziran 1481).[199]

Cem Sultan'ın Lalası Gedik Ahmed Paşa:

Karaman valisi Şehzâde Mustafa'nın 1473'te vefatı üzerine yerine Kastamonu sancakbeyi Cem'in tayin edilmesi üzerine, Gedik Ahmed Paşa Cem'in lalası olmuştu. Mahmud Paşa'nın sadrazamlık'tan azli üzerine de sadrazam olarak tayin edilmişti. Burada üzerinde durulacak husus Gedik Ahmed Paşa'nın gerek sadrazamlığı gerekse ondan önceki askeri faaliyetlerine girmeden, daha önceden sahip olduğu lalalık vazifesinin bu mücadeledeki istikametini göstermektir.

Fatih Sultan Mehmed'in ölümü, Cem ile Bâyezid arasında saltanat mücadelesinin başlaması üzerine Gedik Ahmed Paşa, Otranto'dan geri çağrılmıştı. Gedik Ahmed Paşa, Anadolu'ya ayak bastığında Bâyezid Cem'in üzerine hareket ettiği için kendisi orduya Yenişehir'de katılmıştı. Bâyezid, Gedik Ahmed Paşa'yı görünce memnun oldu ve serdarlığa getirdi. Fakat Gedik Ahmed Paşa daha önce meydana gelmiş bir hadiseyi hatırlatmak için kılıcını beline kuşanmamış, atının eyerine asmıştı. Gedik Ahmet Paşa, yıllar önce vaki olan şu hadiseyi ihsas ettiriyordu: Akkoyunlu Hükümdarı, Uzun Hasan ile yapılan, Otlukbeli Savaşı sırasında Fatih, askerin teftişi işini Ahmed Paşa'ya havale etmişti. Gedik Ahmed Paşa, o zamanlar şehzâde bulunan Bâyezid'in kıtası önüne gelince askerin ihtiyatsızlığından dolayı, kendisine ihtarda bulundu. Sultan Bâyezid, bu ihtardan gücenerek, "Paşa, pekçe katı söylersin. Ama unutma ki bir gün saltanat nöbeti bana da gelebilir. Bu tedbirsizce sözlerinden nâdim olacaksın." Dikbaşlılığı ile yerine göre Fatih Sultan Mehmet'e bile belki kafa tutabilen Gedik Ahmed Paşa şu cevabı vermişti: "Babanın başı üzerine yemin ederim ki, eğer bir gün padişah olursan kılıcımı senin hizmetinde kullanmayacağım." İşte Bâyezid, Gedik Ahmed Paşa'nın

[199]Künhü'l-Ahbâr, C.I (2.Kısım), s.820-823; Tacü't-Tevarih, C.III, s.194-199; Solakzâde, C.I, s.371-372.

böyle kılıç kuşanmamış halini görünce, bu hadiseyi hatırlamış ve gülerek şu cevabı vermişti. "Paşa, hafızan kuvvetli imiş. Çok eskiyi hatırlamak doğru değildir. Gençliğimde yaptığım kusuru artık unut ve kılıcını beline kuşan. Babama yaptığın gibi bana da hizmette kusur etme. Düşmanlarımıza karşı, yine eskisi gibi kahramanlıklar göster." Daha sonraki gelişmelerin de göstereceği gibi muhtemelen daha önceden lalası olmuş olmak itibariyle Gedik Ahmed Paşa, kalben Cem'e taraftar bulunuyordu. Ancak saltanat mücadelesinde şartların Cem'den değil de Bâyezid'den yana olduğunu görmüş, tecrübeli bir devlet adamaı olarak de Bâyezid'in saflarında yer almıştı. Yenişehir savaşı sırasında Gedik Ahmed Paşa'dan yardım göreceğini uman Cem'in ümidi boşa çıkmış ve nihayet Memluk sultanına sığınmak zorunda kalmıştı. Bu savaş sonrası Gedik Ahmed Paşa sadece, onu yakalamak da gönülsüz davranark kaçışına bir nevi yardım etmişti.

Bu sırda Karamanoğlu Kasım Bey, fırsattan istifade ederek, aşiret kuvvetleriyle, İçel taraflarına gelip, Konya valisi şehzâde Abdullah'ı kaçırmış ve şehri muhasara etmiştir. Bu durum üzerine Gedik Ahmed Paşa, Kasım Bey üstüne sefere memur edildi. Fakat hasmı Mustafa Paşa'yı da katlettirmedikçe gitmedi. Gedik Ahmed Paşa'nın hiyanetinden endişe eden, kin ve nefreti büsbütün artan, Bâyezid, onu gönderirken rehin olarak oğlunu saraya aldırmıştı. Kasım Bey, Gedik Ahmed Paşa'nın gelmekte olduğunu haber alınca, kaçtı. Paşa de İçel taraflarını geri aldıktan başka, Varsak Türkmenlerini de yola getirdi. Karamanoğlu Kasım bey faaliyetlerine devam ederek, bu sefer de Kahire de bulunan Cem Sultan'a mektuplar yazmaya başladı. Bu mektuplarda ekseriyeti temin edecek kadar kendisine taraftar topladığını ve Gedik Ahmed Paşa'nın da kendisini destekleyeceğini bildirerek onu Anadolu'ya davet etti. Cem bu davete icabet etti. Gedik Ahmed Paşa'nın maiyyetindeki ümera ve askerlerden bazıları, Cem tarafına geçtiler. Bu Gedik Ahmed Paşa hakkındaki, şüpheyi daha da artırdı. Bu mücadeleyi de kaybeden Cem, Rodos'a sığındı. Bundan sonra Bâyezid Gedik Ahmed Paşa'dan kurtulmak için fırsat kollamaya başladı. Tuttuğunu koparan, zaferden zafere koşmuş orduda, bilhassa yeniçeriler arasında sevilen bir vezirin ortadan kaldırılması kolay değildi. 1482'de Edirne'de vezirlere hilâtler giydirilirken, ağır sözlerle itham ettiği Gedik Ahmed Paşa'ya ölüm alâmeti olarak, siyah ketenden. Kaftan giydirildi. Aynı anda padişahın dilsizlerine verdiği işaret üzerine, hem ülkesine ve hem de padişaha büyük hizmetleri olan vezir,

arkasından hançerlenerek, yere yıkıldı ve aynı zamanda boğazına yağlı kemend geçirilerek boğuldu. Yeniçeriler üzerinde büyük bir nüfûza sahip olan Gedik Ahmed Paşa'nın idamı duyulur duyulmaz, Edirne'de isyan çıkarıp şehrin subaşısını öldürdüler ise de isyanları çabuk bastırıldı. II. Bâyezid, Gedik Ahmed Paşa'yı katlettikten sonra, sıra Cem Sultan'ın oğlu Oğuz Han'a gelmişti. İstanbul İskender Paşa'ya gönderdiği bir emirle altı yaşında bulunan Oğuz Han'ın öldürülmesini istedi.[200] Cem Sultan, Konya'da iken adet üzere büyük oğlu Oğuz Han'ı dedesi Fatih Sultan Mehmed'in yanına göndermişti. İşte Cem'e karşı mücadele esanasında Bâyezid onu öldürtmek istemiş Gedik Ahmed Paşa ise yardım etmek için Bayezid'e yardıma karşılık Oğuz Han'ın sağ bırakılmasını şart koşmuştu. Bâyezid de içinde bulunduğu nazik durum sebebiyle bu şartı kabul etmek zorunda kalmıştı. Gedik Ahmed Paşa, bir zamanlar lalalığını yaptığı Cem Sultan'a yani eski efendisine her fırsatta bağlı olduğunu göstermiş ve şartlar uygun oluğunda tercihini ondan yana kullanmış görünüyor. En azından kalbî bağlılığını onun oğlunun hayatını kurtarmakla sürdürdüğünü gösteriyordu. Bâyezid, ancak onu ortadan kaldırdıktan sonradır ki Cem'in oğlu Oğuz Han'ı öldürtebilmiştir(1482).[201]

Şehzâde Ahmed ve lalası Yularkısdı Sinan Paşa:

II. Bâyezid kendisine halef olarak seçtiğiniher davranışıyla gösterdiği oğlu Ahmed'i Amasya'ya sancakbeyi olarak tayin etmişti. Lala olarak da Yularkısdı Sinan Paşa tayin edilmişti. Bu sırada Trabzon'da sancakbeyi olarak bulan şehzâde Selim, sancağa çıkma yaşı gelmiş olan oğlu Süleyman için Şebhane-i Karahisar (Şebinkarahisar) sancağını talep etmişti. II. Bâyezid bu hususu şehzâde Ahmed'e bildirip müşavere ettiğinde, Ahmed bu duruma razı olmadığını bildirince adı geçen lalası "Padişahım kardeşinin bu isteğine engel olma, eğer mani olursan huzursuz olup Kefe Sancağı'nı ister.

[200]Bu hususlaki belge ekler kısmında verilmiştir.

[201]M.Yılmaz, Cem Sultan, Ankara, 1996, s.46-50; Mufassal Osmanlı Tarihi, C.II, s.627.

Rumeli'ne geçer de sonra sen huzursuz olursun." diye şehzâde Ahmed'i iknâya çalışmış fakat sözünü dinletememişti.[202]

O zaman lalanın sözlerine kulak vermeyip neticenin şehzâde Ahmed aleyhine geliştiği görülünce de Lala Yularkısdı Sinan Paşa, "Bunun olacağını söylemiştim. Gaflet ettiniz. Bu durum oldu. Büyük musibettir. Bari bir çare arayalım" diyerek arkadaşlarıyla yeniden müzakere ettiler. Burada teferruatına girmeyi zaid gördüğümüz hadiselerden sonra taht üzerinde israrlı iddialarını sürdüren Selim'in faaliyetleri neticesinde II. Bâyezid, Şehzâde Ahmed'i tahta çıkarmak için İstanbul'a çağırmıştı. Vaziyeti tedkik edip Şehzâde Ahmed'in işini kolaylaştırmak, yeniçerelerin Ahmed'e teveccühünü sağlamak üzere ondan önce İstanbul'a gelmişti. Ancak bu sırada yeniçeriler Yavuz Selim lehinde tavırlarını ortaya koymuş ve ona merasimler tertip etmişlerdi. Şehzâde Ahmed'in lalasının geldiğini haber alan yeniçeriler, onu ele geçirerek azarlayıp işkence ettiler. "Şimdi seni can alan kılıç, ölüm etkili okla öldürürüz. O efendin denen gayretsiz ve edepsize var, Rum tahtında padişahlık boş. Osman'ın tahtına çıkmak sadece laf değildir. Bunca zamandır Amasya tahtında şah olup, atası devletinde padişahtı. Biz onu adam sanıp her zaman devletine yüz sürüp dualar sunardı. İslâm ülkesinde dinsiz ve mezhepsiz bir gurup zalim, zararlı olan ve edepsiz bir topluluk baş kaldırdılar. Bunca kanlar dökülüp, ocaklar yıktılar. Saltanat makamına hakaretler ettiler. Anadolu beylerbeyini, Osmanlı sarayında vezirazam olan Ali Paşa'yı öldürdüler.

[202]Kanuni'ye bir ara da Bolu sancağı tevcih edilmiş fakat şehzâde Ahmed buna da itiraz emişti.

"Didi yok ol şehr kârı Bolu'dur
Bizden Ol mamure tahtın yoludur
Ger Süleyman itse Bolu'da karar
Sa'b müşkildir bize andan güzâr
Akibet dergaha arzoldu murad
Bolu'nu verdirmedi ol şah-zâd
Sundılar arzı vezir-i asâfa
Dediler Süleyman'un olsun Kefe"

Şükrî-i Bitlisî,(Haz. Mustafa Argunşah), Selimnâme, Kayseri, 1997, s.72; A.Uğur, "II.Bâyezid'in Oğulları Arasında İktidar Kavgası ve Süleyman Kefe'ye Yavuz Saltanata", Tarih ve Medeniyet, Sayı 14 (Nisan 1995), s.37.

Kendi yanında asker varken, islâm ve din düşmanlarını zabt ve yok etmeye gücü yetmedi. Boş lafı seçip gayret ve hamiyetsizken, şimdi saltanat mı ister? Utanmaz, gayertsiz ne yüzle geldi. Devlet başşehrini boş mu sandı?" Buna benzer daha pek çok sözler sarfettiketten sonra Şehzâde Ahmed'in saltanatını kabul etmeyeceklerini söyleyip ve bu durumu kendisine bildirmek üzere Yularkısdı Sinan Paşa'yı serbest bıraktılar. Bu hadiselerden sonra hem lalası hem de Şehzâde Ahmed saltanattan ümitlerini kestiler.[203]

II. Selim ve Şehzâde Bâyezid ile lalaları Lala Mustafa Paşa:

Şehzâdelerden birinin veya diğerinin cüluslarından kendileri için menfaat uman bazı kimselerin kardeşler arası rekâbeti körüklerdiği anlaşılmaktadır. Birer "müşevvik" veya "müfsid" rolünde olan şahısların başında Lala Mustafa Paşa gelmektedir. Alî'nin Künhü'l-Ahbar'ında ve ondan naklen hemen bütün kaynaklar, Bâyezid ve Selim arasındaki taht mücadelesini, Lala Mustafa Paşa'nın bir tertibi olarak gösterirler.[204] Selim'den daha önce Bâyezid'in de lalalığını yapmış olan, Mustafa Paşa, Kara Ahmed Paşa'nın sadaretinde emirahurluğa kadar yükselmiş, fakat Rüstem Paşa ikinci defa sadrazam olunca onu çaşnigirbaşılığa indirmiş, şerrinden çekindiği için de Safed sancakbeyiliğ ile İstanbul'dan uzaklaştırmıştı. Bir müddet sonra da 1556'da Selim'e lala tayin edilmişti.[205] Rüstem Paşa'nın bundan maksadı evvelce Şehzâde Bâyezid'in maiyyetinde bulunup onun teveccühünü kazanmış olan Lala Mustafa Paşa'yı, iyi gözle

[203]Celâlzâde, Selimnâme, s.291, 317; Müneccimbaşı, C.II, s.435; Tacü't-Tevarih, C.IV, s.80.

[204]Bu hususta şehzâdelerin şahsiyet ve tabiatlarıyla bu meseledeki tesirleri ve Kanuni ile şehzâdelerin hissiyâtları hakkında bkz. Solakzâde, C.II, s.262-290; Peçevi, C.I, s.271-288; Devrin canlı şahidi olan ve elçilik vazifesi ile İstanbul da bulanan Busbecg'in yazdıkları Ş.Turan'a da birinci dereceden kaynaklık etmesi bakımından bu konunun en teferruatlı bilgisini ihtiva eder. O.G.Busbecg, Türkiye'yi Böyle Gördüm. Tercüman 1001 Temel Eser.

[205]Ş.Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", Belleten, XXII/88 (1958), s.551-593.

görmeyecek bir muhite atmak ve bu suretle şehzâdenin gazabına maruz bırakmaktır.

Bâyezid, eski lalasının ağabeyine yardımcı olmasını istemediğinden , ona haber göndererek, kendi yanına gelmesini bildirmiş ise de Mustafa Paşa, Bâyezid'e bağlı olduğunu, fakat padişahın emrine itaat etmezse bunun bir isyan sayılabileceği cevabını vererek, bu davete icabet etmemişti. "Hüsn-i tedbir ve enva'-i hile-i pür tesirde engüşt nüma olan, Mustafa Paşa" (Nadirü'l-Meharib vr.106), ilk entrikasını bu vaziyette çevirdiği rivayet edilir. Bu rivayete göre Mustafa Paşa daha yoldayken, Şehzâde Bâyezid'e gizli bir mektup gönderip Selim'in sarayında kendisine daha faydalı olacağını bildirmiş, Manisa'ya vardıktan sonra ise her fırsatta Kanuni'nin ve Rüstem Paşa'nın Bâyezid'e taraftar olduklarını ve bu sebeple onun veliahd tayin edilmesinin muhtemel bulunduğunu ileri sürerek, Selim'i Bâyezid aleyhine kışkırtmaya koyulmuştu. Lala Mustafa Paşa'nın kanaatine göre, tahtı ele geçirebilmek için Bâyezid'i babasına karşı isyana sürükleyip, bertaraf etmekten başka çare yoktu. Selim bu telkinlere kanarak lalasını icab eden tedbirleri almakta serbest bırakmış ve "taht müyesser olursa vezirazamlık senin hakkındır" diye hizmetine mükâfat olarak sadaret vaadinde bulunmuştu. Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa, iki yüzlü siyasetine başlamıştı. Bir taraftan Selim'in müsadeseiyle Bayezid'e mektup yazarak, "onun iyş u işretle meşgul" olmaktan başka bir şey yapmayan Selim'e hakaret dolu mektuplar göndermesini temin etmiş, fakat diğer taraftan da Bâyezid'den gelen bu mektupları gene Selim vasıtasıyla Kanuni'ye göndererek şikayette bulunmuştu. Aynı zamanda adamları vasıtasıyla yolları tutturup, Kanununi ile Bâyezid'in mektuplarını ele geçirerek, kapıcıları öldürttüğü gibi "Bâyezid gönderdiğiniz çavuşu katletmiş, hatt-ı şerifinizi ateşe atmış" diye de padişahı oğlu aleyhine de tahrik etmişti. İşte bu şikâyetlerden sonra aralarında herhangi bir çatışmaya mani olmak için onları birbirinden uzaklaştırmaya karar veren Kanuni oğullarının sancaklarını değiştirerek 6 Eylül 1558'de Selim'i Manisa'dan Konya'ya, Bâyezid'i de Kütahya'dan Amasya'ya nakletmek zaruretini duymuştu.

Şehzâde Bâyezid'in payitahttaki en büyük müdafii olan Hürrem Sultan'ın ölümü onu büyük bir destekten mahrum bırakmış, o da bu vaziyeti telâfi için "yevmlü" adıyla etrafında oldukça büyük bir kuvvet toplamıştı. İşte çevrilen entrikaların da tesirinde kalan Kanuni'nin

Bâyezid hakkındaki şüpheleri gittikçe çoğalmaya başladı. 29 Mayıs 1559'da iki kardeş arasında iki gün süren kanlı bir muharebe, Lala Mustafa Paşa'nın büyük gayreti sayesinde Bâyezid, ricate mecbur bırakılarak Selim'in galibiyeti temin edilebildi. Bâyezid yanında kalan askerlerle Amasya tarafına firar eyledi. Yaptığına pişman olmuştu. Fakat pişmanlık bir fayda vermedi. Babasına defalarca affedilmesini isteyen, özür dileyen mektuplar gönderdi. Fakat padişah suçunu affetmedi. Bir rivayete göre Lala Mustafa Paşa geçitleri tutarak Bâyezid'in mektuplarından bazılarının padişaha ulaşmasına mani oldu. Bazılarını da tahrif ederek tekrar padişaha gönderdi. Böylece Selim'in işini kolaylaştırdı.[206]

Bu hadiseler, Kanuni'yi olduça üzmüştü. Bunu fırsat bilen sadrazam Rüstem Paşa[207], Lala Mustafa Paşa'da intikam almak için asıl müşevvik ve müsebbibin olduğunu ileri sürünce Mustafa Paşa lalalıktan azledilerek, Pojega sancakbeyliğine tayin edilmiş ve yerine ise aynı anda Pojega sancakbeyliğinden alınan Tütünsüz Hüseyin Paşa getirilmişti.[208] Selim sevgili lalasının kendisinden uzaklaştırılmasına üzüldüğünden, babası nezdinde şefaat ve iltimasta bulunmuş, bunun üzerine Lala Mustafa Paşa'nın memuriyeti Tamışvar Beylerbeyliği'ne tahvil edilmişti. Lâkin Selim bununla da kani olmamış ve en nihayet, Mustafa Paşa, Bâyezid'in muhtemel bir hareketine karşı icabeden tedbirleri almak gayesiyle Van Beylerbeyliği'ne gönderilmişti (1560).[209]

İki kardeş arasında husule gelen bu mücadeleye dair Lala Mustafa'nın rolü hakkında onun hizmetinde bulunan Alî'nin verdiği malumatın doğruluğundan şüphe etmeye sebep olmamakla beraber, Lala Mustafa Paşa'yı kardeşler arasındaki mücadelenin biricik müsebbibi olarak göstermekte mübalağaya kaçtığı da şüphesizdir.[210]

[206]Peçevi, C.II, s.582.

[207]Bu hadiseler sırasındaki davranışları onun da Osmanlı müverrihleri arasında fesatçı diye tavsifiyle neticelenmiştir. Peçevi, C.I, s.310.

[208]Bu hususla ilgili belgeler Ekler kısmında verilmiştir.

[209]Müneccimbaşı, C.II, s.583-584.

[210]"Topkapı Sarayı Müzesi arşivi'inde bulunan çeşitli vesikalar arasında bilhassa Bâyezid'e ait mektuplar, hadisenin seyrini anlatmak bakımından çok büyük kıymet taşımaktadırlar. Herşeyden evvel bu mektupların mevcudiyeti, Bâyezid'in babasına yazdığı mektupların Lala Mustafa Paşa'nın adamları tarafından ele geçirildiği

Zira Mustafa Paşa'nın şehzâdeler mücadelesindeki rolü yangına körükle gitmekten ileri geçmese gerektir. En yüksek devlet mevkii olan sadrazamlığa yükselmek gayesiyle hareket eden Lala Mustafa, karekterinin de müsaid olması dolayısıyla kendi menfaati için Bâyezid ile Selim arasındaki veliahdlık mücadelesini şiddetlendirmekten çekinmemiştir.[211] Bu husuda aynı istikametteki değerlendirmeleri Peçevi yapmaktadır. "Akıllı kimselerce bilinir ki Lala Mustafa Paşa'nın sadrazam yapılmaması, onun aşırı derecede ihtirası ve fitneciliğnden ileri gelmiştir. Çünkü ana ve babadan bir kardeş olan iki şehzâdeyi birbirine düşürerek haksız yere bu kadar kanlar dökülmesine, Kanuni gibi cihangir bir padişahın haysiyetinin yere düşmesine neden olmuştu.[212] Bütün bunları sırf Selim Han döneminde sadrazamlığı elde edebilmek için yapmıştı. Allah mutlak âdildir. O dönemde, sadrazamlıktan mahrum bırakıldıktan başka bu defa da sırası geldiği halde yine olamamıştı (Hâris olan mahrum olur.) sözünün anlamı yerine gelmiştir.[213]

B- ŞEHZADE SANCAKLARI

Şehzâde sancaklarına girmeden Osmanlılarda sancak idaresinin teşekkülüne dair biraz izahat yapmak ihtiyacı vardır. Yaygın olan kabule göre Osman bey devrinin sonuna kadar tatbik olunan idare şekli Selçuklu dairesi çevrelerindeki idarenin aynıydı.[214] Daha sonraları ise

hakkındaki kayıtların çok mübalağalı olduğunu göstermektedir." Ş.Turan, Şehzâde Bâyezid Vak'ası, s.8.

[211]Ş.Turan, Şehzâde Bâyezid Vak'ası, s. 48-49, 144-145; Ş.Turan, "II.Selim", İA, C.X, s.434-435; M.T.Gökbilgin, "I.Süleyman", İA, s.141-142; İ.H.Danişmend, Kronoloji, C.II, 310-312; Hammer, C.III, s.433-447.

[212]Kanuni'nin şehzâdeleri arasındaki mücadelenin sonuçlarının değerlendirilmesi içim bk. F.Unan, "Kanuni Devri Şehzâde Mücadeleleri ve Bunun Osmanlı Siyasi ve Sosyal Tarihi Bakımından Önemi", Türk Yurdu, C.X, Sayı 35.

[213]Peçevi, C.II, s.59-60.

[214]1336-37 yılında ele geçirilen Karasi vilâyetinin Süleyman Paşa'ya "ikta" olarak verilmesi ve Süleyman Paşa'nın da daha sonra ortaya çıkan sancak beyinin yetkileriden çok fazla olarak dilediği şekilde temlik yapabilme selâhiyetine sahip olması bize Selçuklu ikta sahiplerini çok rahat hatırlatmaktadır. Müneccimbaşı, C.I, s.92-93.

ilk Osmanlı kaynaklarına göre Osman ve Orhan beyler zamanlarının başlıca şehirleri olan bugünkü Bursa, Bilecik, Eskişehir ve civarlarındaki merkezler ilk Osmanlı idarî ünitelerini teşkil etmişlerdir.[215] Bu merkezler için hangi idarî terimlerin kullanılmış olabileceği hususunda kesin bir şey söylenememektedir. Ancak buralar muhtemelen subaşılık ve vilâyet olarak anılmış olmalı.[216] Fakat ana idare kademesi olarak sancak teriminin kullanılmadığı konusunda kesin bir şey söylemek zordur. Osmanlı kaynaklarında Yenişehir'in "bey sancağı" olarak anılması şüphe ile karşılanmalıdır.[217] Zira bu terimin ilk devirlerden ziyade, beyliğin güçlenip civardaki Türkmen beyliklerini ilhaka başladığı 14.yüzyıl ortalarına doğru kullanıldığı, bunların da İlhanlılara olan bağın gevşemesi, müstakil hale geliş ve idari yapılanmanın gerçekleştirilen fetihlerle gelişmesi neticesi ortaya çıktığı söylenebilir. Bursanın fethinin ardından buranın "bey sancağı" olarak anıldığını ve böylece sancak teriminin idarî taksimâtın ana birimi haline geldiğini söylemek yanlış olmasa gerektir. Bu izahlar çerçevesinde başlangıçtaki haliyle küçük olan beylik topraklarının bütün askeri ve sivil idaresi bir kaç bölge halinde şehzâdelere verilmiştir. Böylece bütün tımarlılara da toplu bir halde şehzâdeler kumanda ediyorlardı. Meselâ 1350 sıralarında İznik ve etrafının bizzat Orhan'da olmasına mukabil, Bursa bölgesi Murad'da, Karasi ve onun bir devamı olan Gelibolu ucu da Süleyman Paşa idaresinde bulunuyordu.[218]

[215]"Osman Gazi zamanında 1307-1308 yılları arasında fethedilen yerler beş sancaktır: Karesi livası, İnönü livası, Hüdavendigâr livası, Kocaelilivası, ve Karahisar livası. Karahisar'a Sultanönü de derler, hepsi bir beylerbeyine bağlıdır." Müneccimbaşı, C.I, s.72.

[216]Klâsik Osmanlı idarî taksimâtında belli bir hiyerarşiyi ifade eden Vilâyet-Sancak-Nahiye tabirlerinin müverrihlerce muğlak bir şekilde kullanılışına şu ifadeler iyi bir misaldir: "Karahisar diyarının sancağını oğlu Orhan Beg'e erzâni gördü. Mezkur şehriyâr ol vilâyetin siğâr ve kibârı üzerine hayme-i himâyeti kurdu. İnönü nahiyesinin subaşılığını karındaşı Gündüz Alp'e verdi." İbn Kemal, Tevârih-i Al-i Osman, I.Defter, s.139.

[217]"Osman Bey, Karacahisar Sancağını, oğlu Orhan Gazi'ye vermiştir. Eskişehir'i Gündüz Alp'a İnönü Kalesi'ni Uygur Alp'a (? Aykut Alp olmalı) ve İnegöl'ü Turgut Alp'e verdi. Yenişehir'i kendine eyâlet merkezi yaptı" Solakzâde, C.I, s.18.

[218]M.Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, C.I, s.225-227, 338; F.Emecen, "Beylikten Sancağa Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Mülâhazalar" Belleten, LX/277 (1996), s.85-85.

I. Murad kardeşlerini bertaraf ettikten sonra idareye kendi oğullarını getirmişti. Bu defa da kendisi Anadolu harekâtında iken Rumeli'ye bıraktığı büyük oğlu Savcı Bey isyan etmişti. Savcı Bey'in öldürülmesi ile neticelenen 1385'deki bu hadiseden sonra Osmanlı şehzâdelerine Rumeli'de sancak verilmesi adeti kaldırılmıştır. Ancak Yavuz Selim babasına karşı giriştiği taht mücadelesi sırasında Rumeli'de bir sancak istemişti. Ancak bunun âl-i osman kanunlarına ters olduğu ve diğer şehzâdeler için de yol olur gerekçesiyle isteği reddedilmişti. ancak gelişen olaylar karşısında kendisine Rumeli'de bir sancak seçmesi teklif edilmişti. Mora, Bosna ve Semendire sancaklarından birini seçmesi teklifini götüren Mevlâna Nuredin'in (Sarı Gürz), dönüşte Yavuz Selim'in iyi halini anlatması üzerine Vidin ve Alacahisar da katılarak Semendire sancağı verilmiştir.[219] Ancak daha sonra taht mücadelesinin yeniden alevlenmesi ile tayin olunduğu yere gidip tam bir sancakbeyliği yapması mümkün olmamıştır.

Osmanlı hakimiyetine geçen yerlerde devlet otoritesinin kuvvetle yerleşmesi için hususiyle ilhak edilen ve umumumiyetle sancak haline getirilen eski beyliklerin merkezlerine çok defa hanedan mensubu şehzâdeler tayin olunmaktaydı. Zira o devirlerde daha önce zikredildiği vechile bu bölgeler tam manasıyla, Osmanlı idaresine ısınamamış, hatta Osmanlılar, yerli beylere tavizkâr davranışta bulunmuş, kendilerine bağlı kalmak şartıyla bir kısım topraklarının idaresini onlara bırakmış, ancak buna rağmen, mezkur bölgelerde sık sık isyanlar zuhur etmişti. Ayrıca Osmanlıların ilk fetihleri sırasında hudud bölgelerinde bulunmaları bakımından da ehemmiyet arzeden bu bölgelerde eski Türk devlet an'anesi gereğince Osmanlı hanedanının bir temsilcisinin bulunması, gerek asayiş ve gerekse bölge halkının yeni idareye intibakları cihetinden lüzumlu görülmüş olmalıdır. Bu yerler daha sonraki asırlarda da muhtemelen, İstanbul'a olan yakınlıkları veya hududda olma hususiyetleri sebebiyle, şehzâde sancağı merkezi olarak, ehemmiyetlerini muhafaza etmişlerdi ki, Kütahya, Amasya, Konya ve Manisa bu kabil şehirlerden idi. Bu tip sancaklara tayin edilen şehzâdeler yetki bakımından diğer sancaklardan ve sancakbeylerinden farklı olmamakla beraber yukarıda zikredilen sebeplerden dolayı sembolik olarak müstakil bir hükümdar görünümünde idiler. Bunun

[219]İ.H.UzunÇarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.660-661; Müneccimbaşı, C.II, s.425; Tacü't-Tevarih, C.IV, s. 13, 15, 29-30.

böyle olduğunu devrin kaynaklarındaki ifadelerden de anlamak mümkündür. Bu sancaklara bey olan şehzadeler, "tahta çıkmak veya padişah olmak" şeklinde mütalaa ediliyorlardı.[220]

Osmanlı şehzâdelerine Selçuklu devrindeki gibi geniş yetkilerle büyük eyâletlerin valiliği (beylerbeyliği) verilmemiştir. Onlar ancak sancakbeyi mesabesinde kalmışlar, yetkileri de kendi sancakları ile sınırlandırılmıştır.[221] Ancak bu durumun istisnaları olduğu anlaşılmaktadır. Fatih oğulları Mustafa ve Bâyezid'e beylerbeylik vermiştir. Bâyezid'e Amasya bölgesindeki karışıklıklar sırasında gösterdiği başarılarından dolayı Eyâlet-i Rum beylerbeyliğini vermiştir. Yine o sıralarda büyük oğlu Mustafa da Karaman beylerbeyi idi. Ancak onun ölümü ile aynı eyâlete Cem Sultan gönderilmiş ancak o sadece Konya sancakbeyi olmuş, Karaman beylerbeyliği Rum Mehmed Paşa'ya verilmiştir.[222] Bu gelişmelerin ileriki yıllarda emsâl teşkil ettiği ortaya çıkmaktadır. Nitekim ileride bahsolunacak olan Kanuni'nin oğulları arasındaki taht mücadelesi sırasında Şehzâde Bâyezid beylerbeyi olarak nasbedilmesini taleb edecektir.[223]

[220]"Karamanoğlu İbrahim Bey öldü. Yerine oğlu İshak Bey'i Uzun Hasan gelip beğ yaptı. Karamanoğullarının nesilleri kesildi. Sonra Karamaneli'ne Sultan Mustafa beğ oldu. Karaman tahtına padişah oldu." Atsız, Oruç Bey, s.120; "Sultan Cem, Sultan Mustafa yerine saltanat-ı Karaman serîrine geçdi ve atasının sonuna kaldı." İbn Kemal, Tevârih- Al-i Osman, VII.Defter, s.549; "(Konya) vilâyeti ferzend-i ercümendi Sultan Abdullah-ı encüm sipaha erzâni gördü. Mezbur şehzâde-i kişver-penahı iklim-i Yunan'a padişah idüp Konya tahtgâhına ki, kadîmü'z-zemândan darü'l-mülk-i Karaman'dur, geçürdi." İbn Kemal, Tevrîh-i Al-i Osman, VIII.Defter, s.22.

[221]M.A.Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta, 1997, s.14.

[222]"Ol tarihde Amasiyye'de mirlivâ-i cem-câh olan Şehzâde Sultan Han Bâyezid han-ı encüm-sipâh ale'l-fevr nusret-i celâlet-destgâh ile yetişdiler. Hatta Bâyezid Han'a bu cüret ve celâlet mukabelesinde Rum beğlerbeğliği verildi." "Sultan Mustafa Han-ı büzürgvâr ki hem ol tarihde Karaman beğlerbeğisi idi. Nitekim birâder-i mihterleri Sultan Bâyezid Han Sivas-ı Rum meliki'l-ümerası idi." "Cem Sultan Kastamonu sancağı ile kâmrân iken Konya sancağına tebdil buyrulması, amma beğlerbeğlik ifrâz olunup Rum Muhammed Paşa'ya verilmesidir (1475)." Künhü'l-Ahbâr, C.I (1.Kısım), s.653, 659, 672.

[223]Şehzâde Bâyezid, Amasya'yı beylerbeylik ile isterken dileğini bazı delillerle destekliyordu. "Merhum Bâyezid (II.Bâyezid) zamanında 3 beylerbeylik var idi. Anadolu, Karaman ve Sivas idi. Yine memeleket böyle az iken Sultan Ahmed, Amasya'da beylerbeyi, Sultan Cihanşah (Şehinşah), Karaman'da beylerbeyi idi. İmdi şimdilik eyyâm-ı saadetinizde memleket çok, nice beylerbeylikler vardır. Ne var? Bu kulunuza beylerbeylik layık görürsünüz; ben de oğlunuz ve kulunuz olam bize de Amasya'yı beylerbeylik ile inayet edesiz." TSMA E.3924/11; Ş.Turan, Şehzâde Bâyezid, s.62.

Şehzâdelerin tayin edildikleri sancaklar, onların veliahd şehzâde olduklarına dair bir işaret sayılmasının yanında bunun tabii bir neticesi olarak da iyi yetişip tecrübe kazanmaları ile de doğrudan ilişkiliydi. Bu konuda da özellikle Amasya ve Manisa ön plâna çıkmaktaydı. Doğu sınırında bulunan Amasya, XV.asırda mevkii sebebiyle ehemmiyetli bir sancaktı. Böyle bir yerde idareci olarak bulunmak, vukua gelebilecek mücadelelerde kazanılacak, başarıların, sağlayacağı şan ve şeref dolayısıyla taht yolunda temin edeceği avantajlar bakımından büyük bir taltif olarak vasıflandırılmaktaydı. P.Kappert, Amasya'nın Manisa'ya nisbetle İstanbul'dan uzak olmasının çeşitli hiziplerin doğup gelişmesine elverişli olduğunu ve bu sebeple, merkezi otorite tarafından sıkı bir kontrol gerektirdiğini belirtmekte, Amasya'nın şehzâde sancağı olarak selâhiyetlerinin giderek kısıtlandığını, İstanbul'a daha yakın ve daha iyi kontrol edilebilir bir yer olan Manisa'nın önem kazandığını yazmaktadır.[224] Ancak 16.asrın ikinci yarısından itibaren Amasya'nın ehemmiyetini kaybetmesi ile Manisa, diğer şehirlerin yanında ön plâna geçmiş ve sancağa son çıkan iki şehzâde, III. Murad ve oğlu III. Mehmed, burada sancakbeyi olarak, hizmet etmişlerdir. Manisa bilhassa bu asırda, iktisadi bakımdan müsait şartlara ve geniş topraklara sahip bulunmaktan ziyade, muhtemelen İstanbul'a yakınlığı sebebiyle tercih edilmiştir.[225]

III. Mehmed'in Manisa'dan ayrılışından takriben elli yıl sonra İbrahim'in oğlu beş yaşındaki IV.Mehmed 'in ismen ve sembolik olarak Saruhan'a tayin edilmesi buranın şehzâde sancağı olarak uzun müddet hatıralarda yer ettiğini gösterir.[226]

Bu konuda son olarak dikkatimizi çeken fakat doğruluğu tartışmalı bir bilgi bulunmaktadır. Ayvansarayî'nin Kanunî'nin oğullarından Cihangir'in Haleb sancak beyliği ile ilgili kaydıdır. Diğer Osmanlı tarihlerinde 1553'teki İran Seferi sırasında sadece babasının yanında giden bir Osmanlı şehzâdesi olarak bahsedilen Cihangir'in

[224]F.Emecen, Manisa, s.26 (naklen P.Kappert, Die Osmanischen Prizen und ihre Residenz Amasya im 15. und 16.jahruhundert, İstanbul, 1976, s.4); Hammer, İstanbul'a giden en kısa yola sahip sancağın şehzâdeler için büyük ehemmiyet kesbettiğini belirtir.

[225]Emecen, Manisa, s.26.

[226]İ.H.Uzunçarşılı, Medhal, s.120; F.Emecen, Manisa, s.26.

haleb sancakbeyi olarak gösterilmesi oldukça şaşırtıcıdır.[227] Şayet bu bilgiye itimad edilir ise bilinen şehzâde sancaklarına istisnâî biri daha eklenmiş olacaktır ve bu durumda payitahta en uzak şehzâde sancağı olarak kaydedilmek gerekir.

1- Şehzâdelerin sancağa çıkışları:

Daha sonra tanzim edilmiş olmakla beraber baştan beri uygulanan aşağıdaki kanun gereğince Osmanlı şehzâdeleri bir sancağa sancakbeyi olarak gönderilirlerdi. "Evâil-i saltanat-ı Osmanîde on beş yaşına vasıl olan şehzâdegân hazeratı maiyyetlerinde sarayca müntehâb ve güzide ricâl bulunduğu halde sancaklardan birine i'zâm olurlar idi. Şehzâde hazretleri, nevbet-i saltanat kendisine gelinceye değin burada umur-ı hükümet ve hükümdarlığa ait vezâif-i talim ve tatbik ile imrâr-ı evkât eyler idi."[228] Kazanılması istenilen en büyük tecrübenin de ileri de devleti teslim edeceği ricâli layıkıyla seçebilmeyi öğrenmekti. Bunun için memleket dahilindeki idareceleri dikkatli bir nazarla takib ederek hepsi hakkında bir kanaâte sahip olmalı ve bunların içinden iyi bildiği ve güvendiklerini de sıraya bakmadan vazifeye tayin etmeliydi.[229]

[227]Ayvansarayî, Mecmua-î Tevârih, İstanbul, 1985, s.395, 417. "Al-i Osman'dan Sultan Süleyman-ı evvel şehzâdelerinden cihangir nâm şehzâde Haleb'de mirlivâ iken otuz yaşında vefat edip ...9962/1554.", "Cihangir Sultan, Devlet-i Osmaniye'de padişahândan onuncu olan Sultan Süleyman-ı evvelin şehzâdelerinden olup ol eyyâmda mutâd-ı devlet olan kaide üzere şehzâdeler, sancak beğleri olagelmeğin müşârün-ileyh dahi niçe menâsıbda mirlivâ olup Haleb tasarrufunda iken ... (burada verilen tarih 937/ 1530-31 tarihi çok erken bir tarih olup yanlışlık olmalı)".

[228]BOA Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT), 3/12-15 " Hanedân-ı Saltanat komisyonuna ait rapor".

[229]"Ve her halefü's-selâtîn ve şerefü'l-havakîn hazretlerine lâzımdır ki, dahi serîr-i saltanata cülûs etmedin sancağ-ı hümâyunda iken vüzerânun ve beğlerbeğilerün ahvâllerin tamam tetebbu' ve tecessüs etdirüb her birnün ahvâline mümkün olduğu kadar vukûf ve ıttlâ' tahsîl eyleyüp, dahi cülûs-ı hümâyun vâki' olduğu gibi mevcûd buldukları vüzerâ-i izâmın fikr-i firâset ve akl u kıyâsetlerin ve salâh ve diyânetlerin tecrübe ve imtihan içün bazı umur-ı müşkileyi hufyeten başka başka bir kaç defa sorup her birinin takrir ve tahriri ne vechiledir. Tamam malûm-ı şerifleri olduktan sonra eğer içlerinden birünün ekseriya tedarük ve tedbiri mümtâz ve dilpezir olup vezâret-i uzmâ ve sadâret-i kübrâ hıdmetine lâyık ve evlâ ise sâlis ve sâdis ve râbi' ve hâmis

Sancağa çıkarılacak şehzâdenin yaş durumu padişahın çocuklarının adedine ve yaşına göre değişmiştir. On beş yaş sancağa çıkmada devletçe usul ittihaz edilmekle[230] beraber uygulamada böyle bir katiyet yoktu. Ortalama yaş haddi on dört, on beş olan şehzâde icabında sancağa çıkarılırdı. On sekiz hatta yirmi yaşında çıkarılanlar vardı.Meselâ Kanuni'nin Hürrem Sultan'dan olan oğlu Mehmed yirmi yaşında sancağa çıkmıştı. Sancağa çıkan şehzâdelerin bir çoğu sünnet olmadan bu vazifeye tayin edilmişlerdir. Ancak daha sonra zamanı gelince payitahta çağrılarak büyük törenlerle sünnet merasimleri tertib ettirilmiş ve tekrar sancaklarına gönderilmişlerdir. Bu merasimlerde baştaki padişahın oğullarının yanısıra torunları da sünnet edilebilirdi. Meselâ 1457'de Fatih oğulları Amasya sancağıda olan Bâyezid ve Saruhan sancağında olan Mustafa'yı büyük bir merasimle sünnet ettirmişti.[231] Sancağa çıkan şehzâdlere Çelebi Sultan denilirdi. Çelebi sultanların kendilerine gösterilen sancakların sayısı mıntıkaların siyasî durumlarına ve yetişkin şehzâde adedine göre çoğaltılabiliridi.[232] Şehzâde sancaklarının gelir durumları da onların kendi aralarındaki derecelere göre değişirdi. Yani padişahlığa yakınlık derecesi ve vazife süreleri bu gelirlerin miktarını tesbitte en önemli kıstastı. Bu durum aynı zamanda sancağın konumunu belirliyordu. Meselâ Kanuni büyük oğlu Mustafa'yı ilk defa Saruhan sancağına göndericiken kendisine 200.000 akça tahsis edilmişti ki, bu o dönemde vezaretten teakaüd olan bir vezire verilen gelire eşitti.[233]

Şehzâdelerin sancağa çıkarılmaları merasimle ve vezirâzam tarafından padişah adına kendisine verilen tabl ve alem ve yeşil bayrakla olurdu. Yavuz Selim'e Semendire Sancağı verildiği padişahın tuğralı bir beratı veya menşuru ile bildirlidiğinde kendisine, zerrin külâh ve simin kemerle bezeli yakışıklı bir kaç oğlan armağan edilmişti. Ayrıca çok miktarda altın ve gümüş ile bir kaç tavla da gümüş kaltaklı

dinlemeyüp, hemân ol âkil ve dânâya mühr-i saadet irsâl ve inâyet buyrulmak münâsibdir." Y.Yücel, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Ankara, 1988, s.145 vd.; A.Akgündüz, Osmanlı Kanunnâmeleri, C.VIII, s.40.

[230]M.T.Gökbilgin, "I.Süleyman", İA, C.XI, s.99.

[231]Müneccimbaşı, C.I, s.318; Tacü't-Tevarih, C.III, s.22.

[232]İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.667.

[233]Hammer, C.III, s.107.

seçkin atlar ile nice katar eşek ve katır yollanmıştı.[234] Kefe Sancağı'nın Süleyman'a verilişini bildiren mutluluk ayetleri yazılı beratı, yüce devlet tuğrası ile mühürlenerek, sancağına da beylik menşuru asılarak Süleyman'a gönderildi. Bunu alan Süleyman Kefe'ye gitti.[235]

Onbeşinci asrın ikinci yarısıyla on altıncı asırda sancağa çıkan Osmanlı şehzâdelerine ilk kez şu eşya verilirdi:[236]

-Bir kıt'a murassa eyer

-İkişer kıt'a sade altın eyer

-İkişer kıt'a gümüş sade eyer

-Beşer kıt'a murassa meftul(hayvanın boynuna takılan gerdanlık)

-Üçer kıt'a murassa burunluk

-Beşer kıt'a bazubend

-Dörder kıt'a altın zincirli oyan (hayvan başlığı, dizgin)

-Dörder kıt'a gümüş zincirli oyan

Sancağa çıkan şehzâdelere verilecek eşya merasimle verilir ve maiyyet tertib edilirdi.

Şehzâde, validesiyle beraber çıkar ve onun nezareti altında bulunurdu.[237] Çelebi sultanların ya hilkatleri ve yaşları icabı veya tecrübesiz olmaları kanunlara karşı riayetleri ve mizaçlarından dolayı sert ve yumuşak ve otoriter olup olmamaları yüzünden babalarının sevgisini kazandığı veya kaybettikleri ve bu hususlarda validelerinin tesirleri görülmektedir.[238] Dört yaşına kadar sarayda, tahsis edilen mürebbiler arasında büyüyen ve büyüdükçe Fatih'in sevgilisi haline gelen Cem Sultan, dokuz on yaşlarındayken Kastamonu sancakbeyliğine tayin olunduğunda annesi Çiçek Hatun da beraber

[234]Tacü't-Tevarih, C.IV, s.29-30.

[235]Tacü't-Tevarih, C.IV, s.9.

[236]İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.680-691.

[237]İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, 668.

[238]İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.673.

gönderildi.[239] II. Bâyezid Amasya sancağına giderken annnesi Gülbahar Hatun da yanında gitmiştir. Oğullarından Şehinşah Konya valisi iken annesi Hüsnüşah Kadın yanındaydı. Korkud Çelebi sultan olarak Saruhan sancağına çıkarıldığında validesi Nigar Hatun'la beraber şehirde vezirâzam İshak Paşa sarayında misafir etmiş, kendisi verilen teşrifatla sancağına gitmiştir. Yavuz Padişah olur olmaz Kefe sancakbeyi olan oğlu Süleyman'ı Manisa'ya tayin etmiş annesi Hafsa Sultan'ı da beraber yollamıştı.[240]

Şehzâdelerin saraya kapatılmaları üzerine, kadınların İstanbul dışına gitmeleri yasaklandı. Bununla beraber Osmanlı Padişahları, sancağa oğullarıyla gitmeyen kadın efendilerle sık sık Edirne'ye giderler, orada yaşarlardı buna "göç-i hümayun veya nakl-i hümayun" denirdi.[241]

Şehzâdeler muhtelif analardan doğdukları için daimi mücadele halinde idiler. Bu yüzden padişaha her fırsatta taraftarı bulundukları şehzâde leh veya aleyhinde tesir yapmaktan geri durmuyorlardı. Gördüklerini ve işittiklerini şehzâdelere bildiriyorlardı. Padişahlar çok zaman kadınları arasında olan rekabeti önlemek, mücadeleyi bertaraf etmek için onları oğulları yanına göndermek zorunda kalıyorlardı.[242]

Sancağa çıkan şehzâdelerin babalarını izinsiz görmeye gelmeleri mümkün değildi. Tıpkı padişah oğulları gibi kadın ve kızlarının da aynı kanuna tabi oldukarını görüyoruz. Sancak veya vilâyetlere kocalarıyla beraber giden padişah kızları oralarda uzun müddet kalırlar, zaman zaman baba, ana ve diğer kardeşlerini görmek için hükümdardan izin isterlerdi. Müsaade verildiği takdirde, istedikleri yere gidebilirlerdi.[243]

[239]"Cem Sultan on yaşında iken Kastamonu vilâyeti inayet buyrulmuştur. 1479'da kardeşi Sultan Mustafa'nın vefatından sonra onun yerine Karaman vilâyetine vali tayin edildi. Altı yıl kadar Karaman'da valilik yaptı. Silahşörlük fennini ikmal etti. Hatta Sultan Alaeddin Selçuki'nin Konya ve Larende'de olan gürzlerine bir kaç vukiyye halkalar ekleyip onunla talim yaparlardı."Solakzâde, C.I, s.320.

[240]Ç.Uluçay, Haremden Mektuplar, s.18, 22, 75; İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdleri, s.680; M.Yılmaz, Cem Sultan, s.11.

[241]Ç.Uluçay, Harem, s.151.

[242]Ç.Uluçay, Haremden Mektular, s.66.

[243]Ç.Uluçay, Haremden Mektuplar, s.47-48.

Sancağa çıkan şehzâdelerden Kanuni'nin oğlu Mehmed çok büyük bir maiyyet ve büyük bir teşrifatla Manisa sancağına gönderilmiştir. Aynı şekilde III. Mehmed de şehzâdeliğinde Manisa'ya gönderilirken yanında çok büyük bir maiyyet ve gayet mutantan bir merasimle yol çıkarılmıştı. Hareket edildikten sonra da Lala Ali Bey'e hüküm yollanarak, yol esnasında kafiledeki adamlarına dikkat edip reayaya teaddiden men etmesi, konulan mevkilerde halkın zahire için incidilmemesi tenbih olunmuştur.[244] Şehzâde durumuna göre sancağa çıkarken ya doğrudan doğruya saraydan çıkarak merasimle sancağına gönderilir veyahut vezirazâmın sarayına misafir edilerek oradan sancağa giderdi. Çelebi Sultanlar teşrifat olarak başlarına altın üsküf giyerler, kızıl tığ takarlardı. Ak börkleri arkalıksızdı. Bunlardan başka listelerinde görüleceği üzere çeşitli elbise, kürk, kaftan, ipekli kumaşlar ve miktarı yazılı mutfak levazımı, hayvan takımları, at katır, deve ve maiyyet hademeleri.[245]

Sancağa çıkarılan şehzâde ile validesine ve hocasına padişah tarafından ihsanlar verilir, şehzâdeye maaş olarak has tayin olunur masraflarını oradan karşılardı. Maiyyetine tayin olunan memur ve askerlerin de tahsisatları vardı. Ancak bu tahsisatın her zaman kâfi gelmediği anlaşılıyor. Zira II. Bâyezid'ın saltanat yılları ortalarında hazinenin para bulmakta sık sık zorluklarla karşılaşlıyordu. Bu durum şehzâdeleri de etkilemiş, onlar da parasız kalarak borç istemek zorunda kalmışlardır. Örneğin şehzâde Şehinşah'ın Karaman vilâyetindeki bazı kalelerin onarımı ve kale erlerinin ulufelerinin ödenmesi için yollanan akçeden 126515'in bu yüzden kendi mesalihi için harcamak suretiyle zimmetine geçirdiğini, bunun üzerine aylığına haciz konduğunu biliyoruz. Valilik görevinde bulunan şehzâdelerin ciddi para sıkıntısı çektiklerini, Bursa tüccarlarından borç para alıp durmalarından da öğreniyoruz.[246]

2- Şehzâdelerin idarî faaliyetleri:

[244]Mühimme 52, 182/464; 184/478; Selânikî, C.I, s.142; İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.668; Peçevi, C.II, s.82.

[245]İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.671.

[246]M.Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, C.II, s. 40-41.

Sancak idaresinde şehzâdelerin selâhiyetlerinin derecesi nedir. Bu idare tarzı tam bir adem-i merkeziyet şeklinde mi tezahür ediyordu? Bu suallerin cevapları, son zamanlarda yapılan bir araştırmaya nazaran sancaktaki şehzâdelerin "bağımsız yöneticiler oldukları ve taht-ı idarelerindeki yerlerde bir hükümdar selâhiyetine sahip bulundukları, dolayısıyla bunun desantralizasyona (adem-i merkeziyete)[247] iyi bir örnek teşkil ettiği şeklindedir. Halbuki vesikaların tedkiki, bunun belirtildiği ölçüde geniş bir muhtariyeti ifade etmediğini göstermektedir. Zira şehzâdelerin de diğer sancakbeyleri gibi yaptıkları en küçük tayin, tevcih ve idari tasarruflarında, merkezle daimi olarak irtibatta bulundukları, arzlarının divan-ı hümayunda görüşüldükten ve padişah tarafından muvafık görüldükten sonra karara bağlandığı bilinmektedir. Meselâ II. Selim Manisa'da iken Evkâf'a müteveccih rüsum hakkındaki bir meselede ancak merkezden aldığı malumat muvacehesinde, Saruhan kadılarına bir tezkire yazmak suretiyle uygulanacak hususları onlara tebliğ etmiştir. Yani bir mesele için merkeze başvurmuş, oradan çıkan karara göre tezkireyi yazmıştır. Bundan başka Saruhan sancağı idaresinde çok geniş selâhiyetlere sahip olduğu iddia edilen Şehzâde Süleyman, en küçük tevcihatı bile merkeze bildirmek ve oradan gelen kararı uygulamak suretiyle yapmıştır. Diğer sancak beylerinin de tevcih ve tayin işlerinde aynı yolları takib ettikleri düşünülürse onlardan tabii olarak daha fazla yetkilere sahip şehzâdelerin idari selâhiyetlerinin ve imtiyazlarının adem-i merkeziyet derecesi kolayca anlaşılır. Şu halde idari bakımdan merkezle sıkı sıkıya irtibat halinde bulundukları görülen şehzâdelerin, istek ve tekliflerinin büyüklük derecesi, divânda bu isteklerin daha kolay kabul görmesi gibi imtiyazları dışında bulundukları yerin bağımsız yöneticileri olmadıkları anlaşılmaktadır. Bu meyanda devleti tehdid eden taht kavgalarına mani olunması için onların faaliyetlerinin daha da kontrol altında tutulduğu ve hatta daha önce zikredildiği vechile sırf bu zaruret sebebiyle lalaların idari selâhiyetlerinin artırıldığı belirtilmelidir.[248]

[247]Y.Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", Belleten, XXXVIII/153 (1974), s.674-675.

[248]F.Emecen, Manisa, s.40-41.

Sancakbeyi olan şehzâdeler casuslar vasıtasıyla bulundukları memleketin hududundaki komşu devletin ahvâlinden aldıkları haberleri devlet merkezine, divân-ı hümâyuna arzederlerdi.[249] Manisa'ya gelen şehzâde Süleyman'ın sancağı oldukça asayişsiz bulduğu ve hatta idaresinde müşkilât çektiği anlaşılmaktadır. Onun müşkülâtını merkeze bildirmesi üzerine, Yavuz Sultan Selim bu hususlaki Al-i Osman kanununu havi bir siyasetnameyi kendisine göndererek buna göre suçluların cezalandırılmasını emretmiştir. Bu siyasetnâme bizzat Şehzâde Süleyman'ın talebi üzerine gönderilmiştir.[250]

Çelebi sultanlar muhaberelerini divân-ı hümayunla yaparlar, istekleri o vasıta ile arzolunup padişahın iradesi yani müsadesi istenirdi. Şehzâde doğrudan doğruya maruzatta bulunacak ise arizasının sonuna "bende" yahut "abdü'l-fakîr" veya "abdü'l-hakîr" ibaresini yazardı. Divanda vezirazâm ve divan azâlarına gönderdiği tahriratın başına "huzur-ı paşayan-ı izâm maalihim" veya "hazret-i paşayan-ı izam şeyyedallahu erkân devletühum ilâ yevmi'l-kıyâm" ve buna benzer ibareler yazıp sonuna da pençe veya imzasız olarak "muhibb-i bî-iştibah Şehinşah" veya "muhibbü'l-müştâk Korkud" ve bu tarzda ibare ile imzalarlardı. Çelebi sultanlar bazı tevcihatı pençeli emirleriyle yaptıkları gibi bazı mühim tayinleri de tuğralı fermanlaryla yapmışlardır. Bizzat hükümdar divânı tevcihatındaki tarzda tuğralı fermanları buhranlı zamanlarda, sancakbeyi şehzâdelerin devlet merkezleriyle aralarının bozulduğu veya memlekette bir gayri tabiîliğin devamı esnasında çekildiği görülüyor.[251]

a-Şehzâde divânları:

XVI.Yüzyıl sonlarına kadar sancakbeyliği ile sancaklara giden şehzâdelerin gittikleri yerlerde teessüs ettirdikleri divanlar, payitahttaki divân-ı hümayunun küçültülmüş bir şekli gibidir. Şehzâdeler daha

[249]İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.671.

[250]F.Emecen, Manisa, s.31; E.Z.Karal, "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzâde Süleyman'a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyasetnâme", Belleten, IV/21-22(1942), s.37-44.

[251]İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s. 672-673.

sancaklarına gelirken divanını oluşturacak kimseleri de beraberinde getirmekteydi. Bunun en müşahhas misali III. Murad'ın oğlu Şehzâde Mehmed'dir ki kendisi ile beraber lalası, hocası, defterdarı, nişancısı ve sair kapı halkı ile birlikte sancağına gelmişti.[252] Her şehzâde saltanat hakkına sahip olduğundan ve egemenlik gücünün taşıyıcısı bulunduğundan onun kurduğu sancaktaki divanı bir çeşit divân-ı hümayun sayılır. Nitekim şehzâdeler kendi isimleriyle tuğra çekip hüküm yazarlar ve sancaklarında bir hükümdar gibi davranırlar. Şehzâdelerin sancaklarında bulunurken yanlarına padişah tarafında da tayin edilmiş olsa "vezir derecesinde ve yerinde" lala ile beraber defterdâr, nişancı ve rikâb-ı hümayun tertibinin küçük bir kopyesi olarak reisülküttab, çavuşbaşı, kapıcılar kethüdası, divan kâtibi bulunur ve bunlardan başka tabib, cerrah, göz hekimi, kapucubaşı, emir-i alem, emir-i ahur ile şehzâdenin hocası, matbah emini, arpa emini, çaşnigirbaşı, çaşnigirler, divan çavuşları. Bu maiyyet erkânından başka bölük ağalarıyla şehzâdenin yaşına, derece ve ehemmiyetine göre miktarı değişik olarak sipah, silahdar, ulufeci, garip sınıflarından asker ve ağaları, çadır mehterleri, divan çavuşları, ruznâmeci, mukataacı, hülâsa imam ve müzzine kadar kimi aylıklı kimisi mukataalı memurlar vardı. Tesis ettikleri divanlarındaki üyelerinin arasında defterdar ve nişancının bulunuşu reisü'l-küttapların da bu divanlarda çalışması ufak bir divan-ı hümayun ile karşı karşıya olduğumuzu gösterir. Bununla beraber sancakbeyi konumundaki şehzâdelerin yaptıkları tayinleri, verdikleri dirlikleri merkeze bildirmek zorunda olmaları bu işlemlerin merkezdeki esas deftere kaydedilmeleri, bu ufak divan-ı hümayunların da merkezdeki esas divan-ı hümayunun denetimine tâbi olduğunu gösterir. Devletin bütünlüğü de bunu gerektirmektedir.[253]

Çelebi sultanlar bulundukları sancakta tevcihat yaptıkları zaman bunu devlet merkezine bildirerek tayinleri kabul edildiği takdirde esas kütükte tashihât yapılırdı. Bunun için çelebi sultanların maiyyetlerinde küçük bir nişancı maiyyeti bulunurdu. Herhangi bir maslahat hakkında isteklerini divan-ı hümayuna arz ederler ve kendilerine oradan cevap verilirdi. O hususta bir validen farkları yoktu. Şehzadelerin istekleri padişaha arzolunmak adet olduğundan padişahın vereceği emre göre

[252]Selânikî, C.I, s.142.

[253]A.Mumcu, Divan-ı Hümayun, Ankara, 1986, s.154; M.Nuri Paşa, Netayic ül-Vukuat, s.160.

hareket olunurdu. Çelebi sultanların isteklerinin kabulü vezirâzamın kudret ve nüfuzuna göre değişirdi. Eğer vezirâzam padişaha hulul etmiş, onun itimadını kazanmış ise bazen şehzadenin arzusu kabul olunmazdı.[254]

3- Şehzâdelerin askerî faaliyetleri:

a-Müstakil faaliyetleri:

Şehzâdeler bulundukları sancakda diğer sancakbeyleri gibi emniyet ve asayişten sorumlu idiler. Bu çerçevede gerek harici bir tecavüz gerekse dahili bir kargaşalık anında duruma müdahele ederlerdi. Osmanlı tarihlerinde bunların pek çok misâllerini görebilmek mümkündür. Yusuf Han, Karakoyunlu çerisi ile Karaman iline vardı, Sultan Mustafa (Fatih'in oğlu), Karaman askeri ile Yusuf Han'a baskın yaptı.[255] Sultan Mustafa ise Karaman eyâleti onun tasarrufundaydı. Bazı Anadolu askeri ile hazır durup düşmanın zulmünü defetmek azmindeydi.Bu niyeti 1472 yılının Ağustos ayında hakikat oldu. Yanında lalası Gedik Ahmed Paşa ve Anadolu beylerbeyisi Davud Paşa ile Konya üzerine sarkan, düşman kuvvetlerini, karşılamak üzere yola çıktı. Şehzâde Mustafa'nın kuvvetleri Beyşehir Gölü'nün az doğusunda Kıreli mevkiinde karşılaştılar. Yusufça Mirza'nın askeri şehzâdenin kuvvetine karşı koyamayıp hezimet gösterdi.[256] Karamanoğullarının elinde bulunan Develi ve Karahisar'ın zabtı sırasında kale komutanı Atmaca Bey, savaşmadan kaleyi teslim için bizzat Şehzâde Mustafa'nın gelmesini istemişti. Hasta olduğundan bu yolculuk onun daha da ağırlaştırmış ve ölümüne sebep olmuştur.[257]

Teke-ili Sancağı beyi olan Korkud, ol yöre ve yönden zulm ve yaramazlıkları yok edip mahveylemişti. (Buna rağmen) Ol ilin halkı, çoğunlukla sert yaratılışlı ve soyguncu takımı olmakla, sancağınının

[254]İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.675.

[255]Oruç Bey, s.123.

[256]Tarih-i Ebu'l-Feth, s.137-138.

[257]Solakzâde, C.I, s.339-340.

Saruhan sancağı ile değiştirilmesi yolunda bir mektup göndermiş ancak dileği kabul edilmeyince, üzülüp, kırılarak, 1509'da Mısır'a gitti.[258]

III. Mehmed, şehzâdeliğinde Saruhan sancakbeyliği vazifesine tayin edildiği sırada suhte isyanları kesif bir şekilde devam ediyordu. Saruhan'ı ve umumi olarak Batı Anadolu'yu muhafaza etmek üzere lalası ile beraber görevlendirilmişti. Gerçi bu sırada şehzâdelerin sancakbeyi olarak tesirleri oldukça azalmış, lalalar daha faal bir statü kazanmış olmakla beraber, şehzâdenin yanındaki adamlarıyla ve on bir sancak askeriyle bölgenin asayişini temine memur edilmiştir.[259]

b- Şehzâdelerin kol kumandanlıkları veya muhafızlıkları:

Bir harp vukuunda sancaklarda bulunan şehzâdeler (Çelebi Sultanlar) yaşlarına göre padişahın emriyle sefere gider ve muharebede ordunun cenahlarında (sağ-sol kollarında) ve ard kumandanlıklarda bulunurlardı.[260] Osmanlı örfüne göre sefer Anadolu tarafına olursa Anadolu askeri sağ kolda, Rumeli askeri sol kolda; şayet sefer Rumeli tarafına olursa Rumeli askeri sağda, Anadolu askeri ise solda yer alırdı.[261]

1386'da Karaman Seferi'nde sağ kolda Yakub Çelebi, Bâyezid sol kolda yer almıştı. 1389'da Kosova Savaşı'nda ise sağ kolda Bayezid, sol kolda Yakub Çelebi vardı.[262] 1402 Ankara Savaşı'nda ise tarihlerin yazdığı şehzâdelerin kumandanlığı merasimden ibaretti. Hakikatte ise, sağ cenahı teşkil eden Anadolu askerinin kumandanı Kara Timurtaş, sol cenahın, yani Rumeli askerinin mumandanı da Hoca Firuz Bey'di. Yıldırım'ın diğer üç oğlu Mustafa, İsa ve Musa Çelebiler ise Padişah ve vezirazam ile birlikte kapıkulu askerlerinin başında

[258]Tacü't-Tevarih, C.IV, s.1.

[259]Mühimme 53, 140/402; Emecen, Manisa, s.38-39.

[260]Şehzâdelerin askerî komutanlıklarının listesi için bk. A.D.Alderson, Osmanlı Hanedânının Yapısı, İstanbul, 1998, s.55.

[261]Solakzâde, C.II, s.23.

[262]Aşıkpaşaoğlu, s.58; Neşrî, C.I, s.291; Tacü't-Tevarih, C.I, s.164, 184-185.

idiler.[263] 1473'deki Otlukbeli muharebesinde merkezde Fatih Sultan Mehmed, sağ kolda Amasya valisi Bâyezid ve sol kolda Karaman valisi Mustafa bulunmuşlardır.[264] Bundan sonraki Osmanlı seferlerinde kol kumandanı olarak Osmanlı şehzâdeleri bulunmamıştır. II. Bâyezid ilk seferlerine küçük şehzâdelerini tabiî götürmemiş sonradan kendisi de bizzat seferi terkettiğinden sekiz şehzâdesinden Amasya valisi şehzâde Ahmed, Şahkulu isyanında vezirazam Hadım Ali Paşa'ya yardım etmek üzere kendisi ve oğulları faaliyette bulunmuşlar ise de diğer şehzâdelerden hiç birisi kol kumandanı olmamışlardır. Yavuz Sultan Selim'in bir şehzâdesi olduğundan babasının seferlerinde ona vekâlet etmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın sonradan şehzâdeleri yetişmiş ise de ya Çelebi Sultan olarak sancaklara çıkarılmış veya sefere gelseler bile bir kola tayin edilmemişlerdir. Meselâ Sultan Süleyman'ın 1538'deki Karaboğdan seferinde oğullarından Mustafa (Saruhan) Manisa sancakbeyi olup diğer oğullarından yaşları müsait olan Mehmed ile Selim'i beraberinde ve maiyyetinde sefere götürmüştür. 1541'de Macaristan seferinde maiyyetinde oğullarından Selim ile on altı yaşındaki Bâyezid bulunmuşlardır. 1553'teki İran seferine oğlu Cihangir'i de götürmüş ancak Cihangir Halep'te vefat etmiştir. Bu sırada Selim de lalası ve kapıkulları ile Saruhan sancağı askerleri ile Suşehri civarında katılarak alay göstermiştir. [265]

Padişah sefere gittiği zaman Çelebi sultan olan oğlunu götürmezse onu icabına göre ya memleketin tamamının veyahut ehemmiyetli bir kısım mıntıkanın muhafazasına bırakırdı. Yavuz Selim, 1512'de Şehzâde Ahmed'in oğlu Alaeddin'in Bursa'daki isyanı sırasında oğlu Süleyman'ı İstanbul'da kaim-i makâm olarak bırakmıştı. Kezâ Mercidâbık savaşına giderken de Rumeli vilâyetlerini korumak için Edirne muhafızlığına tayin etmişti. Aynı şekilde Kanuni de oğlu Bâyezid'i 1553'teki İran seferi sırasında Rumeli muhafızı olarak

[263]M.H.Yinanç, "I.Bâyezid", İA, C.II, s.385.

[264]Solakzâde, C.I, s.325-326; Tacü't-Tevarih, C.III, S.119.

[265]Solakzâde, C.II, s.19, 232; İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.676; Peçevi, C.I, s.220 Hazine Ruznamçe defterindeki kayıtlara göre Şehzâde Selim'in bu sefer sırasında babasına 21 Eylül 1553 günü Bolvadin civarında mülâki olmuştur. Kendisine, lalasına, hocasına, defterdarına çeşitli hediyeler, pişkeşler çekilmiştir. Ba KK nr.1766 s.6-7; F.Emecen, Manisa, s.34.

Edirne'ye göndermişti.[266] Oğulları birden ziyade ise vali olan oğullarını kendi sancaklarının dışındaki sancakların da isimlerini zikredrek bırakırdı. Meselâ Tabakatü'l-Memâlik'in kaydına göre Kanuni Sultan Süleyman 1538'de Karaboğdan seferine giderken Manisa sancakbeyi olan ortanca oğlu Mustafa'yı Saruhan'dan başka Aydın vesair o tarafların muhafazasına memur etmiştir. 1548'deki İran seferinde oğlu II. Selim'i Edirne muhafızlığına bırakmıştı.[267]

4- Sancak Listeleri:

Şehzâdelerin sancakları tesbit edilirken İ.H.Uzunçarşılı, N.Göyünç ve Y.Öztuna'nın tesbitleri esas kabul edilmiştir.[268] Ortaya çıkan bu listeye gerekli görülen yerlerde dipnotlar düşerek ilaveler yapılmış ve farklılıklar gösterilmeye çalışılmış ve bu hususlar dipnot verilerek gösterilmiştir. Şehzâdelerin sancaklarındaki beylik tarihleri kaynakların bir çoğunda bir iki yıl bazen on yıla kadar varan sapmalar göstermektedir. Aşağıda zikredilen bu yerlerin bazıları daha sonraki yıllarda klâsik Osmanlı idarî taksimatında "sancak" yapısı içine girmemektedir. Ancak devletin daha başlangıç dönemlerine ait olması itibariyle kaynaklarda bu şekilde mütalaa edilmiştir. Özellikle ilk fetih ve genişleme döneminde, daha sonra müstakil sancak olarak karşımıza çıkan yerler, birleştirilerek tek bir şehzâdeye verilmiştir. Daha ileriki yıllarda görülen benzer uygulamalar ise olağanüstü durumlara mahsustur ve sancakların idarî yapısı bozulmamıştır. Bu durumun daha önceki yıllarda aldığı şekilleri kaynakların yetersizliğinden dolayı tesbit etmek güçleşmektedir. Bu hususlar yukarıda ayrıca değerlendirilmişti.

a- Padişah çocuklarının sancakları:

[266]Solakzâde, C.II, s.2, 49, 232.

[267]İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.671; Peçevi, C.I, s.193-194.

[268]İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri; N.Göyünç, "Tımar Ruznamçe Defterlerinin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", Belleten, LX/277 (1996), s.127-137; Y.Öztuna, Devletler ve Hanedânlar, C.II; Şehzâdelerin sancaklarının oldukça eksik bir listesi için bk. A.D.Alderson, Osmanlı Hanedanının Yapısı, s.55.

1- OSMAN (1281-1326)

Orhan: Sultanönü(1301-?)(Karacahisar)

2- ORHAN (1326-1361)

Süleyman Paşa: İznik (Kocaeli) (1330), Karasi (Balıkesir)(1337-38?, 1349), Gelibolu (1356-57)

Halil: İzmit (Bitinya) (1359-?)[269]

İbrahim: Eskişehir

Murad: Bursa[270],Sultanönü (İnönü)(1330), Kocaeli, Söğüt, Gelibolu (1357-62)

3- I. MURAD (1361-1389)

Savcı: Rumeli

Bâyezid: Germiyan (1378) + Hamideli (1386)

Yakub: Karesi (Balıkesir)

[269]Osmanlı tarihlerinde adı pek geçmeyen bu şehzadeye daha ziyade Bizans kaynaklarında rastlanmaktadır Bitinya kıt'asında İzmit Sancakbeyi olarak görülmektedir. İ.H.Uzunçarşılı, İlk vezirler, s.105.

[270]"Bursa I.Murad'ın idareciliği sebebiyle Hüdâvendigâr sancağı adıyla biliniyordu. Bey sancağı lafzı bu tabirle aynı zamanda ortaya çıkmış olmalıdır." F.Emecen, Beylikten Sancağa, s.86; Aşıkpaşaoğlu, s.38 ve Neşrî, C.I, s.163 "İzmit'i oğlu Süleyman Paşa'ya vermişti. Onu Yenice, Göynük ve Mudurnu'ya havale etmişti. Bir oğlu da Murad Han Gazi'dir. Bursa sancağı'nı ona verdi. Adını beğ sancağı koydu." Bu hususta Akdağ şu açıklamayı yapmaktadır: "Bazı Osmanlı tarihçileri bey sancağı tabiri ile İznik başşehir yapıldığında Şehzâde Murad Bursa sancağına bey olarak verilmekle bu şehzâdenin sancağı kastediliyor sanmışlar ve Bursa'nın bey sancağı şeklindeki askerî-idarî adını I.Murad'ın lâkabı olan Hüdâvendigâr'a çevirmişlerdir. Halbuki 14.asır ortalarına kadar devletin bütün resmî muamelâtında Bursa hep bey sancağı olarak yazılmaktaydı. Ayrıca Uzunçarşılı'nın yayınladığı Orhan'a ait bir mülknâmede (Belleten sayı 9, s.104) Hüdâvendigâr adı bu hükümdara da söylenmiş görünmektedir ki, buradan da Murad'ın sancağı mânâsına Hüdâvendigâr Sancağı sözünün sonradan yakıştırma olduğu anlaşılır.", Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, C.I, s. 225-227.

4- I. BAYEZİD (Yıldırım) (1389-1402)

Süleyman Çelebi: Saruhan (Manisa) ve Karesi(1398-?) ve Aydın

Ertuğrul Çelebi: Aydın-eli(1390-?), Saruhan ve Karesi[271]

Mustafa Çelebi: Hamideli (Isparta) ve Teke-eli (?-1402)

İsa Çelebi: Antalya

Mehmed Çelebi: Sivas[272] (1398), Amasya[273] ve Tokat (?-1402)

Musa Çelebi: Kütahya

5- I. MEHMED (Çelebi) (1413-1421)

Murad: Amasya (1413-1421)

Mustafa: Hamideli (Isparta)(?-1423)

6- II. MURAD (1421-1451)

Ahmed: Amasya

Alaeddin: Saruhan,[274] Amasya

[271]"Yıldırım, Saruhan'ı Karesi ile birleştirerek oğlu Ertuğrul' sancak olarak vermişti." F.Emecen, Beylikten Sancağa, s.88.

[272]Sivas sancakbeyi olarak I.Bâyezid'in diğer şehzâdelerinin adı da zikredilmektedir.

[273]Bizans'ın kuruluşunda Armenia Prima olarak adlandırılan Doğu Anadolu topraklarına Arap ve İslâm tarihçilerinin verdiği addır. Armenia Secunda ise İslâm ve Türk tarihçilerince Rumiye-i Suğra olarak adlandırılmıştır. Bizans'ın Cappadocia, Galatia, Lybonia olarak isimlendirdiği bölgeye Rumiye-i Kübra adı verildiğinden Sivas, Zile, Tokat ve Amasya yöresi Rumiye-i Suğra olarak bildirilmiştir. Armenia Minor ise yine İslâm tarihçilerince Ermeniye-i Suğra olarak çevrilmiştir ki, Cappadocia ile Syria arasında kalan Anti Toros dağlarını kapsar.

[274]"Börklüce, Torlak Kemal ve Cüneyd Bey olayları sonrası iyice bozulan nizam karşısında hanedânın bir temsilcisinin burada ikameti kararlaştırılınca, II.Murad'ın oğlu Alaeddin sancakbeyi olarak tayin edilmiş, böylece Saruhan bir şehzâde sancağı haline gelmiştir." F.Emecen, Beylikten Sancağa, s.88 bu konuda ayrıca aynı yazar XVI.Asırda Manisa, s.19-25; Tacü't-Tevarih, C.II, s.206-207.

Mehmed: Saruhan (1438- fasılalarla- 1451)

7- II. MEHMED (Fatih) (1451-1481)

Bâyezid, Çorum (1480-1485), Amasya 1485-1513 Trabzon sancağı 1470'de ilave verilmiştir.

Mustafa: Manisa (1453-1466), Konya(1466-1474)

Cem Sultan: Kastamonu (1472-1474), Konya (1474-1481)

8- II.BAYEZİD (1481-1512)

Abdullah: Konya(1481-1483), Trabzon, Manisa(?-1483)

Şehinşah: Menteşe, Manisa(1497-?), Konya (1507-1511)

Alemşah: Kastamonu, Muğla (Menteşe 1490), Manisa(1501-1503)

Ahmed: Çorum, Amasya(1481-

Korkud: Manisa (Saruhan) 1491, Antalya(Teke), (tekrar Manisa 1507-), Midilli(1512)

Selim: Trabzon (1487-1511)

Mehmed: Kefe(1504-1505)

Mahmud: Kastamonu(1475-?), Manisa(1504-1507).

9- I.SELİM (Yavuz) (1512-1520)

Süleyman: Şebinkarahisar (1508), Bolu (1509), Kefe (1509-1512)[275], Manisa (1512-1520)

[275]Süleyman'ın ilk tayin edildiği sancak Şebinkarahisar (Şabhane-i Karahisar) idi. Ancak Şehzâde Ahmed itiraz etmiş gerçi lalası Yularkıstı Sinan Bey bunu kabul etmesini yoksa kendisi aleyhine daha istenmeyen bir durumun ortaya çıkacağını söylemişse de kabul ettirememişti. Bolu sancağı verildiğinde ise Amasya valisi amcası Ahmed "Bu oğlan benim yolumun üzerinde neyler." diye itiraz edince 1509'da basit bir teşrifat ile Kefe'ye gönderilmiştir. İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.663; Solakzâde, C.I, s.439; Tacü't-Tevarih, C.IV, s.7-8.

10- I.SÜLEYMAN (Kanuni) (1520-1566)

Mustafa: Manisa(1533-1541), Amasya(1541-1553)

Mehmed: Manisa 1541-1543[276]

Bâyezid: Kütahya?-1558, Amasya 1558-1559[277]

Selim: Konya (1541-1543), Saruhan (1543-1557), tekrar Konya (1557-1563), Germiyan (1561-1566)

11- II. SELİM (1566-1574)

Murad: Aydın-ili 1556), Akşehir (1558-1560), Saruhan (1561-1574)

12- III. MURAD (1574-1595)

Mehmed: Manisa (Saruhan) (1583-1595)

13-III. MEHMED (1595-1603)

Ahmed: Yaşı gelmediği için sancağa gönderilmemiştir.

b- Şehzâde çocuklarının sancakları:

-Orhan b.Mahmud b.II. Bâyezid: Sinop (1508)[278]

-Musa b.Mahmud b.II. Bâyezid: Kastamonu(1508-1512)[279]

[276]Şehzâde Mehmed'in 1541'de sancağa çıkma zamanının gelmesi üzerine Hürrem Sultan'ın tesiriyle Çelebi Sultan veya Veliaht Sultan sancağı ve İstanbul'a yakın olan Manisa başka bir kadından olan büyük şehzâde Mustafa'dan İran Seferi bahane edilerek alınıp Mehmed'e verildi. İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.663.

[277]Şehzâde Bâyezid ve Selim arasındaki mücadele ve bunun neticesi meydana gelen sancak değişikliklerine ilgili yerlerde temas edildi.

[278]Ç.Uluçay, Bâyezid II ailesi, s.115; M.Cevdet yaz 0.71, s.290; İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.663'de Kastamonu sancağını verir.

-Mehmed b.Şehinşah b.II. Bâyezid: Niğde, Konya 1511[280]

-Osman Çelebi b.Alemşah b.II. Bâyezid: Çankırı (1507-1512)[281]

-Süleyman b.Mehmed b.II. Bâyezid: Çorum

-Süleyman b.Ahmed b. II. Bâyezid: Kocakayası Beyi[282]

-Murad b.Ahmed b.II. Bâyezid: Bolu (1509)[283]

-Mehmedşah b.Şehinşah b.II. Bâyezid: Yenişehir, Beyşehir (1502-1511), Karaman (1511-1512)

-Orhan b.Bâyezid b.I.Süleyman: Çorum (1558)[284]

-Mahmud b.Bâyezid b.I.Süleyman: Canik

[279]Ç.Uluçay, Bâyezid II ailesi, s.115; M.Cevdet yaz 0.71, s.290; İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeler, s.663'de Sinop sancağını verir.

[280]İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.663; Solakzâde, C.I, s368-369; Tacü't-Tevarih, C.IV, s.83; Ç.Uluçay, kaynak göstermeden Niğde'de sancakbeyi olduğunu söylüyor, Yavuz Selim Nasıl Padişah Oldu, s.65.

[281]Ç.Uluçay,, Bâyezid II. Ailesi, s.112; M.Cevdet yaz. 0.71 s.142.

[282]Ç.Uluçay, Bâyezid II'in Ailesi, s.110; M:Cevdet yaz 0.71 s.386 (21 Zilkaade 915).

[283]Ç.Uluçay, Bâyezid II'in Ailesi, s.110, M.Cevdet yaz. 0.71 s.339 (1 Rebiülevvel 915); Şehzâde Ahmed'in oğlu Murad, Amasya, Tokat ve Çorum taraflarından topladığı kızılbaşlarla İran şahının yanına gitti. Ç.Uluçay, Haremden Mektuplar, s.69.

[284]Müneccimbaşı, C.II, s.580 "Süleyman Han, Bâyezid'i teselli için büyük oğlu Orhan'a Çorum, diğer oğlu Murat Han'a da Canik sancağını tevcih buyurdular."

-Murat Han b. Bâyezid b. I.Süleyman: Kütahya

-Osman b.Bâyezid b.I.Süleyman: Şarkîkarahisar[285]

[285]Yukarıda Müneccimbaşı'nın verdiği bilgilerden Bayezid'in oğullarından Murad ile Mahmud birbirine karıştırıldığı anlaşılıyor. İ.H.Uzunçarşılı, "Babasından Sonra Saltanatı Elde Etmek İçin Kardeşi Selim'le Çatışan Şehzâde Bâyezid'in Amasya'dan Babası Kanuni Sultan Süleyman'a Göndermiş Olduğu Ariza Metni", Belleten, XXIV/96 (1960), s.597.

ŞEHZADELERE SANCAK OLMUŞ MERKEZLER:

1- Akşehir
- (Antalya- bk. Tekeeli)
2- Amasya
3- Aydın (-eli)
- (Balıkesir- bk. Karasi)
- (Bitinya- bk. Kocaeli)
4- Bolu
- (Bursa- bk. Hüdâvendigâr)
5- Canik
6- Çankırı
7- Çorum
- (Ermeniye-i Kebir- bk. Amasya)
- (Eskişehir- bk. Sultanönü)
- (Eyâlet-i Rum- bk. Sivas)
- (Danişmendiye- bk. Amasya)
8- Gelibolu
9- Germiyan
10- Hüdâvendigâr
11- Hamideli
- (Isparta- bk. Hamideli)
- (İsfendiyar- bk. Kastamonu)
- (İnönü- bk. Sultanönü)
- (İzmit- bk. Kocaeli)
- (İznik) (?)
- (Karacahisar- bk. Sultanönü)

- (Karaman- bk. Konya
12- Karasi
13- Kastamonu
14- Kefe
15- Kocaeli
16- Konya
- (Kütahya- bk. Germiyan)
- (Larende- bk. Konya)
- (Manisa- bk. Saruhan)
- (Muğla- bk. Menteşe)
17- Niğde
- (Rumiye-i Suğra- bk. Sivas)
- (Samsun- bk.Canik)
18- Saruhan
19- Sinop
20- Sivas
- (Söğüt) (?)
21- Sultanönü
22- Şarkîkarahisar
- (Şebinkarahisar- bk. Şarkîkarahisar)
23- Tokat
24- Teke (-eli)
25- Trabzon
- (Yenişehir) (?)

IV. BÖLÜM

LALALAR

A-PADİŞAH OLAN ŞEHZADELERİN LALALARI

Sancakbeyi vazifesiyle sancağa çıkan şehzâde lalası olarak adlarını tesbit ettiğimiz bu lalalar hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerin verilmesinden asıl maksat onların faaliyetlerini anlatmak değildir. İçlerinden bir çoğunun devletin çeşitli kademelerinde görev almış olmaları itibariyle, hayatları hakkında çok bol malzeme mevcuttur ve şimdiye kadar da pek çok araştırmanın konusu olmuştur. Burada daha ziyade onların bir nevi kısa vazife sicilleri verilmiş ve bu siciller tam istenildiği muhtevada ve evsafta olmasa da istatistik değerlendirmeler yapılabilecek ölçüde olmasına dikkat edilmiştir. Buradan derlenen bilgiler daha önceki bölümlerde kullanılmıştır. Ancak bahsedilenlerin pek çoğu da bu lalalık vasfı ile bilinmediğinden ayrıca toplu olarak verilmiştir.

-Orhan:

Saltuk Alp: Osman Gazi devri beylerinden olup muharip bir zattır.[286] Saltuk Alp'in daha sonra belli bir gelişme sonucu ortaya çıkan müessesevî fonksiyonları itibariyle inkişâf etmiş diğer lalalar gibi bir lala olmamakla beraber, kendisine verilen vazife ve mesuliyet itibariyle Orhan Bey'in lalası olarak itibar edilmek ihtimali mevcuttur. Karacahisar

[286]SO, 5/1478.

sancağı, Orhan Gazi'ye verildiğinde Germiyanoğlu'ndan gelecek bir tecavüze karşı Saltuk Alp, onun yanıda görevlendirilmişti.[287]

- I. Murad:

Lala Şahin Paşa: Orhan Gazi'nin yetiştirmesi, Alî'nin ifadesiyle harem-i padişahîden[288] olup I. Murad'a lala olmuştur. 1348 tarihli vakfiyesinde babasının adı Abdülmuin olarak geçer.[289] Efendisi tahta çıkınca 1366'da Rumeli beylerbeyi oldu.[290] Edirne ve Filibe şehirlerini fetheylemekle vezirlik verilmiştir. 1370-71'de vefat etti. Cesur ve gayretliydi. Kirmasti'de bir tekke ve Bursa'da bir medrese yaptı. Osmanlı tebaasından ilk defa "paşa" ünvanını bu zat kazanmıştır. Çünkü adı geçen serdar başbuğ idi. Türklerin geleneği olarak büyük oğula paşa dendiğinden bu zat emirü'l-ümera yani Rumeli'nin bütün beylerine beylerbeyi olunca bey'in daha üstünde olarak paşa denmiştir. Paşalık bu şekilde kullara lâkab olunca şehzâdelere denmemiş ve onlara "çelebi sultan, efendi" denmeye başlanmıştır. Lala Şahin Paşa Meriç Suyu üzerinde büyük bir köprü yaptırmıştır. Pencik kanunu vazında ilk fikir sahiplerinden birinin de Lala Şahin Paşa olduğu kaydedilmektedir. Uzunluğu tahminen iki ok atımı miktarı vardı. Köprü üzerinden iki araba yanyana geçebilirdi. Bu köprünün tamiri için bir kaç köy vakfetmişti.[291]

- I.Bâyezid:

[287]M.T.Gökbilgin, "Orhan", İA, C.IX, s.400.

[288]Künhü'l-Ahbâr, C.1, (1.Kısım), s.124.

[289]Osmanlı Tarihi, C.I, s.572-573. Abdulmuin, Abdullah, Abdurrahman gibi benzeri adları baba adı taşıyarak kaydolunan şahısların, eğer resmî bir vazifesi var ise kul menşeinden, reâyadan ise sonradan islâmiyeti seçenler olduğu bilinmektedir. Ancak bunu umumileştirerek bütün bu adı taşıyanlara teşmil etmek de elbette doğru değildir. Bunu şartları göz önüne alarak isabetli bir değerlendirmeye tâbi tutmak gerekir.

[290]Aşıkpaşaoğlu, s.52; Müneccimbaşı, C.I, s.129.

[291]SO, 5/1562, 6/1740; Solakzâde, C.I,s.43; İ.H.Danişmend, Kronoloji, C.I, s.41.

Lala Şahin Paşa: Hemen Yukarı'da I. Murad'ın lalası olarak bahsolundu. Ancak Lala Şahin Paşa'nın Yıldırım Bâyezid'e bir süre lalalık veya vezirlik yaptığı Neşrî'deki şu ifadelerden anlaşılıyor: "Andan oğlu Sultan Bâyezid'e dahi haber gönderüp, gaza-yı ekber iderim, yarağın görüp gelsin dedi. Ol dahi veziri Şahin Lala'yla leşkerin cem' edüp, heman hünkârın hizmetine erişdi. Ol vakit Bâyezid Han, Kütahya'yı ve Hamid-ili sancağın yirdi."[292]

Timurtaş Paşa (Kara): Kara Ali Bey'in oğludur. Alî'deki ifadeye göre harem-i padişahîden değildir.[293] 1386'daki Karaman Seferi'nden sonra beylerbeylik rütbesine vezirlik de eklendi. Böyelece vezirlik ve beylerbeylik ilk defa olarak Timurtaş Paşa da bir araya getirilmiştir. Timur harbinde esir olarak kurtuldu. Yıldırım'a padişah olmadan kısa bir süre lalalık yapmış olmalı. Ancak oğlu İsa Çelebi'nin çocukluğundan beri lalasıydı. Fetrette yanında kalmış Çelebi Mehmed ile mücadele sırasındaki yenilgiden sonra 1405'de Ulubat'ta kölesi (rikâbdarı) tarafından katledildi ve kesik başını Çelebi Mehmed'e getirdi.[294]

- I. Mehmed:

Bedreddin Yakut (Yakub) Paşa b. Hacı Kutlu Paşa b. Süleyman Şah: Amasya emiri Hacı Kutlu-zâde Süleyman Şah'ın oğlu ve eski Sivas beylerbeyi Kutlu Paşa'nın kardeşi olan Yakut Paşa, Çelebi Sultan Mehmed'in ilk lalasıdır. Şehzâde ile birlikte babası zamanında Amasya'ya gelmişti. Ankara savaşında Amasya muhafızı olarak bırakılmıştı. Fetret devrinde Amasya ayanı Yakut Paşa'yı kendilerine emir nasbettiler. Amasya, Yalova, Zağra'da emlâk ve hayratı vardır.[295]

[292]Neşrî, C.I, s.241.

[293]Künhü'l-Ahbâr, C.I (1.Kısım), s.124; Timurtaş'ın nesebine ve Yıldırım'ın lalası olduğuna dair bk. İ.H.Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihinin İlk Devirlerine Ait Bazı Yanlışlıkların Tashihi", Belleten, XXI/81 (1957), s.174-178.

[294]SO, 5/1635; Solakzâde, C.I, s.125-126; Tacü't-Tevarih, C.I, s.166.

[295]Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, C.III, s.157; Paşa Livâsı, s.23-26, 188.

Ali Paşa b. Hamza Subaşı (Gümülüoğlu-Gümlüoğlu): Bu da Çelebi Mehmed'in ilk lalalarındandır. 1389'da Filibe'de vakıf tanzim ederken Karaman beylerbeyisidir.[296] Düzme Mustafa ile birlikte hareket ediyorken sonradan II. Murad tarafına geçen ve o devrin umerası meyanına giren Gümlüoğlu (Gümlü Bey) oğullarından Saltık ve İskender Beylere Fatih tarafından verilen temliklerle Eski Zağra'da mescid, zaviye, Gümü (Kümü) köyünde mescid ve zaviyesi vardır. Oğulları, akıncı sancakbeyi Paşa Yiğit Bey (Turhan Bey) ve Hamza Bey'dir.[297]

Bâyezid Paşa: Enderun'dan yetişip Çelebi Mehmed'e Amasya hükümranlığında hizmette bulunmuştur. Rum tarihlerinin yazdığına göre Bâyezid Paşa, Arnavut kölelerinden olup gösterdiği olgunluk ve çalışma I.Bâyezid'i memnun etmiş ve Çelebi Mehmed'e lala tayin edilmişti. Ankara Savaşından sonra Çelebi Mehmed'in yanında bulunan ve birbirine benzer bir vazife icra eden iki Bâyezid Paşa'nın birbirine karıştırıldığı anlaşılıyor.[298] Alî'nin ifâdesine göre "sipahilik mühimmâtının mucidi"ydi.[299] 1413'de velinimeti padişah olunca Rumeli beylerbeyi tayin edilmiştir. Sonra vezir oldu. Bir rivayete göre İbrahim Paşa'dan evvel sadrazam dahi olmuştur. İbrahim Paşa bunun yükselmesini çekemeyip Düzme Mustafa harbinde esir olmasına sebep oldu. O da bunu vezir tayin eylediyse de sadakâtsiz olduğunu sezince Sazlıdere'de iken 1421'de şehid eylemiştir. Cesur ve tedbirliydi. Kardeşi Hamza Bey dahi ümeradan olup bu harpte birlikte bulunmakla kaybolmuştur. Amasya'da bir imaret, Bursa'da bir medrese yaptırmıştır.[300]

[296]Paşa Livası, s.199-200.

[297]Paşa Livası, s.229-230; Devletler ve Hanedânlar, C.II, s.124; Uzunçarşılı'nın ifade tarzından birbirinden ayrı iki Paşa Yiğit olduğu anlaşılıyorsa da kendisi kesin bir açıklama getirmemektedir. Osmanlı Tarihi, C.I, s.394.

[298]Hammer, C.I, s.434; Amasya'da Çelebi Mehmed'in yanında bulunan iki Bâyezid'den birisi muallim-i sultanî olan Amasya ulemasından Niğdelizâde Sofu (İmadeddin) Bâyezid Çelebi'dir. Amasya'da Çelebi Mehmed tarafından Timur'a elçilikle vazife görmüştür. 1412'de ölmüştür. Paşa Livası, s.22.

[299]Künhü'l-Ahbâr, C.I (1.Kısım), s.303.

[300]SO, 2/359; Atsız, Aşıkpaşaoğlu, s.168; Namık Kemal, Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1971, C.I, s.390.

- II. Murad:

Hamza Bey (Biçeroğlu-Pancaroğlu-Penceroğlu): Biçeroğlu lâkabı Neşrî'de geçmektedir. Diğerleri'nin mâna bakımından okunuşları şüpheli görünüyor.[301] Çelebi Mehmed'in lalası ve veziri olan Bâyezid Paşa'nın kardeşidir. II. Murad 13-14 yaşlarında Amasya (Rumiye-i Suğra) sancakbeyliğine tayin edildiğinde kendisine lala tayin edilmiştir. Samsun ve İzmiroğlu savaşlarında 1421 tarihlerinde hazır bulunan beylerdendir.[302]

Lala Yörgüç Paşa (Börklüce): Murad, Amasya sancakbeyi iken lalası olmuştu. Daha sonra şehzâde padişah olunca onunla payitahta gelmiş ve divan vezirliğne tayin edilmişti. Ancak kendisi daha sonra geniş yetkilerle tekrar Amasya veya Ermeniye-i Kebir vilâyetine gönderildi. Canik vilâyetini Alp Arslan oğlunun elinden almakla vazifelendirildi(1428). Padişahın izniyle "Lala Yörgüç Akçesi" adıyla Anadolu'da para kestirdiği bilinmektedir.[303]

Hızır Bey (Yörgüç Paşa-oğlu): Babasının yerine lala tayin edilmiş olmalı. Varna savaşında şehid oldu.[304] II.Bayezid'in lalası olarak da aşağıda zikredildi.

Balaban Paşa: Enderun'dan yetişip 1425'te Menteşe ve sonra 1429'da Tokat beyi ve Anadolu beylerbeyisi olup 1446'da Edirne'de vefat etti. Cesur ve gayretliydi. Gelibolu'da medresesi vardır. Şam'da

[301]Biçeroğlu'nun Becar (Neccâr)-oğlu olduğuna dair, Hammer, C.I, s.567; Becar şeklinde okunuş için bk. İ.H.Uzunçarşılı, "Çelebi Mehmed Tarafından Verilmiş Bir Temliknâme ve Sasa Bey Ailesi", Belleten, III/11-12 (1939), s.391.

[302]SO, 2/602; Neşrî; C.II, s.541; Solakzâde, C.I, s.178-179; M.Akdağ, Türkiye'ninİktisadi ve İctimai Tarihi, C.I, s.101'den "Müneccimbaşı, Solakzâde Rum (Sivas Eyâleti) Beylerbeyi Şarabdâr Hamza Bey'i Rumeli beylerbeyi yapmıştır. Aşık Paşazâde'den günümüze kadar tekrarlanan bir hata da Koyulhisar'ı geri almaya yollanan yani o çevreyi iyice yakıp yıkanın Rumeli beylerbeyi Hamza Paşa olduğudur. Bu yanlışın sebebi hem isimlerdeki benzerlik, hem de Rumeli kelimesi ile Rum kelimesinin karıştırılmasıdır."

[303]Neşrî, C.II, s.593; Solakzâde, C.I, s.215, 218; Tacü't-Tevarih, C.II, s.157-164; Osmanlı Tarih Deyimleri, C.II, s.354.

[304]SO, 2/668.

da bir mescid inşa ettirmiştir. Hakkında başka bir bilgi vermeden II. Murad'ın lalası olduğuna dair bilgiyi Hadisât kaydetmektedir.[305]

- II. Mehmed:

Kassabzâde Mahmud: Muhtemelen II. Murad devrinde Çirmen sancakbeyi ve Bursa subaşısı Cebe Ali (Cibâli) Bey'in oğludur. Ankara ve Antalya sancakbeyi olan Firuz Bey'in torunudur. Babası Ali Bey'in kardeşi, İzmir ve Selânik Fatihi olarak tanınan meşhur Andolu Beylerbeyi Hamza Bey'dir. Tarihçi Tursun Bey, Mahmud Bey ile kardeş çocuklarıdır. II. Mehmed zamanında mâbeyn-i hümâyun erkânından olup Karamanoğluna sefaretle gönderilip döndükten sonra vefat etmiştir. İstanbul'da bir Cuma Mescidi, bir imaret ve yanında bir medrese, bir hamam ve büyük bir kervansaray yaptı.Hasköy'da bir medrese, Sofya'da bir cami, Bursa'da büyük bir kervansaray yaptırdı. Medine yoksullarına her yıl bin flori vakfeyledi. Vakıf gereğince Medine'de Peygamberin ruhu için hergün bir hatim okunur.[306]

Nişancı İbrahim b.Abdullah Beg: Nişancılık vazifesinde idi ve büyük ihtimalle dönme idi. Murad oğlu Mehmed'e 1443 baharında Kassabzâde Mahmud ile beraber lala tayin ederek Edirne'den Manisa'ya göndermişti Edirne'de bir medrese yaptırmıştır.[307]

Süleyman Paşa (Hadım): Edirne'de cami yaptırmıştır.

Zağanos Paşa: II. Mehmed'in yanında bulunan ümeradandı. Fatih'in ilk saltanatından sonra Manisa'ya dönüşünde kendisine lala olarak tayin olunmuştur. 1443-44'de Edirne'ye geldiğinde buna vezirlik ihsan buyruldu. Buçuk-tepe hadisesinden sonra emekliye sevkedilerek Balıkesir'e gönderildi. 1453'te vezirliği geri verildi. Bizans menba'larına göre kaptan-ı deryalık da yapmıştır. 1456'da Karasi valisi oldu, orada vefat etti. Zağanos Mehmet Paşa'nın Rum yahut Arnavut dönmesi olduğu hakkında rivayetler ise "zağanos" kelimesine dayandırılır.

[305]SO, 2/356; Hadisât, s.112; Künhü'l-Ahbâr, C.I (1.Kısım), s.375; Paşa Livası, s.223; Gazavât-ı Sultan Murad, s.95-96.

[306]SO, 3/910; Atsız, Aşıkpaşaoğlu, s.169; Gazavâtnâme, s.79, H.İnalcık, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I, Ankara, 1987, s.71.

[307]Gazavât-ı Sultan Murad, s.79; H.İnalcık, "II.Mehmed", İA, C.VII, s.506-507; Aşıkpaşaoğlu, s.169.

Zağanos/zaganoz sözü Eski Türkçe'de bir nevi şahin mânâsına geldiği için bunun bir lâkaptan ibaret olmak ihtimali vardır. Ancak kul aslından olduğu daha kuvvetlidir. Zağanos II. Murad'a damat olmuş, kızlarından birini de II. Mehmed'e vermiştir. Zevcesi Fatma Sultan ile Balıkesir'de ayrı ayrı türbelerde medfundurlar. Balıkesir'de bir imaret ve bir medrese yaptırmıştır.[308]

Şahabeddin Şahin Paşa (Hadım): Ümeradan olup II. Murad devrinde Rumeli beylerbeyi oldu. Anlaşdıldığı kadarıyla Mehmed Manisa'dan 1451'de tahta çıkmak için gelirken yanında lala olarak Şahabeddin Şahin Paşa bulunuyordu.[309] Daha sonra ikinci vezir olmuştur. II.Mehmet tahta ilk cülus ettiği zaman Edirne'de büyük bir yangın olmuş şehrin büyük bir kısmıyla çarşılar yanmış, akça vaziyetinden emin memnun olmayan yeniçeriler bu fırsattan istifade ederek Hadım Şehabeddin Paşa'nın konağını yağma etmişlerdir. Paşa, 1453'te emekliye ayrıldı ve sonra vefat etti. Akağalardandır. Bursa'da camii ve medresesi vardır.[310] 1441-42'deki Eflâk seferinde beceriksiz ve korkakça davranışı yüzünden ordu hezimete uğramıştır. Sonra azledilerek rivayete göre harpte şehid oldu. Hoca Sadeddin'deki kayıtlarda ise şehid olan kişi Germiyan Sancakbeyi Umur Beyoğlu Osman Çelebi'dir. Kula Şahin Paşa ile Hadım Şahabeddin Paşa'nın birbirine karşıtırıldığı görülmektedir. Burada söz konusu olan Hadım Şahabbeddin Şahin Paşa'nın adı Şahin, künyesi ise Şahabeddin'dir karışıklığın buradan kaynaklandığı düşünülebilir.[311]

Saruca Paşa: Buçuk-tepe hadisesinden sonra Fatih tekrar Manisa'ya sancak beyliğine döndüğünde kendisine lala tayin olunmuştu. Fatih'in padişah olmadan önceki son lalasıydı. Mâbeyn-i hümayundan yetişerek mirlivâ ve beylerbeyi, 1439-40'ta vezir ve Edirne muhafızı oldu. Sonra emekli olup Gelibolu'ya yerleşti. Derbent

[308]SO, 5/1704; Solakzâde, C.I, s.243; Tursun Bey, s.37 ; İ.H.Danişmend, Kronoloji, C.I, s.238-239, 330.

[309]H.İnalcık, Fatih Devri, s.103, hakkında daha fazla bilgi için s.238, Gazavât-ı Sultan Murad, s.119.

[310]SO, 5/1601; Müneccimbaşı, C.I, s.247; İ.H.Danişmend, Kronoloji, C.I, s.216.

[311]SO, 5/1562; Tacü't-Tevarih, C.II, s.202-205; Müneccimbaşı, s.230-231; "İshak Paşa'yı atasının tabutuyla Bursa'ya gönderip yerine Şehabüddin Paşa'yı ki kendünün atabeği idi, vezir etdi."İbn Kemal, Tevârih Al-i Osman, VII.Defter, s.21; Osmanlı Tarihi, C.I, s.420.

muhasarasında tedbiri beğenilince tekrar vezirliğe getirildi.[312] 1451'de musâhib-i padişahî olup sonra vezirlikle kalmıştır. 1453'te Halil Paşa ve Şehabeddin Paşa ile beraber azlolunduktan sonra vefat etmiştir. Gelibolu'da bir imaret, Silifke'de bir Cuma Mescidi yaptırmıştır.[313]

- II. Bâyezid:

Ali Paşa: Ali Paşa'nın II.Bayezid'e lalalığından Hüseyin Hüsameddin bahsetmektedir. Şehzâde Mustafa'nın ölümünden sonra büyük şehzâde mevkiinde bulunan Bâyezid yedi yaşında iken Amasya valisi olmuştu. İlk lalası Amasya beylerbeyisi olan Ali Paşa Ahmed Çelebi, İlk defterdarı Sadettin Çelebi idi.[314]

Fenarizâde Ahmed Paşa: Şeyhülislâm Şemseddin Fenâri'nin oğludur. Tahsil görüp devlet hizmetine girdi. Otlukbeli savaşında atının ayağının sürçmesi sonucu attan düşerek esir oldu. Sonra oradan Hind'e kaçıp Osmanlı ülkesine döndü. Kısa süre sonra baş defterdar olup 1475-76'da nişancı oldu. 1479-1481 arasında lala olmuştur. 1482'de azledilip 1485'te vezir oldu. 1496-97'de ayrılıp Bursa'da oturdu. Kısa süre sonra öldü. Faziletli ve tedbirliydi.[315]

II.İbrahim Paşa b.II.Halil Paşa (Çandarlı): Çandarlı İbrahim Paşa'nın oğlu Halil Paşa'nın oğludur. İlmiye sınıfından olup babasının katledilmesinde gözden düşmüştür. Sonra Yıldırım Bâyezid Han evkâfına mütevelli oldu ve Bu hizmetten Bursa muhtesibi oldu. Hacı Halife'den el alıp bir aralık Amasya kadısı oldu. 1474-1479 arsında Bâyezid'e lalalık yapmıştır. II. Bâyezid ile yakınlık kurarak daha sonra tahta çıkışında şehzâde Ahmed'in lalalığına tayin buyruldu. 1485'te Rumeli kazaskeri ve kubbe veziri oldu. 1497'de sadrazam olmuştur. İnebahtı seferinde 1499-500 vefat etti ve orada defnedildi. Akıllı, edip

[312]II.Murad'ın ve Saruca Paşa'nın bu hususla ilgili faailyetleri belki geniş değil ama orjinal bir bilgi olarak şu esere de müracaat edilebilir. Yusuf b.Abdullah, Bizans Söylenceleri ile Osmanlı Tarihi Târîh-i Al-i Osman, (Haz. Efdal Sevinçli), İzmir, 1997, s.119-139.

[313]SO, 5/1483; Aşıkpaşaoğlu, s.168; Solakzâde, C.I, s.243.

[314]Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi, s.222.

[315]SO, 1/209: Tursun Bey, s.141-142.

ve cömert idi. Hergün sofrasında 600 adam doyururdu. Uzunçarşı'da camii vardı. Oğulları Hüseyin Paşa ve İsa Paşa'dır.[316]

Sinan Bey (Rakkas-Vakkas):1481'de Amasya'da lalalık vazifesini deruhde ederken Torul üzerine sefere gönderilmiştir. 1495-96'da II. Bâyezid'e büyük hizmette bulunduğundan kapıcıbaşı olmuştur. Mısır'ın fethi senesinde sipahiler ağası oldu. Sonra Alaiye Beyi olarak 1526'da İran harbinde şehid olmuştur.[317] 14.9.1488'de 500.000 akça haslarla Aydın sancakbeyliğine tayin olunur. Silistre sancakbeyi iken Karin-abad'ta cami, hamam ve imaret yaptırmıştır.[318]

Kemal Paşa: Fatih'in beylerinden olup. 1466-1470 arasında lalalık yapmıştır. Oğlu Süleyman Bey'dir. Torunu Kemalpaşa-zâde diye bilenen müverrih Şemseddin Ahmed Efendi'dir.[319]

Murad Paşa (Has): Sarayda yetişip beylerden oldu. 1466-67'de Rumeli beylerbeyi 1467-68'de vezir oldu. Otlukbeli savaşında şehid olmuştur. Aksaray'da adına mensup büyük bir cami vardır.[320]

Hızır (Hayreddin) Paşa: II. Bâyezid'in şehzâdeliğinde lalası idi.[321] 1456-69 lalalık yaptı ve son yılda katledildi.[322]

Mehmed Paşa (Koca-Amasyalı): 1429-1438 arasında II. Murad'a vezirazamlık yapmıştır.

İlyas Bey (Göriceli): Arnavutdur. Fatih'in dadısının damadıdır. II. Bâyezid'e mirahur olmuştur. İstanbul'da Mirahur Mescidi'ni, Görice'de imaret, mescid ve medrese yaptırmıştır, orada medfundur.[323]

Kara Mustafa Paşa (Hamzabeyoğlu): Anadolu'nun nüfûzlu ailelerinden gelmektedir. Şehzâdeliğinde II. Bâyezid'e lalalık yapmış

[316]SO, 3/768-769; Tacü't-Tevarih, C.IV, s.116; Müneccimbaşı, C.II, s.444.

[317]SO, 5/1511; Solakzâde, C.I, s.355.

[318]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.136.

[319]SO, 3/881.

[320]SO, 4/1115.

[321]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.135.

[322]Hanedanlar, C.II, s.143.

[323]SO, 3/796.

olmalı.[324] Yahşi Beyzâde Hamza Bey'in oğludur. II. Mehmed'in gözüne girince 1470-71 tarihlerinde vezir oldu. 1474-75'de azledildi ve emekli olup Üsküdar'da oturdu. Azline sebep, Mahmud Paşa'nın kötülemede bulunması oldu. Karamanî Mehmed Paşa'nın katledilmesinden sonra muhtemelen devşirme vezirlere karşı olmak üzere İstanbul'a getirtilip 1481'de ikinci vezirliğe tayin edilmiştir. Gedik Ahmed Paşa'nın tevkifinde etkili olmuştu. Ancak daha sonra Gedik Ahmet Paşa'nın tesiriyle kısa süre sonra azledilip Bursa sancağı verildi. 1483'te orada idam edilmiştir.[325]

Tâcî Bey: II. Bâyezid şehzâde iken müdir-i umuru ve tahta çıktıktan sonra defterdar olmuştur. Bu devir (1512-1520) ortalarında vefât etmiştir.[326] Meşhur Mevlâna Aşık, Meş'aru'ş-Şuarâ'sında , "Tâc Beğ, merhum Sultan Bâyezid'in lalası idi." diyu "Beğ" lafzından galât itmişdir. "Lalalara paşa dinilür" diyenlere "lâ lâ" lafzı ile nizâ'-i lafzî tarikine gitmişdir.[327]

Ayas Paşa (Lala): Enderundan yetişip II. Mehmed ile Manisa'da bulunmuştur. Fatih'in tahta çıkmasından sonra Bosna sancakbeyi, beylerbeylik ve ardından vezirlik rütbesine nail olmuştur. Sonra şehzâde Bâyezid'e lala oldu. II. Bâyezid'in tahta çıkmadan önceki son lalasıdır. Hoca Efendi'ye göre altı ay kadar vazirazâmlık makamında bulunmuştur. Şehzâde Cem vak'asında Bursa muhafızı olup onun üzerine serdar oldu. Muharebe'de şehzâdeye esir olmuş ve öldürülmüştür. Tedbirli, doğru idi.[328]

- I.Selim:

Sinan Bey: Karahisar sancakbeyi Sinan Bey 23 Kasım 1488'de şehzâde Selim'in lalalığına tayin edilir. Bu münasebetle kendisinin

[324]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.129

[325]SO, 4/1196; İ.H.Danişmend, Kronoloji, C.I, s.364-366, 379.

[326]SO, 5/1610.

[327]Künhü'l-Ahbâr, C.I (2.Kısım), s.1225-1226.

[328]SO, 2/342; İbn Kemal, Tevârih Al-i Osman, VIII.Defter, s.2; Tacü't-Tevarih, C.IV, s.114; Müneccimbaşı, C.II, s.446.

188.460 akça haslarına Trabzon sipahileri tahvillerinden 64.158 akçalık tımar ilave edilerek 253.323 akçaya yükseltilir.[329]

Kızkapanoğlu Mehmed Bey: 1488 tarihinde Biga sancakbeyidir.13 Kasım 1497'de Kızkapanoğlu Mehmed Bey, Selim'in lalalığından alınır.[330]

Çaşnıgirbaşı Sinan Bey: Sivas Sancakbeyi iken Kızkapanoğlu Mehmed'in görevden alınması ile Selim'in lalalığına tayin edilir(1497). Kendisine bu münasebetle 270.888 akçalık haslar verilmiştir. Kendisinden "serzevvâkkîn" diye bahsolunmaktadır.[331]

Oruç Bey oğlu Mehmed Bey: 14 Ocak 1500'de Sinan Bey'in yerine Selim'in lalalığına tayin edilir.[332]

Süleyman Paşa: Prizren beyi olup, 1514'te Çaldıran'da şehid oldu. 1503'te Yavuz'un lalasıydı. Aynı tarihte bu vazifeden ayrılmış olmalı[333]

Fenarî-zâde Şemsi Çelebi: SO'da yok. 1503'te lalalığa tayin edildi.

- I.Süleyman:

Kenan Hüdâyi: II. Bâyezid'in kölelerinden olup. I.Süleyman'a lala olmuştur. Balipaşa'ya defnedildi. Şairdir.[334]

Kasım Paşa (Koca, Sofu, Cezerîzâde):

Nişancı Mehmed Çelebi'nin oğludur. Mukaddime sahibi İbn Cezerî, onu oğlu gibi terbiye ettiği ve kendisine tâbi olanlardan bulunduğu cihetle Cezerî Kasım Paşa diye şöhret bulmuştur. Kâtip olup Anadolu ve Rumeli defterdârı oldu. Azilden sonra Şehzâde

[329]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.133.

[330]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.133-134.

[331]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.133.

[332]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.134.

[333]SO, 5/1529; Paşa Livası, s.471.

[334]SO, 3/884.

Selim'e defterdâr oldu. Sonra Silistre valisi olup şehzâdenin bu tarafa geçmesine yardımda bulundu. Tahta çıkınca şehzâde Süleyman'a lala ve defterdâr oldu. I.Süleyman'ın tahta çıkışında dördüncü vezir oldu. Kubbe vezirlerinin sayısı ilk kez onun zamanında dörde çıkarıldı. Sonra kocadığından görevden alınıp emekliye ayrılarak Selânik sancağına gönderildi ve buranın valisi iken öldü (1543).Emecen, Matrakçı Nasuh'un Süleymannâmesi'nden naklen I.Selim'in gözünden düşerek Selânik sancağına gönderildiğini zikreder. Bursa'da Emir Sultan dairesine defnedilmiştir. Şair, kâmil, kâtip sadıktı. Eyüp'te camii ve medresesi vardır. Bursa'da bir medrese ve hamam yaptı.[335]

Sinan Paşa: Önceleri defterdarı iken, 6 Kasım 1516'da 608.762 akçayı bulan haslarla Kasım Bey'in yerine şehzâde Süleyman'a lala tayin olunmuştur. Lala Sinan Paşa'nın oğlu Mehmed Çelebi 1518'de 46.421 akça zeamete sahipken, 1520'de yani şehzâdenin hükümdar olmasını takiben kendisine Akşehir sancağı verilmiştir. 4.Vezirliğe yükselmiştir. 1550'de Selânik'te öldü.[336]

- II. Selim:

Lala Ali Paşa (Sofu, Keylun-Geylânî): Bosnalıdır. Enderunda cebeci başılık ve kapıcılar kethüdalığında yetişip, Tırhala ve Maraş sancaklarında mutasarrıf olduktan sonra şehzâde Selim'e lala oldu. 1554'te Avlonya sancağı beyi[337], 1557'de mîrahûr-ı evvel olup 1558'de Maraş beylerbeyi, 1559-60'ta azledilip asker kumandanı oldu ve adı geçen şehzâdenin maiyetinde bulunup İran'a elçilikle gönderildi. Döndükten sonra 1563'te Mısır valisi oldu. 1566'da azledildi. 1569-70'te Bağdat beylerbeyi olup, 1571-72'de öldü. Adil ve boş isteklerden kaçınır, sâlih ve dindardı. Peçevi kendisinden şöyle bahseder: Babacan ve teklifsiz davranışlara meyilli olduğundan Araplar kendisine Kilen(?) adını takmışlardı. Yol kesen eşkiya ve hırsızlardan kimi taze yiğitlere merhamet gösterir bir daha yapmayacaklarına yemin verip onları salıverirdi. Halk onun bu davranışına güler "hırsızın sözüne hiç güvenilir

[335]SO, 3/875; Hadikatü'l-Cevâmi, C.I, s.119-120, C.II, s.122; Peçevi, C.I, s.22; Paşa Livası, s.433-434; N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.137.

[336]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.137.

[337]Mühimme 1, 563-103.

mi ?" diye söylenir dururdu. Allah'tan olacak, yemininde durmayanlar tekrar eline düşer ve onlara hakkettikleri cezayı verirdi. Fakay böyleleri çok az görülürdü. Bir garip hali daha vardı. İnsanların kim olduğunu tanımakta çok yavandı. Meselâ kimi kez oğlunu tanıyamaz "sefa geldiniz, nereden geliyorsunuz" diye hatır sorardı.[338]

Celâleddin Hüseyin Bey: Manastırlı'dır. Enderundan yetişip, tımar sahiplerinden olmuş ve şehzâde iken II. Selim'e lala olmuş, tahta çıktığında ise mükâfat olarak tımar defterdârı tayin edilmiştir. 1574'de Manastır'a sürgün olarak sancak beyi olmuş, aynı yıl ölmüştür. Şairdir.[339]

Lala Mustafa Paşa (Kara): Bosna'da Sokoloviç sülâlesinden olup bir divan toplantısı sırasında vezirazam Hadım Süleyman Paşa'ya hançer çekip kavga eden Deli Hüsrev Paşa'nın kardeşi olduğundan enderun'a girdi. I.Süleyman'a altı sene berberbaşı olduktan sonra bölüğe çıkıp küçük mirâhur ve çaşnigir oldu. Sonra Safed beyi ve sonradan şehzâde Selim'e lala oldu. Bu aralık vezirlik ümidinde iken Pojega sancağına gönderildi. Sonra Temeşvar beylerbeyi olup sonra Van, Erzurum ve Halep valisi, sonra 8 sene Şam valisi ve sonra vezir rütbesiyle Yemen serdârı olup o hizmeti yerine getirdi. İran muharebelerinde de serdar bulunup nihayet ikinci vezir oldu. Vezirazâmlığın Ahmed Paşa'nın ölümünden sonra boşalması ile mühr-i hümâyun kanun ve usul gereği kendisine verilmesi gerekirken Kapıcılar Kethüdası Sinan Paşa'ya verilmiş kendisi de vezâret-i uzmâ kaim-i makamlığı vazifesinde kalmıştır.[340] 1579'da öldü. Eyüp Camii medfundur. 17 gün evvel vefat gününü haber vermiştir. Melik Kansu Gavri'nin kızını almış ve ondan oğlu Mehmed Paşa olmuştur. Akıllı, âdil, fikir ve deha sahibi ve alimleri severdi. Hilesinden Rüstem Paşa ve Sokollu Mehmed Paşa kendisinden emin olamamışlardır. Ferhad Paşazâdeler üvey oğullarıdır.[341]

[338]SO, 1/294; Selânikî, C.I, s.3, 142; Peçevi, C.I, s.275, 284, 311.

[339]SO, 2/387.

[340]Lala Mustafa Paşa, Selim'in vaadettiği sadaret mührünü hiç bir zaman alamamış ve Alî'nin de ifade ettiği gibi "Ol emânetle derd-i bî-ilaca mübtelâ olup teslim-i ruh etmiştir." Künhü'l-Ahbar,

[341]SO, 4/1202-1203; Solakzâde, C.II, s.337; Peçevi, C.II, s.17-18.

Lala Hüseyin Paşa (Tütünsüz): Pertev Mehmed Paşa akrabasıdır. Harem'den bölük ağalığı ile çıkmıştır. Pojega beyi olup, 1551'de Budin Beylerbeyi oldu. II. Selim'in şehzâdeliğinde Kara Mustafa Paşa'nın yerine lala oldu.[342] 1566'da lalalığı devam ederken II. Selim'in tahta çıkmasıyla Anadolu valisi ve 1568'de Konya eyaletiyle Kıbrıs muhafızı ve oradan Rumeli beylerbeyi ve vezir oldu. Azilden sonra tekrar kubbe veziri oldu. 1572-73 yılına doğru İstanbul'da öldü. Eğrikapı'da medfundur.[343] "Hasis ve hırslıydı. Oğlu Ahmed Paşa'dır.[344]

Cafer Bey (Lala): Enderun'da yetişip silahdâr-ı şehriyâri ve yeniçeri ağası oldu. 1534-35'te azledildikten sonra Şam ve Bağdat beylerbeyi oldu. Daha sonra Tuna'da demir kapılara muhafız ve nâzır olarak I.Süleyman devri sonlarında vefat etti. Bu tarih itibariyle, aşağıda III. Murad'ın lalaları arasında zikredilen Cafer Bey'den farklı olmak ihtimali vardır.[345]

- III. Murad:

Hüsam: 1556'da Şehzâde (III.)Murad'a lala olarak tayin edildiğinde, babası II. Selim'in defterdârı olduğu anlaşılıyor.[346]

Hacı Mehmed: Eski lalasının vefâtı üzerine 1560 tarihinde, babası (II.)Selim'in defterdârı olan Hacı Mehmed, Şehzâde Murad'ın lalalığına tayin edilmiştir.[347]

Cafer Bey: Murad 1562'de Saruhan sancakbeyliğine tayin olunduğunda lalalığına da Cafer Bey getirilmiştir. Cafer Bey, daha önce

[342]Mühimme 4, 1331-131.

[343]Mustafa Paşa Tekkesi'nde tarihsiz bir mezar taşında "Sultan Süleyman vezirlerinden Lala Hüseyin Paşa rahmetullahu aleyhi" yazmaktadır. H.P Laqueur, Hüve'l-Baki, İstanbul, 1997, s.26; "Vüzerâdan iken sûretü'z-zemr, sene 944 tarihinde zümre-i mevtâya mülhâk olup Buharî Camii etrafında Sadr-ı sâbık Mustafa Paşa Tekyesi hizâsında köşede vâki' sebili dahilinde defnolunmuştur. İstanbul'da Havuzlu Mescid bunun asâr-ı hayriyesindendir."Ayvansarayî, Vefâyât-ı Selâtîn ve Meşâhir-i Ricâl, İstanbul, 1978, s.31

[344]SO, 3/724; Peçevi, C.I, s.310

[345]SO, 2/383; Selânikî, C.I, s.78.

[346]Mühimme 2, 1637-179.

[347]Mühimme, 4 1425-140.

II. Selim'in mirâlemi iken onun 1554 tarihli arzı ile Saruhan alaybeyliğine getirilmişti. 1560'ta ise Beyşehir sancakbeyidir.[348] Çağatay Uluçay'ın Cafer Bey'in Kanuni'nin oğulları Mustafa ve Selim'e lalalık yaptığını belirtmesi herhangi bir mehaza dayanmamaktadır. Bir ara lalalıktan ayrılmış ise de tekrar lalalığa getirilmiş ve Murad padişah oluncaya kadar yanında kalmıştır. Buradan Şam beylerbeyliğine tayin olunmuş ve bu vazifede iken vefat etmiştir.[349]

Ferruh Bey: Cafer Bey'in bir ara Murad'ın lalalığından ayrılmasından sonra lalalık yapmıştır. Cafer Bey ile halef-selefdir.[350] 1573'te Aydın sancakbeyliğine tayin edilerek bu görevinden ayrılmıştır.[351]

- III. Mehmed:

Ramazan Paşa (Lala): Şehzâde Mehmed, Saruhan'da sancakbeyi iken lalalığını yapmıştır. Bu vazifeden 1592 yılında alınarak yerine Tekeli Mehmed Paşa tayin edilmiştir. Aydın Güzelhisarlı Kadı Mehmed Efendi'nin oğludur. Maliyeden yetişip 1587'de Anadolu defterdarı ve sonra baş defterdar oldu. Sonra III. Mehmed'e lala olup 1591-92'de Kefe beylerbeyi, 1593-94'de Karaman ve 1597-98'de Kıbrıs beylerbeyi olup 1604'de vefat etti. Kardeşi üveys Paşa'dır Vefa'da medfundur.[352]

Lala Mehmed Paşa, (Nişancı Tekeli Çavuş): Manisa'nın Marmara kasabasına bağlı bir köydendir. Zeamet sahibi bir Türkün oğludur. Tekeli Mehmed Çavuş diye meşhurdur. Çavuşluğu günlerinde Mekke'de su yolu işlerinde çalıştı. Bir iki yıl Cidde emâneti kâtipliğinde kalmıştı.III. Mehmed'in, dayesinin zevcidir. Bu sebepten sancağa çıktıkta defterdâr ve nişancı oldu. 1591-92'de lalası oldu. 1595'te III. Mehmed tahta çıkınca vezir ve aynı yıl sadrazam oldu. Yalnızca mühr-i

[348]Mühimme 4, 906-88.

[349]Mühimme 1, 7/25; F.Emecen, Manisa, s.35.

[350]Mühimme 12, 147-67.

[351]KK Ruus nr 225 s.170; F.Emecen, Manisa, s.35.

[352]SO, 4/1348; Selânikî, C.I, s.286-287, 317, 319, 357, CII, s.456; F.Emecen, Manisa, s.39.

şerif verildiği gün divana gelebildi. Sonra tutulduğu şîrpençe hastalığından 10.gün öldü. Hz.Vefa türbesinde medfundur. Padişah süt hakkına hürmeten kabrini ziyaret buyurdular. Akıllı ve tedbirliydi. Oğlu Mustafa ağadır.[353]

Ali Paşa (Lala): Yükselerek yeniçeri kâtibi, sipahiler ağası, oradan sancağa çıktı ve 1585'de III. Mehmed'e lala olup, onun tahta çıkmasıyla mîrahûr-ı evvel oldu. Sonra Nahcivan ve Tebriz beylerbeyi oldu. İdareye nizam verdi. 1603-4'te İran harbinde şehid oldu (1603) İran savaşında Tebriz beylerbeyidir. Tebriz İranlıların eline geçince kendisi de Şah Abbas'a esir düşmüştür. Bu makama III. Mehmed'in lalalığında bulunarak erişmiştir.[354]

Mustafa Paşa: Lalalığı ile ilgili olarak Peçevi, II. Selim'in lalası Kara Mustafa Paşa hakkında bilgi verirken kendisinden bahsetmektedir. "Eğri Fatihi III. Mehmed hazretlerinin lalası olan başka bir Mustafa Paşa'nın oğlu rahmetli Korkut Bey'den duymuşumdur..."[355]

Mehmed Paşa (Lala): III. Mehmed'e şehzâdeliğinde lalalık yaptığından dolayı bu ünvanı aldığı bildiriliyorsa da bu vazifeyi hangi yıllarda yaptığı açık değildir. Hakkında en sıhhatli bilgiyi aralarında akrabalık olduğunu belirttiği Peçevî, vermektedir. Lala Mehmed Paşa, Sokoloviç yani, Şahinoğlu denilen soylu ailedendir. Sadrazam Mehmed Paşa (Tavil-Uzun, Sokollu)'nın amcasının oğludur. Enderundan yetişip, mirahur olmuş, oradan yeniçeri ağalığına geçmişt. Anadolu ve Rumeli beylerbeyliğinden sonra 1604'te sadrazam ve serdar-ı ekrem oldu. Estergon kalesinin fethini başarmıştır. Zamanında, Macaristan ve Almanya üzerine yapılan seferler Kanuni zamanındaki seferlerle mukayese edilir. Hatta bu istikametteki seferleri kesin bir neticeye bağlamadan İran seferine çıkmak istememiştir. Halefi Derviş Paşa tarfından zehirletilerek öldürüldüğü rivayet edilir.[356]

- I.Ahmed:

[353]SO, 4/1062-1063; Hadikatü'l-Cevâmi, C.II, s.63-64; Solakzâde, C.II, s.372; Peçevi, C.II, s.267; Osmanlı Tarihi, C.II, Kısım 2, s.350.

[354]SO, 1/291; Selânikî, C.I, s.142.

[355]Peçevi, C.I, S.273.

[356]SO 4/1603; Peçevî, C.I, s.330-331; Ayvansarayî, Vefayât-ı Selâtin, s.28.

Ali Paşa (Malkoçoğlu-Yavuz): Üveys Paşalı ali Çavuş denmekle maruf olup, maliyeden yetişip, taşralarda defterdarlıklarda bulundu. 1604'te ölümünden az önce I.Ahmed'e lala tayin edilmişti. Ancak ne kendisi ne de şehzâde sancağa gitmemiştir.[357]

Mustafa Ağa (Hacı): Sipah hadım ağalarından olup ilerleyerek 1605'te darü's-saade veya kızlar ağası olmuştur. 1620'de azledildi. 1623'te ikinci defa darü's-saade ağası olup 1624'te öldü. Eyüp Sultan türbesi civarında medfundur. Zorba ve akıllı olup mensuplarından birkaçı vezir olmuştur. Fatih civarında çeşmesi ve başka hayrâtı vardır.[358] Lalaların konumlarının değişmeye başladığı döneme tekabül eden yani lalalık ile darüssaade ağalığının imtizâc ettiği ilk kişi olmak itibariyle buraya alınmıştır.

B- BABASI PADİŞAH OLAN ŞEHZADELER VE LALALARI

- Süleyman Paşa b. Orhan:

Hacı İlbeyi: Balıkesirlidir. Orada yetişip Karesi beyi Dursun Bey'in veziri olup, 1336-37'de Osmanlılara sığınıp beylerden olmuştur. Şehzâde Süleyman Paşa ile hizmetlerde bulunarak serasker oldu. 1364-65'te vefat etti. Bunu Lala Şahin Paşa'nın hasedinden zehirlediği rivayet olunur.[359] Cesur, gayretli ve sadıktı. Lala olarak mütalea edilmesini Müneccimbaşı'daki kayda istinad ettiriyoruz. Müneccimbaşı "Orhan Gazi'nin 1336-37'de Karesi eyâletini aldıktan sonra ikta olarak oğlu Süleyman Paşa vermiş, Hacı İlbeyi de oğluna vezir (lala) tayin edip Karesi eyâletinin işlerini ona havale etti. Süleyman Paşa'nın yanına diğer Karesi ileri gelenlerini de bıraktı oğluna bunların tecrübelerinden faydalanmasını ve memleket işlerinde onlara danışmasını tavsiye etti." demektedir.[360]

[357]SO, 1/292.

[358]SO, 4/1136.

[359]Künhü'l-Ahbâr, C.I (1.Kısım), s.85.

[360]SO, 2/793-794; Tacü't-Tevarih, s.29; Müneccimbaşı, C.I, s.92-93.

- Süleyman Çelebi b. I. Bâyezid:

Yakut (Yakup) Paşa: Çelebi Mehmed'in hizmetine girmeden önce Süleyman Çelebi'nin lalasıydı.[361] Kendisi bu bahiste yukarıda anlatıldı.

Evrenos Bey: Gerçek manada lala olduğu kesin değildir. Ancak Musa Çelebi ile mücadelesi sırasında Süleyman Çelebi'nin veziri mesabesinde bir göervdedir ve Süleyman Çelebi kendisine "lala" diye hitap etmektedir. Karasi yani Aclan Bey'in adamlarından olup Şehzâde Süleyman Paşa'ya bağlanmıştır. I. Murad'ın tahta çıkmasıyla onun hizmetine girip Rumeli'nin batısınada bulunan vilâyetlerin çoğu eliyle fethedilmiştir. Bir müddet Gümülcine ve bir müddet Siroz'da sâkin olup sonra Vardar Yenicesi'ne gitti. Fetret günlerinde büsbütün yalnızlığa çekilmiş ve hatta kör gibi görünmesi üzerine Musa Çelebi yemeğe davet ederek kurbağa yedirmiş ve bu şekilde hastalıktan kurtulmuştur. Cesur, gayretli ve çok sadık olup padişahça yazılan yazılarda emirü'l-müminîn diye iltifat olundu.[362]

- Musa Çelebi b. I.Bâyezid:

Sadi Bey-zâde Şah Melik Bey (Kör Şahmelek): Şah Melik'in Amasyalı olduğu anlaşılmaktadır. Musa Çelebi babasının vefatından sonra bu şehire geldiğinden o sırada Amasya'da şöhreti olan Sadibeyzâde Şah Melek Bey ona lala olmuştu. O bu görevi Musa Çelebi'nin babasının vefatından sonra Amasya'ya geldiğinde yaptı. Musa Çelebi, 1410'da Rumeli'ye geçtiğinde Şah Melik Bey'i de beraberinde götürdü. Musa Çelebi, Rumeli'yi büyük kardeşi Çelebi Mehmed adına istilaya memur edilmişti. Fakat o, Süleyman Çelebi'yi mağlup ettikten sonra Edirne'de saltanatını ilân etti ve Şah Melik'i de veziri yaptı. Ancak görünüşe göre Şah Melik, Musa Çelebi'nin bu şekilde hareketini tasvib etmemiş ve ilk fırsatta onu terketmiştir. Buradan Çelebi Mehmed'in nezdine giden Şah Melik, Çelebi Mehmed'in Rumeli'ye yaptığı seferlerde ve Bizans ile anlaşma teşebbüsünde rol oynadı. I. Mehmed ve II. Murad devirlerinde önemli

[361]Paşa Livası, s.24-26.

[362]SO, 2/500; Solakzâde, C.I, s.147.

görevlerde bulunduğu, bu arada Rumeli beylerbeyliği yaptığı ve 1425'te görevinden uzaklaştırıldığı anlaşılmaktadır.[363]

- İsa Çelebi b. I.Bâyezid:

Timurtaş Paşa: Yukarıda I.Bâyezid'in lalaları arasında zikredildi. İsa Çelebi'nin çocukluğundan beri lalasıydı.

Sadi Bey-zâde Şah Melik Bey (Kör Şahmelek): İsa Çelebiye'de lalalık yaptığı anlaşılıyor. Musa Çelebi'nin lalası olarak hemen yukarıda bahsedildi.

- Mustafa b. I. Mehmed:

Şarabdâr İlyas Bey: I.Bâyezid'in adamlarından olup fetret devrinde Çelebi Mehmed'in yanında kaldı. Harpte Emir Süleyman'a firar eyledi. Sonra affedildi ve şehzâde Küçük Mustafa Çelebi'ye lala oldu. Şehzâdenin isyanında kendisine Anadolu beylerbeyliği vaadedilince şehzâdeyi kandırarak kardeşi Sultan Murad'a teslim etmişti. Bir aralık Karaman Bey'i Ali Bey'e esir olup kurtulmuştur. 1427'de Hamideli sancakbeyi oldu, 1429'da orada öldü.[364]

- Mustafa b. II. Mehmed:

Gedik Ahmed Paşa: Yeniçeridir, yiğitliği ile yükseldi. Şehzâde Mustafa Karaman Eyaletinde iken onun lalasıydı.Şehzâde öldüğünde de yanındaydı. Selânik sancakbeyliği yapmıştır. İshak Paşa'ya damad olarak savaşlardaki hizmeti, vezirlik ve serdarlık makamlarına ulaştı. 1473'te sadrazam oldu. 1477'de İşkodra seferine memur edildi. Gitmek istemeyince azledilip Boğazkesen hisarında hapsedildi. 1479'da kaptan-ı derya olup yine serdar oldu. 1482'de katledildi. II.

[363]Neşrî, C.II, s.489; Amasya Tarihi, C.III, s.179; Paşa Livası, s.27-28; A.Taneri, Vezirazamlık, s.35-36.

[364]SO, 3/796: Solakzâde, C.I, s.201-203; Tacü't-Tevarih, C.II, s.135-138.

Mehmed fetihleri çok olduğundan suçlarını affederlerdi. Sadık ve gayretliydi. İstanbul'da adıyla anılan bir mahalle vardır.[365]

Ahmed Bey: Konya valisi Şehzâde Mustafa'nın bağlılarındandı. 1473-74'te şehzâdenin vefâtı onun da yükselmesini önlemiş ve bu halde vefat etmiştir.[366]

İsmail Bey: 1473'de Şehzâde Mustafa'ya lala olduğu anlaşılıyor.[367]

- Cem Sultan b. II. Mehmed:

Rum Mehmed Paşa: Sonradan müslüman olup sarayda terbiye görüp beyler arasına girdi.Son Bizans müverrihlerinden Kritovulos'a göre Bizans'ın eski ailelerinden Türklere karşı mücadeleleriyle meşhur olan Filantropinos'un torunlarındandır. Beylerbeyi ve serdar olarak Konya muharebesinde bulundu. 1467'de vezirazam oldu. 1471'de azlolundu. 1474'de Konya valisi olup az müddette başarısız olunca azledildi. Ardından vefat etmiştir. Üsküdar'da camiinde medfundur. Yetenekli ve zeki olup Üsküdar'da bir cami ve türbe yapmıştır. Sadareti ihtilaflıdır.[368]

Aştınoğlu Yakup Bey (Lala): Eştin'in oğludur. II. Mehmed'in adamlarından olup şehzâde Cem'in lalası ve veziri oldu. 1481'de Cem ve Bâyezid arasında vukubulan Yenişehir savaşında kendisine Anadolu beylerbeyliği ve 100 bin akça mahsüllü köyler vaadedilince yanına aldığı kuvvetlerle Bâyezid tarafına geçti ve Cem'in yenilmesine sebep oldu. 1483'ten sonra gözden düşmüş olarak öldü.[369]

[365]SO, 1/209; Tursun Bey, s.137-138; Solakzâde, C.I, s.348-349, 351.

[366]SO, 1/154; Tacüt-Tevarih-C.3, s.145; Müneccimbaşı, C.II, s.352; Hadikatü'l Cevâmi, C.II, s.112'deki "Dökmecizâde iki defa İstanbul kadısı olmuştur. Dökmeciler Camii yakınında gömülüdür, yanında Mir Mahdum b. Ebu'l-Mekârim b. Seyyid Ahmed Lala gömülüdür. Ölüm tarihi 1583'tür." kaydındaki Ahmed Lala'nın bununla ilgisi düşünülüebilir.

[367]TSMA, E.6457.

[368]SO, 4/1067; İ.H.Danişmend, Kronoloji, C.I, s.266.

[369]SO, 5/1678; Solakzâde, C.I, s.371-372.

Gedik Ahmet Paşa: Mustafa b. II. Mehmed'in lalası olarak yukarıda anlatıldı.[370]

Ayas Paşa: II. Bâyezid'in son lalası olan Ayas Paşa'nın Cem'e de lala olduğu anlaşılıyor. Yukarıda anlatıldı.

- Abdullah b. II. Bâyezid:

Karagöz Paşa (Çeşmisiyah Paşa): Harem ağalarından olup II. Mehmed'in vefatında II. Bâyezid'e sekbanbaşı ve 1501'de yeniçeri ağası oldu. 1502'de Kastamonu sancakbeyliğine 1505'te de Anadolu Beylerbeyliğine getirilmişitr. Şehinşah Konya eyaletinde iken onun lalasıydı ve bu sırada Türkmen taifesi ve Memluklerle mücadeleler sırtasında önemli faaliyetlerde bulundu. 1511'de Şahkulu vak'asında şehid olmuştur. Cesur, sadık ve gayretliydi.[371]

Ali Paşa (Hadım): II. Bâyezid'in has adamlarından olup. Tahta çıkışında Konya, Semendire sancakbeyi daha sonra Rumeli beylerbeyliği ve vezir oldu. İki defa sadrazam oldu. Mora'yı fethetti ve Şeytankulu savaşında öldü. Ali Paşa, Kariye ve Silivri camilerini yaptırdı.[372]

- Şehinşah b. II. Bâyezid:

Haydar Paşa: 1511'de Teke yöresinde çıkan kızılbaş isyanının bastırılması sırasında Vezirazâm Ali Paşa tarafından Kızılkaya adlı dağlık bölgeyi muhasarayla Şehinşah'ın lalası Haydar Paşa görevlendirilmişti. Yanında Kayseri beyi ve iki bin sipahi ile giriştiği çarpışma esnasında şehid edilmiştir.[373]

Murat: Herhangi bir ünvan veya başka bir bilgi vermeden Murat adlı birinin lalası olduğundan ve onun defterdarı Hacı İvaz Paşa ile

[370]Uzunçarşılı Gedik Ahmet Paşa'nın Cem'e lalalığında tereddütü vardır. Osmanlı Tarihi, C.II, s.177.

[371]SO, 2/402: Tursun Bey, s.173; Müneccimbaşı, C.II, s.448.

[372]SO, 1/287.

[373]SO, 2/657; Solakzâde, C.I, s.453; Tacü't-Tevarih, C.IV, s.60-61; N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.132.

birlikte Bâyezid'in içkiye düşkün olmasını padişaha bildirmelerinden bahsedilir.[374]

Karagöz Paşa: Abdullah b. II. Bâyezid'in lalası olarak yukarıda bahsedildi.

Hadım Yakup Paşa: Aydın ili sancakbeyi iken Şehinşah'a lala, 1483'te de Karaman valisi olmuştur.[375] Azadlı ve hadım köledir. II. Mehmed'in kölesi olması dolayısıyla kapı ağası oldu. 1483'te Bosna, 1485'te Rumeli beylerbeyi, 1498'de vezir oldu. 1501'de emekli olarak Selanik'de vefat etti. Yiğit vezirlerden, sadık, cesur ve gayretliydi.[376]

Mustansıroğlu Mahmud Bey: 1488'den önce 400.000 akça haslarla Niğde sancakbeyi idi. 1489 Ortalarına doğru Hamid sancakbeyliğine atanmış, kendisine 451.730 akçalık has verilmiştir. Mahmud Bey'in kardeşi Ali Bey de Karesi sancakbeyi iken şehzâde Korkut'un kızı ile evlenmişti.[377]

Mustafa Bey: 16.Yüzyıl başlarında kendisinden lala-yı köhne olarak bahsedilmektedir. 1503'te Ağrıboz, sonra Kayseri sancakbeyliği yapmıştır.[378]

- Ahmed b. II. Bâyezid:

Süleyman Paşa: Kemal Paşazâde'den naklen Reindl,1482'de şehzâde Ahmed'in lalası olduğunu kaydeder.[379] II. Mehmed'in beylerinden olup Rumeli beylerbeyi ve sonra Anadolu beylerbeyi olmuştur. Sonra Amasya ve 1491'de Semendire beylerbeyi oldu. O yıl öldü.[380]

[374]TSMA, E.8335; T.Öz, "Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Fatih II.Sultan Mehmed'e Ait Belgeler", Belleten, XIV/53 (1950), s.52.

[375]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.132.

[376]SO, 5/1680.

[377]Ç.Uluçay, Bâyezid II. Ailesi, s.114; M.Cevdet yaz. 0.71 s.209; N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.132, 134.

[378]Paşa Livası, s.471; N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.132

[379]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.129.

[380]SO, 5/1541.

Yakup Paşa (Hadım): Şehzâde Ahmed Amasya'da iken ona lala olmuştur.[381] Yine Kemal Paşazâde'den naklen Reindl, 1484'de Ahmed'in lalası olduğunu söyler[382]. Muhtemelen aynı kişi olarak Şehinşah b. II. Bâyezid'in lalaları arasında yukarıda zikredildi.

Hızırbey-zâde Mehmed Paşa: Yörgüç Paşazâde Hızır Bey'in oğludur.Yakub Paşa'dan sonra 1485-1499 arasında şehzâde Ahmed'in lalalığını yapmıştır. Onun Padişah olmasını takiben de Semendire sancakbeyi ve sonra 1482'de Rumeli beylerbeyi olmuştur. II. Mehmed devrindeki beylerdendir. 1483'te vezir ve Rumeli beylerbeyi oldu. Hersekzâde Ahmed Paşa'nın gevşekliğinden bir harbte esir oldu. Esaretten kurtulduktan sonra 1484'te vezirlikten azledilerek Şehzâde Ahmed'e lala oldu. Şehzâde Ahmed'in lalalığa tayin tarihi, 459.550 akçalık hasların tarihine bakılırsa 23 Haziran 1488'dir. 1498'de vefat etmiştir. İstinye'de medrese ve hankâh ve imaret yaptı. Amasya'da da medrese ve tekkesi vardır. Kabiliyetli ve hayırseverdi.[383]

Çandarlızâde II.İbrahim Paşa: II. Bâyezid'in lalaları arasında yukarıda zikredildi. Hemen aşağıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere 1486'dan önce şehzâde Ahmed'in lalasıdır.

Sinan Paşa (Yularkısdı): Enderundan yetişerek 1487'de Kayseri sancağı beyi olmuştur. Sonra Cem'e kapıcıbaşı ve veziri (lala) oldu. Bu zatın Çandarlı İbrahim Paşa'dan sonra 1486-1512'de şehzâde Ahmed'e lalalık yapmıştır. Şehzâdelere sancak tevcihi esnasında Süleyman'a (Kanuni) sancak tevcih işinde Ahmed'e nasihatta bulunmuş ise dinletememiştir. Amasya civarında kızılbaşlardan Nur Ali Halife üzerine gönderildi ancak başarılı olunamadı.[384] 1514'de İran harbinde şehid oldu. İnsaflı ve ilimliydi. Oğlu Mustafa Bey, Şehzâde

[381]Künhü'l-Ahbâr, C.I (2.Kısım), s. 960-961.

[382]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.129.

[383]SO, 4/1056; İbn Kemal, Tevârih-i Al-i Osman, VIII.Defter, s.86; Künhü'l-Ahbâr, C.I (2.Kısım), s.956-957; Tacü't-Tevarih, C.IV, s.115-116; N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.129; Hadsât'ta II.Bâyezid'in oğlu Ahmed'in lalası olarak kaydedilen Hızır Paşa, aslında II.Bâyezid'in lalasıdır. Muhtemelen müellif karıştırmış olmalı. Hadisât, s.152.

[384]Bu savaşta yenilmesini Hoca Sadettin "Sin'ini Sad'a dönderdi" diye anlatmıştır. Burada lalanın adından telmihen Sin (ok) sözünü, sad ile yazılan Türkçe sınmak fiiline dönüştürmüştür. Tacü't-Tevarih, C.IV, s.84.

Cem'e damad oldu. 1552'de Adilcevaz beyi olup İranlılarla harpte şehid olmuştur.[385]

Bali Bey: Muhtemelen aynı vazifeye 1488'de kardeşi Hızırbeyzâde Mehmed Bey'in tayin edilmesine kadar lala olduğu anlaşılıyor.[386]

Kasım Bey: Hakkında bilgi yok.[387] Aşağıda geçen Mahmud b.II. Bâyezid'in lalasıyla muhtemelen aynı kişi.

- Korkud b. II. Bâyezid:

Hüsam: Hakkında bilgi yok.[388] 1556'da III. Murad'da şehzâdeliğinde lalalık yapan şahıs olmalı.[389]

İskender (Bey): (?) Karaca Ahmed Paşa'nın oğludur. Savaşlarda bulundu. Savaşta hatası görüldüğünden bir aralık hapsedildiyse de, sonraları yine görev verildi. 1514'de Çaldıran'da şehid oldu.[390] Alemşah b.II.Bâyezi'in lalası da muhtemelen aynı kişi idi.

Hüseyin: 1511'de Şah Kulu isyanı sırasında Korkud'un alalsıydı.[391] Şehinşah'ın lala-i köhne'si olan ve 1503-1504'te oğlu Mehmed'in lalası olarak görülen ve daha sonra yine II. Bâyezid'in torunları Murad b.Ahmed b.II. Bâyezid, Alaeddin b.Ahmed b.II. Bâyezid, Süleyman b.Ahmed b. II. Bâyezid, Mehmed-şah b.Şehinşah b.II. Bâyezid'in de lalası olan Hüseyin aynı kişi olabilir(?)[392]

[385]SO, 5/1512; Tacü't-Tevarih, C.III, s.261; C.IV, s.7-8; Celalzâde, Selimnâme, s.291; N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.129-130.

[386]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.130.

[387]Hanedanlar, C.I, s.145.

[388]Hanedanlar, C.II, s.147.

[389]Mühimme 2, 1637-179.

[390]SO, 3/807; Hanedanlar, C.II, s.147.

[391]İ.H.Uzunçarşılı, "II.Bâyezid'in Oğullarından Sultan Korkud", Belleten, XXX/120 (1966), s.567.

[392]Paşa Livası, s.472; Hanedanlar, C.II, s.147.

Ahmed Bey: 1488'de öldüğü sırada Korkud'un lalasıdır. Saruhan sancağında 151.140 akçalık hasları vardır.[393]

Sinan Çelebi: Ahmed Bey'in ölümünden sonra lalalığa getirilmiş ve onun hasları da kendisine devredilmiştir.[394]

Saru Ahmed Bey: Diğer Ahmed Bey'den ayrı olduğu anlaşılıyor. F.Emecen, Manisa'da bir camiye Saru Ahmed Paşa adlı bir zat tarafından bir köy vakfedildiği kaydetmektedir.[395]

- Mahmud b. II. Bâyezid:

İbrahim Bey: Kastamonu'da 100.664 akça hassı olan İbrahim Bey 1488'de şehzâde Mahmud'un lalası idi.[396]

Hüsrev Bey: Lala iken 11 Mart 1504'te Alaiye sancakbeyi olmuştur.[397]

Kasım Bey: Lala olmadan önce Rumeli beylerbeyliği Tımarları kethüdası idi. 1504'te lala olmuştur[398]

-Mehmed b.II. Bâyezid:

Hüseyin Bey: Kefe Sancakbeyliği yapan Mehmed'in lalası Hüseyin ile Korkud'un lalası Hüseyin aynı şahıs mıdır?[399]

-Alemşah b. II. Bâyezid:

[393]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.131.

[394]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.131.

[395].N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s. 131.

[396]N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.132.

[397]Paşa Livası, s.473; Hanedanlar, C.II, s.148; N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.132.

[398]Paşa Livası, s.472; Hanedanlar, C.II, s.149; N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.132.

[399]Hanedanlar, C.II, s.149.

Yakup Paşa: 1481'de ilk lalasıdır. Şehinşah ve Ahmed'e de lalalık yapan kişi muhtemelen aynıdır.

Subaşı İskender: Şehzâde Alemşah'ı Manisa valisi iken sefahata alıştırdığını, şehzâdenin annesi Gülruh Kadın'ın yazdığı mektup ile hakkında bilgi sahibi oluyoruz.[400] Korkud'a da lalalık yapan kişi aynı şahıs mıdır?

Haydar Bey: Yukarıda Şahinşah'ın lalası olarak zikredilen Haydar Bey ile muhtemelen aynı kişi.[401]

- Mustafa b. I.Süleyman:

Cafer Bey: Ç.Uluçay'da kaynak yok. II. Selim'in lalası olan şahısla aynı olmalı.

Hüseyin: Hakkında bilgi yok. Aynı ad için aşağıdaki en lalaya bak.

-Mehmed b.I.Süleyman:

Ali Bey: Hakkında bilgi yok.[402]

İbrahim Çelebi: Hakkında bilgi yok.[403]

- Bâyezid b. I.Süleyman:

Mustafa Şahin Paşa (Kara-Lala): Kanuni'nin kölesidir. Saraydan çıkıp 1544'te Erzurum, 1548'de Diyarbekir beylerbeyi oldu. Sonra şehzâde Bâyezid'e lala olup, oradan Gazze beyi ve 1562-63'te Mısır valisi oldu. 1564'te azledildi. Çok geçmeden vefat etti. Kars Kalesini yaptırmıştır. Oğulları Rıdvan Paşa ve Behram Paşa'dır.[404]

[400]TSA E.5499; Ç.Uluçay, Haremden Mektuplar, s. 35-40.

[401]Hanedanlar, C.II, S.149.

[402]Hanedanlar, C.II, S.166.

[403]Hanedanlar, C.II, s.166.

[404]SO 4/ 1210.

Rüstem Paşa: Lala olduğu hakkındaki bilgi Şerafettin Turan'ın ifadelerinden çıkarılmıştır. Şehzâde Bayezid, kardeşi Selim ile mücadelesi sırasında yardım için kendisine yazdığı mektuplarda lala hitabını kullanmıştır. Ancak bunun bir hitabın ötesinde lalası olduğu tarzında bir sonuç çıkmıştır. Arnavuttur. Haremde terbiye görüp rikâb ağalığı ile çıktı. Sonra Diyarbekir valisi olup 1543'te Mihrimâh Sultan ile evlendi ve vezirlik verildi. 1544'te üçüncü vezir iken sadrazam oldu. 1553'te azledildi. 1555'te ikinci defa sadrazam oldu. 1561'de öldü. Şehzâde Camii'inde bir oğluyla beraber türbesinde medfundur.[405]

Lala Mustafa Paşa (Kara): Yukarıda II. Selim'in lalaları arasında anlatıldı. 1554'te Şehzâde Bâyezid'in lalasıydı.[406]

C- ŞEHZADE ÇOCUKLARININ LALALARI

- Orhan b. Süleyman Çelebi b. I.Bâyezid:

Balaban Bey (Toyca): I. Murad'ın emirlerinden olup, askere serdar olurdu. 1389 Kosova savaşında hazır olup 1401'de öldü.[407]

Terzibaşı Zağanos: Ümeradan olup Süleyman Çelebi'nin İstanbul'da rehin bırakılmış oğlu Orhan'ın lalasıydı. Elçilikle I. Mehmed'e gönderilmişti. Sonra Terzibaşı oldu. II. Mehmed'e büyük hizmette bulunmuştur. Şehzâde Musa Çelebi ile mücadele sırasında Şehzâde Orhan serbest bırakıldığında Eflak'a giderken etrafında toplanan tavcı (toycu)[408] adı verilen kuvetlerle Karinâbâd'da Çelebi

[405]SO, 5/1402; Ş.Turan, Bâyezid Vak'ası, s.128.

[406]Mühimme 1, 951-167.

[407]SO, 2/356.

[408]"Tavcılar (Toycular): Akıncı beylerinin emrini bekleyen akıncı kıtalarınadan, bunların yanında açılacak dirliklere girmek gayesiyle sıra bekleyen (mülâzemette bulunan) kimselerden hudut kıtaları. Akınlarda ganimet elde etmek veya herhangi bir surette zengin olmak yahut sadece iş bulmak ve başka gayelerle Anadolu'dan gelen bekâr ve aile hayatından mahrum zümre." M.Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, C.I, s.299.

Mehmed'e karşı çıkmaya kalktığı sırada lalası Terzibaşı Zağanos yaşı küçük şehzâdeyi Çelebi Mehmed'e teslim etti.[409]

-Mehmed b. Şehinşah b. II. Bâyezid:

Hüseyin Bey: 16.Yüzyıl başlarında defterdar-ı köhne-i Hazret-i Şehinşah olarak bahsedilen bu zat 1504'te Mehmed'in lalalığına tayin edilmiştir.[410]

-Murad b.Ahmed b.II. Bâyezid:

-Alaeddin b.Ahmed b.II. Bâyezid:

-Süleyman b.Ahmed b. II. Bâyezid:

Hüseyin: Osmanlı hanedânından Şah-nevâz Hatun'un kocasıdır.[411] Kimliği hakkında açıklayıcı bir bilgi bulamadığımız bir kişinin muhtemelen yukarıdaki üç şehzâdeye aynı anda lala olarak tayin edildiği anlaşılıyor. Fakat bu şehzâdeler, sancak beyi olarak kendi sancaklarında bulundukları zaman lalaları aynı şahıs olamayıcağı için adı geçen lalanın durumu bilinmezliğini de muhafaza ediyor. Şehinşah'ın oğlu Mehemd'in lalalığını yapan Hüsyin ile de aynı şahıs olması ihtimal dahilindedir.

-Orhan b. Bâyezid b. I.Süleyman:

Halil b. İsa Paşa (Çandarlızâde): II. Murad ve Fatih'in vezirazamı Halil Paşa'nın torunudur. 1508'de doğmuş, medrese tahsili görerek, mülâzım olmuş, sonra otuz iki akça yevmiye ile büyük babası İbrahim Paşa'nın Uzunçarşı başındaki medresesine müderris olmuştur. 1546'da Divanyolu'ndaki Eski Ali Paşa medresesi tayin edilmişken, müderrislikten vazgeçerek babası gibi ümera mesleğine girmiş ve Maraş eyaletine defterdâr olmuştur. Halil Bey daha sonra Kütahya

[409]SO, 5/1704; Solakzâde, C.I, s.171-172; Tacü't-Tevarih, C.II, s.81.

[410]Paşa Livası, s.472; Hanedanlar, C.II, s.472; N.Göyünç, Tımar Ruznamçe, s.133.

[411]Paşa Livası, s.473; Hanedanlar, C.II, s.146.

valisi Orhan Çelebi'ye lala ve Afyonkarahisar sancakbeyi olmuştur. Şehzâde Bâyezid vak'asından sonra açıkta kalmış ve daha sonra Budin Eyâleti defterdarlığına tayin olunup Budin Eyâleti'nin mükemmel tahrir defterini yapmıştır. 1568'de Budin defterdarlığından mazul olarak vefât etmiştir.[412]

[412]İ.H.Uzunçarşılı, Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara, 1974, s.110-111 (Kutbeddin Mekkî'nin el-Kavadisü's-Seniye fî Rıhleti'l-Medineti ve'r-Rumiye isimli eseri Veliyüddin Efendi kütüphanesi, kitapları numara 2440, Kutbeddin Mekkî, 25 C.evvel 965'te Afyonkarahisar sancakbeyi Halil Bey ile görüşmüştür. "Buranın valisi Halil Bey b. İsa Paşa'dır. Şehzâde Orhan b. Bâyezid'in lalası imiş.).

SONUÇ

ŞEHZÂDELERİN SANCAĞA ÇIKMA USULÜNÜN KALDIRILMASI VE LALALIĞIN TARİHİ FONKSİYONUNU KAYBETMESİ

Şehzâdelerin sancağa çıkma usulünün kaldırılması, kardeş katli uygulamasının son bulmaya başlaması ve taht verâseti anlayışının değişmesi yani ekberiyet kaidesinin hakim olması ile iç içe gelişmiştir. Dolayısıyla bu konuda izahâta girişken tabiatı ile diğerlerine de temas etmek mecburiyeti doğmaktadır.

III. Murad'ın saltanatına gelindiğinde şehzâdelerin kendilerine yönetmek üzere sancaklar verilmesine devâm edilmekle birlikte, Avrupa sınır boylarına çıkış imkânları kalmamıştı. Murad, sancaktaki tek şehzâdeydi, resmen veliahd ilân edilmemekle birlikte sahip olduğu durum ona veliahdlık hakkını kendiliğinden kazandırıyordu. Artık uzun zamandan beri tek şehzâde sancağı olmak itibariyle Manisa (Saruhan) payitahtın yakınında ve tamamen padişahın kontrolü altındaydı. Dahası şehzâdeler artık padişah tarafından sadece oğullarının eğitimini gözetmek üzere değil aynı zamanda kendi otoritesine karşı herhangi bir politik tehdidi önlemek de lalaların sorumluluğu altın verilmişti.[413]

Belgelerin tedkikinden, şehzâde Murad'ın sancağın idari işlerini lalaları vasıtasıyla gördüğü kendisinin idarî işlere pek karışmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim merkezle irtibatın daimî şekilde lalalar tarafından yapıldığı, gönderilen hükümlerin de lala adına yazıldığı dikkati çekmektedir.[414] Bu durum geçirilen badireler sebebiyle lalaların

[413] L.Peirce, Harem, s.25.

[414] 1560 ile 1592 tarihleri arasındaki döneme ait Mühimme kayıtlarından kırk altı tanesi bizzat "lalaya hüküm ki" diye başlamaktadır. Bunlar muhtevasında hemen her konu bulunmaktadır. Sadece defter ve kayıt numaralarını vermekle iktifa ediyotuz: Mühimme 5, 277-120; 425-175; 534-212; 560-220; 840-321; 1032-391; 1398-511;

idari işlerdeki fonksiyonlarının artırılması veyahut hususiyle şehzâdelerin daha önceki aktif faaliyetlerinin frenlenmesinden böylece, zuhur edebilecek problemlerin kontrol altına alınmak istenmesinden ileri gelmiş olmalıdır.[415]

Osmanlı tarihinde sancağa çıkan son şehzâde olan III. Murad'ın büyük oğlu Mehmed annesinden gelen mektupla vaziyeti öğrenince İstanbul'a hareket için pek aceleci davranmadı. Bostancıbaşı Ferhat Ağa, İstanbul ile Manisa arasındaki mesafeyi dört günde katetmiştir. Mehmed ise haberi aldığının sekizinci günü İstanbul'a vasıl oldu. 27 Ocak 1595'te Manisa'dan hareket ettiği sırada yanına aldığı maiyyetine dahil şahsiyetlerin en mühimleri Lalası Mehmed Paşa ile emir-i ahuru Ahmed Ağa idi.[416] Böylece payitahta ulaştığında; III. Murad'ın yirmi iki sene saraya kapanarak kadınlarla süren saltanatı esnasında kendisinin dışındaki on dokuz oğlunu yani kardeşlerini boğdurmuş kendisinden başka taht vârisi bırakmamıştı. Bu 1595 tarihinden sonra yetişkin şehzâde olmaması sebebiyle şehzâdelerin sancak hizmetine gönderilmeleri kanunu tatbik edilmedi.

III. Mehmed'in saltanatıyla birlikte şehzâdeler tamamen saraya hapsedildiler. Mehmed'in oğullarından hiç biri sancağa gönderilmemiş, sultan hiç bir oğlunu tahtın varisi olarak göstermemiştir. Bunun belirgin bir politika mı yoksa sultanın erken ölümünün sonucu mu (37 yaşında) olduğunu kestirmek güçtür. Çünkü Mehmed tam oğulları sancak beyliğine gönderilme yaşına gelirken öldü. III. Mehmed, Osmanlı hanedânından şehzâde iken sancağa çıkan yani daha geniş mânâda bir kamu görevi üstlenmiş son sultandı. Şehzâde sancağının onun saltanatı sırasında, ya düşünülerek ya da erken ölümü sonucu ortadan kalkması, bir dizi hanedan içi tesadüflerin de eklenmesiyle müesseseleşti. 1603'ten 1648'e kadar, yarım yüzyıllık beş saltanat

1582-572; 1787-638; Mühimme 6, 208-101; 327-151; 937-438; 1395-635; Mühimme 7, 126-44; 453-171; 628-227; 2018-736; 2364-863; Mühimme 10, 124-80; Mühimme 12, 147-67; 344-161; 1145-599; 1182-621; Mühimme 14, 479-337; 555-397; 583-413; 697-464; 1007-698; Mühimme 18, 145-69; 265-122; Mühimme 19, 105-48; 122-55; 133-60; 140-64; 510-250; 647-321; Mühimme 21, 43-9; Mühimme 22, 40-16; Mühimme 24, 302-111; 802-295; Mühimme 26, 154-58; Mühimme 52, 464-182; Mühimme 53, 402-140; Mühimme 69, 480-241

[415]F.Emecen, Manisa, s.35.

[416]Mufassal Osmanlı Tarihi, C.III, s.1590-91.

dönemi boyunca, babaları öldüklerinde I.Ahmed (14), Mustafa (11), II.Osman (13), IV.Murad (5), İbrahim (2), IV.Mehmed (7) yaşlarında idiler. Yani sancağa gitme yaşına erişememişlerdi. Bundan sonra henedanın tüm erkek üyeleri hayatlarını, ancak ve sadece tahta çıktıklarında ortaya çıkmak üzere sarayın içinde geçirdiler.

Veliahd olan büyük şehzâdeye Anadolu'da ismen sancak veriliyordu. Ama bu sadece bir formaliteydi. Verilen sancağın gelirlerini toplamak ve işlerini denetlemek üzere bir mütesellim veya kethüdâ gönderiliyordu. Bu durum ise sadece zevâhiri muhafaza eden bir usuldü. Bu usule göre Sultan İbrahim'in oğlu Mehmed beş yaşında iken Manisa sancağına tayin edilip sancağın idaresi için bir mütesellim gönderilmiştir. Sultan İbrahim'in tahtan indirilip şehzâde Mehmed'in IV.Mehmed ünvanıyla 1648'de yedi yaşında padişah ilân edilmesi ile bu son usul de kaldırılarak şehzâdelerin sarayda kafes yani inziva hayatı başlamıştır.[417]

I.Ahmed'in ölümünden sonra (1617) şehzâdeleri küçük olduğundan yirmi altı yaşında bulunan kardeşi I. Mustafa padişah ilân edilmiş ve bu suretle babadan oğula geçen saltanat usulü bozulmuştur. Hatta bundan dolayı Mustafa'nın hal'i ile padişah olan I.Ahmed'in büyük oğlu II.Osman, kendi saltanat hakkına riayet edilmediği için sadaret kaymakamıyla şeyhülislâmı azletmiştir. II.Osman, Lehistan seferine giderken yetişkin olan kardeşi Şehzâde Mehmed'i boğdurmuş ve IV.Murad da kardeşlerinden Bâyezid ile Süleyman'ı Revan seferi esnasında ve Kasım'ı da Bağdad seferi sırasında aynı akibete uğratmıştır.[418] IV.Mehmed'in padişah olduktan sonra çoculuk devri geçince kardeşleri Süleyman ile Ahmed'i öldürtmek istediyse de validesi Turhan Hatice Sultan'ın şehzâdeleri himaye etmesi dolayısıyla bunlar kurtulmuşlardır. İşte bundan sonra hanedanın en yaşlısının padişah olması kaide olmuştur.[419] Burada altı çizilmesi gereken husus

[417]İ.H.Uzunçarşılı, Osmanlı Şehzâdeleri, s.666; L.Peirce, Harem, s.132.

[418]"Evvelce merhum Sultan Murad Han zamanında olan tuvana (güçlü kuvvetli) şehzâdeler idam olunup Osmanlı devleti saltanatı Sultan İbrahim Han'a münhasır kalmıştı. Onların sülbünden şehzâdeler dünyaya gelmek çok lâzım ve mühimdir deyu devlet erkânı ve saltanat ayânı Sultan İbrahim'in tahta çıktığı sırada birer hasnâ (güzel) cariye gönderüp padişah hazretlerini çocuk yapma yoluna teşvik ettiler." Naima, C.IV, s.1781.

[419]İ.H.Uzunçarşılı, Memluk Sultanlarına Kaçan Şehzâdeler, s.520.

Osmanlı hanedan politikalarının halk tarafından en sevilmeyen özelliğinin -kardeş katli- kent ortamında uygulanmaya başladıktan sonra ömrünün pek uzamamış olmasıdır.[420]

Şehzâdelerin sancağa çıkma usulü kaldırılıncaya kadar, harem-i hümayundaki şehzâdeler padişahın kendi oğullarından ibaretti. Bunlar sancağa çıkacak yaşa gelinceye kadar sarayda kalırlardı. Sancağa çıkma usulü lağvedilince şehzâdeler meyanında padişahın oğullarından maada kardeş ve kardeş çocukları, on sekizinci asrın sonlarından itibaren amca çocukları bile mevcuttu. Babaları ölen şehzâdeler daha sıkı bir nezaret altına alınır ve bunlar harem-i hümayuna bitişik şimşirlik denilen mahalde ikâmet ederlerdi. Şehzâdelerin bu yaşayışına kafes hayatı denirdi. Kafes hayatı yaşıyan şehzâdelerin hizmetinde bulunan cariyelerin çocukları dünyaya gelirse, doğan çocuk derhal ifnâ edilirdi.[421]

Şehzâdeler sancakbeyi olarak sancağa çıktıkları dönemlerde babalarının komuta ettiği savaşlarda eğitilirlerdi. Ancak 17.yüzyıla gelindiğinde şehzâdelerin babalarının yanında pratik eğitim alma fırsatları azaldı. Sık sık karşılaşılan tahtan indirme olayları şehzâdenin babasını hiç tanıyamayabileceği anlamına geliyordu. Ya da sadece çocukluğunda tanımış olabilirdi.1603'ten 1648'e kadar, yarım yüzyıllık beş saltanat dönemi boyunca, babaları öldüklerinde I.Ahmed (14), Mustafa (11), II.Osman (13), IV.Murad (5), İbrahim (2), IV.Mehmed (7) yaşlarında idiler.

Daha önceleri şehzâdeler küçükken sarayın üçüncü avlusunda iç oğlanlarla birlikte hem fiziksel hem entellektüel eğitim görürlerdi. Binicilik ve döğüş sanatları eğitimini iç oğlanlarla birlikte almaya devam ettikleri halde, 17.Yüzyılda şehzâdeler sancağa çıkmadıkları için şehzâdelerin eğitim ve öğretimi saray içinde sınırlanmıştı. Yani kafes usulü icad edildikten sonra şehzâde bir yaşında sütten kesilince kendisine bir maiyyet tayin olunuyordu. Bu maiyyetin üçü has-odalılardan seçilirdi ve bunların en yaşlısı, en tecrübelisi baş-lala ünvânı ile şehzâdenin yetiştirilmesinden sorumlu tutulurdu. Diğer hadım ağaları sadece lala ünvânını taşıyorlardı.[422] Eğitimlerini ise haremin

[420]L.Peirce, Harem, s.370.

[421]Mufassal Osmanlı Tarihi, C.3, s.1434.

[422]İ.Parmaksızoğlu, "Lala", s.457.

içinde yer alan "şehzâdeler okulu"nda sürdüyorlardı. Sancak merkezindeki şehzâdenin çevresi politik ve kültürel eğitimine katkıda bulunan insanlarla sarılı olurdu. Oysa artık birçok şehzâde aynı hocanın sorumluluğuna veriliyordu. III. Murad çok şöhretli ve itibar sahibi Hoca Sadeddin Efendi'yi ilk oğlu ve tahtın varisi olduğu daha babası hayattayken ilân edilen Mehmed'e hoca tayin etti. Ama dört küçük oğlu hoca olarak şair Nev'i'yi paylaştılar.[423]

Ekberiyet sisteminde şehzâdeler arasında artık tahta kim geçecek diye savaş çıkmıyordu. Ama Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatındaki açık veraset mücadelesi sisteminden ekberiyet sistemine geçiş pürüssüz olmadı. Tahtın varisi belirlenince, III. Murad'ın saltanatı sırasındaki gibi, padişah ile tahta geçme sırasını bekleyen şehzâde arasında karşılıklı bir güvensizlik oluşurdu. Padişah tahtan indirileceğinden, şehzâde ise idâm edileceğinden korkardı. Ekberiyet sisteminde bu kez kardeşler arasında bir güvensizlik vardı. Şehzâdelerin hâlâ korunmaları gerekiyordu. Artık hayatta kalmalarını sağlamakta çıkarı olabilecek bir lala ya da maiyyet üyeleri yoktu.[424]

Mehmed'in 1603'te ölmeden sadece bir kaç ay önce en büyük oğlu Mahmud'u idam ettirmesi büyük ihtimalle benzer bir tehlikeden kaçınmak içindir. Padişah Mahmud'un saraydan ayrılıp savaşçı şehzâde rolünü üstlenme hevesinden rahatsızdı. Bunun başlıca nedeni de, kendisinin sefere çıkamayacak kadar şişmanlamış olmasıydı. Mahmud yeniçeriler arasında çok seviliyordu ve ölümünden sonra da cesur ve gayretli olarak anıldı.

Mehmed şehzâdeliği sırasında babası için oluşturduğu tehlikenin tekrarlanmasından sakınıyordu. Venedik elçileri Mehmed'in şehzâdeliği sırasında Murad'ın, oğlunun halk arasındaki popülerliğini müthiş kıskandığını sık sık bildirmişlerdi. Gerçekten de Murad'ın saraydan o kadar az ayrılmasının bir nedeni oğlu lehine hal edilme korkusuydu. 1594'te Mehmed tahta çıkmadan bir yıl önce yazılmış bir rapora göre annesi Safiye kendisine çok göze batmamasını öğütlemişti. "Babasının oğlundan aşırı güçlü ve acımasız karekteri yüzünden hoşlanmadığını,

[423]L.Peirce, Harem, s.312-313.

[424]L.Peirce, Harem, s.307.

askerlerin kalbini kazanacağından kuşkulandığını gören Safiye, ona kendini eğlenceye vermesini söyledi; o da sürekli bunu yapıyor."[425]

Bu dönemden sonra artık saray kadınları, özellikle valide sultanlar ve padişah anaları bu entrikaların içinde kesif bir yer tuttular. Onların bu konudaki en büyük yardımcıları ve destekçileri de saraydaki lalalardı. Bu noktadan sonra harem ve mabeyn mensupları ile iç içe geçen lalalar özellikle onların başı olan dârü's-saade veya kızlar ağası[426] ile birlikte anılmaya başlandı. Meselâ: I.Ahmed, en fazla hocası Muallim-i Sultanî Mustafa Efendi ile Hacı Mustafa Ağa'nın tesirinde kalırdı. Hacı Mustafa Ağa, I.Ahmed'e lala olmanın yanında I.Ahmed, I. Mustafa ve II.Osman devirlerindeki Darüssaade Ağası (Kızlar Ağası) vazifesi ile öne çıkmıştır. Mustafa Ağa, vezirazam Nasuh Paşa'nın muhalifidir. I. Mustafa'nın halinde başlıca rolü oynamıştır.[427] Bu sebebten olsa gerek geç devre ait bu yapılanma daha sonraki araştırmacıları, klâsik dönem lalalar ile bu konumdaki lalaları, vazifelerini icra noktasında birbirine karıştırmışlardır. II. Mehmed'in lalaları (Şahabbedin) Şahin Paşa ile (Nişancı) İbrahim Paşa, kızlarağası; Cem'in lalası olan Aştınoğlu Yakub Bey de baş-mabeyncisi olarak tavsif edilmiştir.[428]

Zikredilen bu lalaların müdahil oldukları hadiseleri teferruatına girmeden misâl olmak bakımından haklarında kısaca şu bilgileri verebiliriz: I.Ahmed, lalası Mustafa Efendi ve baş hadımağası Mustafa Ağa'ya dayanıyorsa da devlet politikasıyla kendisinden hemen önce gelen padişahlardan daha çok ilgileniyordu. Tahta geçtiğinde yalnızca bir kardeşi sağ bulunduğundan (I. Mustafa) I.Ahmed'in padişahın kardeşlerini öldürtme geleneğini terketmesiyle tahtın, hanedanın en yaşlı üyesine genellikle hükümdarın oğulları yerine kardeşine bırakması geleneği başlatılmış oldu. Bu durum 17.yüzyılda Osmanlı sarayını zaten karıştıracak olan entrikaları daha da artırdı. Bunların en meşhuru olan I.Ahmed'in karısı Kösem Sultan'ın faaliyetleri ise 17.yüzyılda

[425]L.Peirce, Harem, s.130-131.

[426]Haklarında daha fazal bilgi için bk. Tarih Deyimleri, M.Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lûgatı, İstanbul, 1986.

[427]İ.H.Danişmend, Kronoloji, C.III, s.261, 268, 271, 540.

[428]Hammer, C.I, s. 523; C.II, s.207, 212.

oğulları II.Osman, IV.Murad ve İbrahim dönemlerinde göze batacak bir manzara teşkil eder hale gelmişti.[429]

Büyük Valide Kösem Sultan ile Küçük Valide Turhan Sultan arasında çok şiddetli bir rekabet vardı. Kösem Sultan, ocak ağalarına Turhan Sultan, saraydaki adamlarına istinad etmektedir. Bu vaziyete nihayet vermek isteyen Kösem Sultan'ın IV.Mehmed'i zehirletip yerine başka bir anadan olan kardeşi Süleyman'ı tahta çıkarmak istiyordu. Turhan validenin en mühim adamı olan Başlala Uzun Süleyman ağa büyük validenin bu tertibatını haber almış olduğu için Musâhib Reyhan Ağa, Lala İbrahim Ağa, İsmail Ağa bütün on dört nefer kimse, bu düşüncede olup büyük validenin idamına yemin ettiler.[430] Bir gece has odalılardan müsellah bir cemaatle Kösem Sultan'ın dairesine saldırıp, dört padişah devrinde yarım asra yakın bir zaman Osmanlı Devleti'ne hakim olan ve o sırada altmış iki yaşında bulunan bu meşhur valide sultanı bir perde ipiyle boğarak öldürdüler(1651).[431]

Aynı asır içinde Lala Ahmed Ağa (Karagöz- Gedaî), Lala-i şehriyari olmuştu. 1689/90 'de darü's-saâde ağası oldu. 1690-91'de efendisi II.Süleyman'ın vefatının tesiriyle hastalanıp vefat eyledi.[432] Bir asır sonra ise lala olan Mahmud Bey ise III. Selim'in lalası olup 1789'da Mihrişah sultana kethüda oldu. 1790'da vefat etti. Laleli Türbesi bahçesine defnedildi. Baba-yı alem rüyeti müsellem bir pirdi. İkbalperestler etrafını alarak kendisini gözden düşürmüşlerdir.[433] Saray lalalarının Osmanlı Hanedânı için oynadıkları en mühüm rollerden birisine Sultan II.Mahmud tahta çıkışı sırasında şahid olmaktayız. Baş çukadar Fettah, hazine kethüdası Ebe Selim, Mirahor Mehmed, hazine vekili Nezir, tebdil hasekisi Bağdatlı Ali ve bunlarla işbirliği halinde bulunan beş-on bostancı harem-i hümayuna girip Sultan III. Selim'i şehid ederek Sultan Mahmud Han'a saldırmışlar ise de Lalaları Anber

[429]S.Shaw, Osmanlı İmparatorluğu, C.I, s.263.

[430]Naima, C.IV, s.2147.

[431]İ.H.Danişmend, Kronoloji, C.III, s.418.

[432]SO, 1/152.

[433]SO, 3/909.

ve Hafız İsa ağaların korumaları ile sarayın çatısına çıkıp canını kurtardı.[434]

Nihaî olarak toptan bir değerlendirme yapıldığında şu sonuçlara ulaşılabilir: Geçen bahislerde yaptığımız izahlar çerçevesinde Osmanlılar hem atabey hem de lala tabirini kullanmışlardır. Ancak Orta Asya (Türk-Moğol) ve Selçuklu geleneğinin ortaya çıkardığı atabeylik müesesesi ile menşeini buradan olan Osmanlılardaki lalalık (atabeylik) müesesesinin gelişim çizgisi arasında bir tezat olduğu ortaya çıkmaktadır. Belki geniş bir değerlendirme ile "tekâmül" diyebileceğimiz bu değişme süreci aynı zamanda Osmanlıların ulaştığı taht verâseti ve daha geniş mânâda hakimiyet anlayışının vasıflarını da ortaya koyar.

Başlangıçta Osmanlı hanedânının üzerinde tekevvün eden hakimiyet hakkı gittikçe yalnızca padişâhın şahsında toplanmıştır. Şehzâdelerin sancağa ya da eyâletlere çıkmaları bir bakıma hakimiyetin payitahtaki hükümdardan yani merkezden taşraya dağılması demektir. Ancak Osmanlı padişahı, şehzâdeye tayin ettiği lalalar vasıtasıyala dağılan bu hükmetme gücünü tekrar topluyordu. Lalaların padişaha bağlılıkları, menşe'leri ve görev süreleri nazar-ı itibara alındığında; onların kendilerinden önceki atabeyler gibi bulundukları bölgede istiklâl kazanmaları ve bir sülâle teşkil etmeleri mümkün değildi. Ancak faaliyetleri, hırslarına paralel olarak, padişah katında daha yüksek mevkiler elde etmek istemeleriyle sınırlı kalmıştır. Elbette bu otoritenin bölünmesi ve buna bağlı olarak devletin parçalanması gibi misâllerini daha önceki Türk devletlerinde gördüğümüz durumların oluşmasına müsaade etmemişti. Tabii olarak da lalalık müesesesi bu haliyle Osmanlı Devletinin ömrünün uzun olmasındaki sebepler arasında yerini almıştır.

[434]M.Nuri Paşa, Netaicü'l-Vukuat, C.III-IV, s.228.

BİBLİYOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ:

Mühimme Defterleri: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 18, 19, 21, 22, 24, 25, 26, 27, 52, 53, 64, 67, 69

BOA KK : nr. 1766; Saray 7102; Ruus nr. 209; Ruus nr. 225;

BOA DUİT (Dosya Usulü İradeler Tasnifi): B/12-15

Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları: 0.71

TSMA Evrak No : 3924/11, 5499, 5590, 6059/7, 6457, 6366/2, 6620, 8335, 8517, 9641, 10262.

KİTAPLAR VE MAKALELER:

(Dipnotlarda çok tekrar eden eserlerin kısaltılmış hali künyenin sonunda, parentez içinde verilen şekildedir.)

ABDURRAHMAN ŞEREF EFENDİ, Tarih Musahabeleri, (Haz.Enver Koray), Ankara, 1985

AHMEDİ, İskendernâme, (Haz.İsmail Ünver), Ankara, 1983

AKA, İsmail, Timur ve Devleti, Ankra, 1991

----------, Mirza Şahruh ve Zamanı (1405-1447), Ankara, 1994

AKDAĞ, Mustafa, Türkiye'nin İktisadî ve İctamaî Tarihi, İstanbul, 1987, 2 cilt

AKGÜNDÜZ, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri, C.II, İstanbul, 1990 (Kanunnâmeler)

AKMAN, Mehmet, Osmanlı Devletinde Kardeş Katli, İstanbul, 1997

ALDERSON, A.D, Osmanlı Hanedânının Yapısı, (Ter.Şerafettin Severcan), İstanbul, 1998

ALPTEKİN, Coşkun, "Ata", DİA, C.IV, s.32-33

----------, "Atabeg", DİA, C.IV, s.38-40

----------, Dimaşka Atabegliği (Tog Tiginliler), İstanbul, 1985

ARSLAN, Ensar, Çıldırlı Aşık Şenlik, Ankara, 1992

AŞIKPAŞAZADE, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Haz. Atsız), İstanbul, 1992 (Aşıkpaşa)

ATSIZ, Müneccimbaşı Şeyh Ahmed Dede Efendi Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1940

AYVANSARAYİ, Hafız Hüseyin, Vefâyât-ı Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl, (Haz.Fahri Ç.Derin), İstanbul, 1978

----------, Mecmuâ-i Tevârih, (Haz.Fahri Ç.Derin-Vahit Çabuk), İstanbul, 1985

----------, Hadikâtü'l-Cevâmi (Camilerimiz Ansiklopedisi), Haz.İhsan Erzi), İstanbul, 1987, 2 cilt

BAYSUN, Cavit, "Cem", İA, C.III, s.69-81

BUSBECG, O.G, Türkiye'yi Böyle Gördüm, (Haz.Aysel Kurtoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser

CAFEROĞLU Ahmet, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, 1963

CEZZAR, Mustafa-SERTOĞLU, Mithat, Mufassal Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1657-1960, 6 cilt

CELALZADE MUSTAFA, Selimnâme, (Haz.A.Uğur-M.Çuhadar), Ankara, 1990

DANİŞMEND, İsmail Hami, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, İstanbul, 1961, 3 cilt

EMECEN, Feridun, XVI.Asırda Manisa Kazası, Ankara, 1989

----------, "Beylikten Sancağa Batı Anadolu'da İlk Osmanlı Sancaklarının Kuruluşuna Dair Bazı Mülâhazalar", Belleten, LX/277(1996), s.81-91

Gazavât-ı Sultan Murad b.Mehemmed Han, İzladi ve Varna Savaşları Üzerine Anaonim bir Gazavâtnâme, (Haz.Halil İnalcık-Mevlûd Oğuz), Ankara, 1989

GÖKALP, Ziya, Türkçülüğün Esasları, (Haz.Mehmet Kaplan), İstanbul, 1976

GÖKBİLGİN, Tayyib, "Orhan", İA, C.IX, s.399-408

----------, "I.Süleyman", İA, C.XI, s.99-155

----------, XV. ve XVI.Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Haslar-Mukataalar, İstanbul, 1952 (Paşa Livâsı)

GÖYÜNÇ, Nejat, "Tımar Ruznâmçe Defterlerinin Biyografik Kaynak Olarak Önemi", Belleten, LX/277(1996), s.127-137

HAMMER, J.W.P, Büyük Osmanlı Tarihi, (Neşr. Mümin Çevik-Erol Kılıç), İstanbul, ty (Hammer)

HOCA SADEDDİN EFENDİ, Tacü't-Tevârih, (Haz.İsmet Parmaksızoğlu), Eskişehir, 1992, 5 cilt Tacü't-Tevârih)

HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, Amasya Tarihi, C.III, İstanbul, 1329-1332

İBN KEMAL, (bk.Kemalpaşazâde)

İNALCIK, Halil, "II. Mehmed", İA, C.VII, s.506-535

----------, "II. Murad", İA, C.VIII, s.598-615

----------, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisi İle İlgisi", Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı 14 (1959), s.69-94

----------, Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I, Ankara, 1987

KAFESOĞLU, İbrahim, "Selçuklular", İA, C.X, s.353-416

----------, Harzemşahlar Devleti Tarihi, Ankara, 1984

KARAL, Enver Ziya, "Yavuz Sultan Selim'in Oğlu Şehzâde Süleyman'a Manisa Sancağını İdare Etmesi İçin Gönderdiği Siyasetnâme", Belleten, VI/21-22 (1942), s.37-44

KAZICI, Ziya, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1991

KEMALPAŞAZADE, Tevârih-i Al-i Osman VII.Defter, (Haz.Şerafettin Turan), Ankara, 1991

----------; Tevârih-i Al-i Osman, I.Defter, (Haz. Şerafettin Turan), Ankara, 1991

----------, Tevârih- Al-i Osman VIII.Defter,(Haz. Ahmet Uğur), Ankara, 1997

KÖPRÜLÜ, Mehmet Fuat, "Ata", İA, C.I, s.711-718

LEQUEUR, Hans-Peter, Hüve'l-Bâkî Osmanlı İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezartaşları, (Çev.Selâhattin Dilidüzgün), İstanbul, 1997

MECDİ MEHMED EFENDİ, Şakaik-i Numaniye ve Zeyilleri, (Haz. Abdulkadir Özcan), İstanbul, 1989, 5 cilt (Şakaik)

MEHMED ARİF, "Kanunnâme-i Al-i Osman, TOEM,14.Cüz, İstanbul, 1330, s.27

MEHMED NEŞRİ, Kitâb-ı Cihân-nümâ-Neşrî Tarih (Haz.F.R.Unat- M.A.Köymen), Ankara, 1987, 2 cilt (Neşrî)

MEHMED ZEKİ, Maktûl Şehzâdeler, İstanbul, 1336

MERÇİL, Erdoğan, Fars Atabegleri Salgurlular, Ankara, 1975

MUALLİM NACİ, Lûgât-ı Nâci, Dersaadet, ty.

MUSTAFA ALİ, Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbâr, (Haz.A.Uğur-A.Gül- M.Çuhadar-İ.H.Çuhadar), Kayseri, 1997, 2 Kitap (Künhü'l-Ahbâr)

MUSTAFA NURİ PAŞA, Netâicü'l-Vukuât Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi, (Haz. Neşet Çağatay), Ankara, 1979-80, 4 cilt

MUMCU, Ahmet, Osmanlı Devletinde Siyâseten Katl, Ankara, 1985,

----------, Divân-ı Hümâyûn, Ankara, 1986

MÜNECCİMBAŞI Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi (Sahaifü'l-Ahbâr fî Vekayiü'l-Asâr), (Haz.İsmail Erünsal), Tercüman 1001 Temel Eser (Müneccimbaşı)

NAİMA (Mustafa), Tarih-i Naimâ (Ravzat el-Hüseyin fî Hülâsât-ı Ahbâr el-Hafikayn), (Haz.Zuhuri Danışman), İstanbul, 1967, 6 cilt (Naima)

NAMIK KEMAL, Osmanlı Tarihi, İstanbul, 1971, 2 cilt

NİŞANCI MEHMED PAŞA, Hadisât, (Haz.EnverYaşarbaş), İstanbul, 1983 (Hadisât)

NİZAMÜLMÜLK, Siyasetnâme, (Haz.M.Altay Köymen), Ankara, 1982

ORKUN, Hüseyin Namık, Eski Türk Yazıtları, Ankara, 1987

ORUÇ BEY (Edirneli), Oruç Bey Tarihi (Tevârih-i Al-i Osman), (Haz. Atsız),Tercüman 1001 Temel Eser (Oruç Bey)

ÖGEL, Bahaeddin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Ankara, 1979

----------, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Ankara, 1981, I.Cilt

----------, Türk Mitolojisi, Ankara, 1989

ÖZ, Tahsin, "Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde Fatih Sultan Mehmed'e Ait Belgeler", Belleten, XIV/53 (1950), s.49-56

ÖZCAN, Abdulkadir, "Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi", Tarih Dergisi, Sayı 33 (1982), s.7-56, Kanunnâme Metni s.30-48

ÖZTUNA, Yılmaz, Devletler ve Hanedânlar, C.I-II, Ankara, 1996 (Hanedânlar)

PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 1983, 3 cilt (Osmanlı Tarih Deyimleri)

PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Lala", TA, C.XXII, s.456-457

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, Peçevî Tarihi, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), Mersin, 1992, 2 cilt (Peçevî)

PEIRCE, P.Leslie, Harem-i Hümâyûn Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar, (Çev.Ayşe Berktay), İstanbul, 1996

SELANİKİ MUSTAFA, Tarih-i Selânikî, (Haz.Mehmet İpşirli), İstanbul, 1989, 2 cilt (Selânikî)

SERTOĞLU, Midhat, Osmanlı Tarih Lûgatı, İstanbul, 1986

SHAW, Stanford, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, (Çev.Mehmet Harmancı), İstanbul, 1982, 2cilt

SOLAKZADE MEHMED HEMDEMİ ÇELEBİ, Solakzâde Tarihi, (Haz.Vahid Çabuk),İstanbul, 1989, 2 Cilt (Solakzâde)

SÜMER, Faruk, "I.ve II.Abbas Devirleri", Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı 2, s.11-12

----------, Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Ankara, 1976

ŞEMSEDDİN SAMİ, Kâmûs-ı Türkî, Dersaâdet, 1317

ŞÜKRİ-İ BİTLİSİ, Selimnâme, (Haz.Mustafa Argunşah), Kayseri, 1997.

TANERİ, Aydın, Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezirazâmlık (1299-1453), Ankara, 1974

----------, Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilâtı, Ankara, 1978

Tarama Sözlüğü, Ankara, 1988

TEKİN, Talat, Orhun Yazıtları, Ankara, 1988

TURAN, Osman, "Selçuklu Vakfiyeleri III", Belleten, XII/47 (1948), s.17-171

----------, Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi, İstanbul, 1973

----------, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti", İstanbul, 1980

----------, Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikâlar, Ankara, 1988

TURAN, Refik, Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması, Ankara, 1977

TURAN, Şerafettin, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", Belleten, XXII/88 (1958), s.551-593

----------, "II. Selim", İA, C.X, s.434-441

----------, Kanuni'nin Oğlu Şehzâde Bâyezid Vak'ası, Ankara, 1961

TURSUN BEY, Tarih-i Ebu'l-Feth (Fatih'in Tarihi), (Haz.Ahmet Tezbaşar), Tercüman 1001 Temel Eser (Tursun Bey)

UĞUR, Ahmet, "II. Bâyezid'in Oğullârı Arasında İktidâr Kavgası Süleyman Kefe'ye Yavuz Saltanata", Tarih ve Medeniyet, Sayı 14 (Nisan 1995), s.37

ULUÇAY, Çağatay, "Yavuz Selim Nasıl Padişah Oldu", Tarih Dergisi, VII/10 (1954), s.54-90

----------, "Bâyezid II'in Ailesi" Tarih Dergisi, X/14 (1959), s.105-124

----------, Haremden Mektuplar, İstanbul, 1956

----------, Harem, 1985

UNAN, Fahri, "Kanuni Devri Şehzâde Mücâdeleleri ve Bunun Osmanlı Siyasi ve Sosyal Tarihi Bakımından Önemi", Türk Yurdu, C.X, Sayı 35

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalea", III/9 (1939), s.99-106

----------, "Çelebi Mehmed Tarafından Verilmiş Bir Temliknâme ve Sasa Bey Ailesi", Belleten, III/11-12 (1939), s.389-399

----------, "Çandarlızâde Ali Paşa Vakfiyesi", Belleten, V/20 (1941), s.549-576

----------, "Memluk Sultanlarının Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzâdeler", Belleten, XVII/68 (1953), s.529-535

----------,"Osmanlı Tarihinin İlk Devirlerine Ait Bazı Yanlışlıkların Tashihi", Belleten, XXI/81 (1957), s.173-188

----------, "Üçüncü Mehmed'in Oğlu Şehzâde Mahmud'un Ölümü", Belleten, XXIV/94 (1960), s.263-267

----------, "Babasından Sonra Saltanatı Elde Etmek İçin Kardeşi Selim'le Çatışan Şehzâde Bâyezid'in Amasya'dan Babası Kanuni Sultan Süleyman'a Göndermiş Olduğu Ariza Metni", Belleten, XXIV/96 (1960), s.597-599

----------, "Orhan Gazi'nin Vefât Eden Oğlu Süleyman Paşa İçin Tertib Ettirdiği Vakfiyesinin Aslı", Belleten, 27/107 (1963), s.519-535

----------, "II. Bâyezid'in Oğullarından Sultan Korkud", Belleten, XXX/120 (1966), s.539-601

----------, "Sancağa Çıkarılan Osmanlı Şehzâdeleri", Belleten, 49/156 (1975), s.659-696 (Osmanlı Şehzâdeleri)

----------, Çandarlı Vezir Ailesi, Ankara, 1971

----------, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal, Ankara, 1984

----------, Osmanlı Tarihi, Ankara, 1982-83, C.I-III (Osmanlı Tarihi)

----------, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı, Ankara, 1984 (Saray Teşkilâtı)

ÜLKER, Necmi, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hakimiyet Anlayışı" Osman Gazi ve Dönemi Sempozyumu Sonuç Bildirileri, Bursa, 1996, s.73-82

ÜNAL, Mehmet Ali, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta, 1997

WOODS, John E, Akkoyunlular, İstanbul, 1993

YILMAZ, Muammer, Cem Sultan, Ankara, 1996

YİNANÇ, M.Halil, "I.Bâyezid", İA, C.II, s.369-392

YUSUF b. ABDULLAH, Tarih-i Al-i Osman Bizans Söylenceleri ile, Osmanlı Tarihi, (Haz. Efdâl Sevinçli), İzmir, 1989

YÜCEL, Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", Belleten, XXXVIII/153 (1974), s.657-708

----------, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Ankara, 1988

EKLER

EK 1:

Oğuz Han'ın boğulması hakkında II. Bâyezid'in Edirne'den İstanbul muhafızı İskender Paşa'ya gönderdiği 887 Şevval tarihli ferman metni: (TSMA E. 11938)

"Kulum İskender, Biti sana vâsıl olduğu gibi bilesin ki Gediği tepeledim. Gerekdir ki sen de Cem'in oğluna mecal vermeyüp boğdurasın ki gayet mühimdir. Amma bie ahad vâkıf olmaya. Şöyle bilesin alâmet-i şerife itimâd kılasın. Tahriren evâil-i şehr-i şevvâl sene seb'a ve semânîne ve semânemie. Be-makâm-ı Edirne."

EK 2:

Şehzâde Sultan Selim'in oğlu sultan Murad'a lala tayini. (Mühimme 2, 1637-179)

"Lalalık

Şehzâde Sultan Selim hazretlerinin oğulları Sultan Murad hazretlerine şehzâde-i müşârü'n-ileyh hazretlerinin defterdârı Hüsam lala olmak buyruldu."

EK 3:

Şehzâde Murad'a lala tayini. (Mühimme 4, 1425-140)

"Lalalık Hacı Mehmed'e

Defterdarlık İbrahim'e

Defterdarlık Ali'ye

Şehzâde Sultan Selim Han Hazretleri mektub-ı şeriflerin gönderüp oğlu Murad Han hazretlerinin lalaları fevt olup lalalık kendülerin defterdarlarına murad edinüp anun yerine Murad Han defterdarı İbrahim'e anun yeri kendülerün ruznâmecisi Ali'ye murad edinmişler bu uslûb üzere buyruldu

Suret-i hatt-ı şerifdir sana berât kuyudu getürmedi mektub-ı padişahî suretlerinde ve ilm u haber yazılub sânî hazretlerine buyurdu muradları kapu kethüdaları Mehmed'e buyurdu. Lalalık (yüz yirmi ile?) Hacı Mehmed'e defterdarlık İbrahim Çelebi'ye sabıkan Haydar Bey olduğu üzere doksan bin ile buyruldu hatt-ı şerif vardır."

EK 4:

Aydın sancağının Şehzâde Murad'a verilmesi. (Mühimme 2, 1433-155)

"Livâ-i Aydın,

Şehzâde Sultan Selim Hazretlerinin oğulları Sultan Murad Hazretlerine buyruldu. Üç yüz bin akça hasıl ile."